

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Mihad Mujanović

A země se třásla:

Reflexe zemětřesení ve Skopji (1963)

a Banja Luce (1969)

And the Earth Was Shaking:

The Reflections of the Earthquakes in Skopje (1963)

and Banja Luka (1969)

Praha 2010

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.

Poděkování

Tato práce by nemohla vzniknout bez soustavného vedení a pomoci doc. PhDr. Jana Pelikána, CSc., kterému patří vřelé poděkování. Má vděčnost patří Nadě Pantelićové z Archivu MIJ, pracovníkům Archivu SCG a v neposlední řadě také kolegům ze semináře nejnovějších dějin za jejich kritické připomínky a náměty.

Prohlašuji,

že jsem tuto diplomovou práci vypracoval zcela samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne

.....

podpis

Anotace

Cílem této práce je zachytit klíčové události po ničivém zemětřesení ve Skopji roku 1963 a v Banja Luce roku 1969. Důraz je zvláště kladen na reakci svazových orgánů, zahraniční ohlas a demografické změny v postižených oblastech. Tyto aspekty výzkumu jsou zapojeny do širšího náhledu na dějiny Jugoslávie v 60. letech 20. století. Obě přírodní neštěstí zároveň slouží jako objekty komparace, u kterých je možné sledovat změny postoje jugoslávského vedení a veřejnosti v rozmezí několika málo let.

Klíčová slova

Skopje, 1963, Banja Luka, 1969, zemětřesení, Makedonie, Bosna a Hercegovina, Jugoslávie

Abstract

The aim of this work is to capture the key events after the devastating earthquakes in Skopje in 1963 and Banja Luka in 1969. A special emphasis is put on the reaction of the federal authorities, foreign responses and demographic changes in the affected areas. These aspects of the research are part of the broader perspective on the history of Yugoslavia in the 1960s. Both natural disasters also serve as the object of comparison that can prove changes in the attitudes of the Yugoslav administration and the public within a few years.

Key words

Skopje, 1963, Banja Luka, 1969, earthquake, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Yugoslavia

OBSAH

Úvod	6
Skopje 1963	13
„Katastrofa, jaká v historii našich národů nemá obdoby“	20
Spojenci a přátelé	74
Demografické změny	92
Banja Luka 1969	101
„Toto je strašné neštěstí, strašný pohled“	109
Nenaplněné naděje	157
Demografické změny	164
Závěr	170
Conclusion	177
Přílohy	180
Slovníček	180
Mapy	182
Prameny a literatura	184

ÚVOD

Existence jugoslávského státu je již minulostí. Během svého trvání několikrát změnil název, státní zřízení, hranice i samu sjednocující myšlenku. Nejdelší trvanlivost prokázala titoistická Jugoslávie, kterou můžeme vymezit roky 1943 a 1992 (druhým zasedáním Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie a dokončením prvního rozpadu federace). Tato republika mnohé zdědila po karadjordjevičovské monarchii, ale její státní idea byla novátorská, protože vyplývala z utopické snahy budovat komunismus. Z dnešního pohledu je zřejmé, že tento pokus selhal, ale jeho současníci v něj zcela upřímně věřili. Zejména v prvních dvou desetiletích vše nasvědčovalo tomu, že vynaložené úsilí bude korunováno úspěchem. Zbylé tři dekády byly o poznání více problematické a sen o přechodu k beztrždní společnosti se postupně rozpadal. Jak se jugoslávská cesta k socialismu odvíjela v období tohoto přelomu, pojednává na dvou konkrétních příkladech tato práce.

Sjednocujícím motivem výkladu je reflexe zemětřesení, jež postihla makedonskou metropoli Skopji roku 1963 a bosenskohercegovské město Banja Luku a okolí v roce 1969. V obou případech se jednalo o rozsáhlé přírodní katastrofy, které si vyžádaly ohromné materiální škody a desetitisíce lidí připravily o střechu nad hlavou. Není proto překvapující, že vyvolaly mimořádný zájem společnosti a vládnoucích elit.

Cílem výzkumu bylo zachytit reakci domácí a světové veřejnosti a mocenských kruhů. Z toho plynou otázky, zdali byla ochota pomoci, jakých dosahovala rozměrů a jaké nálady ji provázely. V oblasti politiky pak osvětlit chování širší a užší politické elity a v návaznosti na ni vysledovat postoj při obnově poškozeného bytového fondu a hospodářství. Ekonomika byla v socialistickém zřízení neodmyslitelně spjata s vládnoucím režimem a neplnila jen funkci

materiálně uspokojovat, tedy rozvíjet společnost, ale představovala také symbol, který svým růstem legitimizoval vládu jedné strany.

Při výkladu se vycházelo z předpokladu, že Jugoslávie roku 1963 není touž zemí jako roku 1969. Projevovaly se v ní změny v mocenských složkách, proměny dobového klimatu, materiální a duchovní posuny ve společnosti, přítomnost či nepřítomnosti zahraničních vlivů a mnoho dalších politických, sociálních a hospodářských procesů.

Téma samo o sobě vybízelo k tomu, pokusit se na uvedené otázky odpovědět co nejobjektivněji, ale reálné možnosti nedávaly přílišnou naději na úspěch. Zaměření práce bylo přesříliš široké a s ohledem na neprobádanost tématu i značně náročné.

Výzkum byl obtížný i z toho důvodu, že dějiny socialistické Jugoslávie nejsou dostatečně zpracovány a zdá se, že ani v nejbližší době tomu nebude jinak. K dispozici je sice obsáhlá literatura, která se v rozličném obsahu a rozsahu zabývá rozkladem a rozpadem státu na přelomu 80. a 90. let, ale kvalitních studií o předcházejících desetiletích je poskrovnu. Nejen, že chybí podrobný rozbor vnitropolitické situace, ale mnohdy nejsou rozpracovány ani elementární body zahraničněpolitických vztahů.

Dosud publikovanou literaturu lze rozčlenit na tu, jež byla vydána domácími autory, a tu, které vyšla v zahraničí. O první z nich se dá říci, že je poplatná době svého vzniku. Tím je především míněna oficiální marxistická historiografie, kterou zastupuje např. Dušan Bilandžić či Branko Petranović. Pro ni bylo příznačné vyzdvihování úspěchů socialistického režimu v oblasti hospodářství a zahraniční politiky, ale jakékoli neúspěchy, nedostatky a mocenské spory byly pojmány jednostranně nebo bez dobového kontextu. V tomto směru Dušan Bilandžić, v současné době jen jako chorvatský historiograf, nepřináší ve své objemné práci *Hrvatska moderna povijest* (1999) nic převratného, čím by revidoval své předešlé závěry. Nové náhledy nenabízí ani jeho srbský kolega Ljubodrag Dimić v přehledové knize *Istorija srpske državnosti. Knjiga 3. Srbija u Jugoslaviji* (2001). O poznání lépe

si vedl Slovinec Jože Pirjevec, jehož *Jugoslávie 1918-1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie* vyšla roku 2000 i v českém překladu. Není troufalé říci, že tato monografie je dosud nejlepším počinem o jugoslávských dějinách vůbec. Nelze ovšem přejít někdy povrchní či zkreslující momenty, zvláště ve vztahu k autorově slovinské vlasti. Pro zájemce o tuto problematiku není ani nikterak příznivé, že v Chorvatsku a Srbsku období socialismu nepatří mezi vyhledávanou oblast zájmu a větší prostor je věnován jiným epochám národních dějin. V Bosně a Hercegovině, Černé Hoře a Makedonii k seriózním pokusům o souhrnný výklad ještě ani nedošlo. Z úzce specializovaných prací vybočuje zdařilá *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961* (2006) Dragana Bogetiče o jugoslávské zahraniční politice do prvního zasedání „hnutí nezúčastněných“. Netřeba připomínat, že pro následující období podobné studie chybí nebo jsou torzovitě zpracovány v odborných článcích.

V zahraničí bylo k Jugoslávii přistupováno nesystematicky a s omezeným přístupem k pramenům. Nepočítaje práce vzniklé na společenskou objednávku v období válek v 90. letech 20. století, můžeme vyzdvihnout sondu o vnitropolitické situaci *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963-1983* (1984) Pedra Rameta a objevnou studii o nezaměstnanosti *Socialist unemployment: the political economy of Yugoslavia, 1945-1990* (1995) Susan L. Woodwardové. Mezi obecnými publikacemi nelze pominout velmi čtivou *Yugoslavia as History: twice there was a country* (1996) Johna R. Lampa. Obdobné práce vycházely i v dalších světových jazycích. V českém prostředí zasluhuje pozornost řada monografií vydaná Nakladatelstvím lidové noviny, mezi nimi *Dějiny jihoslovanských zemí* (2001), *Dějiny Makedonie* (2003), *Dějiny Srbska* (2005) a *Dějiny Chorvatska* (2007). Již svým zadáním jsou díly spíše populárně vědnými než ryze odbornými, ale na kvalitě jim dodává, že vznikly v kolektivech profesních historiků. Vzácnou výjimkou je monografie Jana Pelikána *Jugoslávie a Pražské jaro* (2008), která se zabývá dopadem událostí v Československu na jugoslávské prostředí v letech 1968 a 1969. Její pasáže o vnitřním vývoji v SFRJ

patří k nejlepšímu, co bylo dosud k tématu napsáno. V českém jazyce jsou k dispozici i četné odborné články, zvl. v časopisu *Slovanský přehled*.

Z těchto výše uvedených důvodů bylo zcela nezbytné obrátit se k primárním zdrojům. Neocenitelné místo zaujal *Arhiv Srbije i Crne Gore* (neboli *Arhiv Jugoslavije*), ve kterém se nachází převážná většina dokumentů jugoslávských federálních orgánů a Svazu komunistů Jugoslávie. Pro účely této práce byl použit fond svazové vlády a Svazu komunistů Jugoslávie. Jednání vládnoucích struktur a podklady k nim posloužily hlavně jako osnova pro pochopení, jakým způsobem vrcholoví politici přistupovali k řešení nastalých problémů. Ne vždy ale bylo možné v úplnosti rekonstruovat jejich nálady, neboť přírodní katastrofy nepatřily k otázkám prvořadného významu, jež by vyprofilovaly své odpůrce a příznivce. Bylo tomu spíše naopak. Na dané problematice se zrcadlily postoje k závažnějším otázkám soudobého politického života. Z toho důvodu se staly neocenitelným přínosem archiválie Socialistického svazu pracujících, které odrážely společensko-politickou agendu na nižší úrovni. Na nich je kromě jiného vidět, jak se za šest let Jugoslávie proměnila. Jestliže roku 1963 svaz vedl podrobné, místy až puntičkářsky přesné záznamy o obnově Skopje, domácí a zahraniční pomoci, pak roku 1969 sbíral informace útržkovitě, a jen na základě nepravdivých zpráv od republik.

Neméně důležitý byl *Arhiv Muzeja Istorije Jugoslavije*, jenž disponuje materiály z kanceláře prezidenta republiky. K tématu posloužila oficiální přijetí zahraničních hostů u Josipa Broze Tita, jeho návštěvy postižených oblastí a zprávy, které v souvislosti s odstraňováním následků zemětřesení dostával. Výhodou písemností z kanceláře hlavy státu je, že neobsahují pouze schválené zápisníky a svodky schůzí, ale i nerevidované zprávy, telegramy, projevy a doprovodné texty, které osvětlují mnohé prezidentovy činy a záměry směrem k probírané látce.

Zpracování archivní materie bylo mimořádně zdlouhavé a obtížné, jelikož se jednalo o bezmála 12 000 většinou nikdy neprozkoumaných listů. Studium těchto dokumentů zabralo bezmála dva roky intenzivní práce. O nic snazší nebyla ani

interpretace těchto pramenů, jelikož se na nich projevila značná pestrost obsahu, původu a způsobu vyhotovení.

K dotvoření plastičtějšího obrazu vztahů uvnitř vládnoucí elity byla velká pozornost věnována rozboru memoárů pamětníků z řad význačných politiků. Zmínky o zemětřeseních jsou u nich přitom jen letmé nebo zcela chybí.

Pro první polovinu 60. let bylo zcela neocenitelné dílo *Zaboravena vistina* (2003) Krsta Crvenkovského. Je zcela pochopitelné, že místy zabředává do subjektivního líčení, ale mnohé podstatné informace o nejužším vedení státu uvádí poprvé či v novém světle. Jako jediný se zabývá, i když poněkud stroze, situací ve Skopji po zemětřesení. Crvenkovského svědectví má o to větší cenu, že byl předsedou Svazu komunistů Makedonie a na obnově města se významně podílel.

Pro druhou polovinu 60. let jsou hodnotným zdrojem informací objemné paměti Dragoslava Markoviće *Život i politika: 1967-1978* (1987) a Svetozara Vukmanoviće Tempa *Memoari. 1966-1969* (1985). Marković si po návratu ze Sofie, kde působil jako jugoslávský velvyslanec, vedl pečlivé deníkové záznamy, které nabízí nevšední pohled současníka na probíhající změny v zemi. Škoda jen, že pro první léta je u nich patrný omezený přístup k nejužšímu mocenskému okruhu. V roce 1969 se stal předsedou parlamentu Srbska a jeho výpověď hned nabrala nový rozměr. Vukmanović Tempo více čerpal ze záznamů jednání, kterých se jako předseda odborů a později člen Předsednictva ÚV SKJ účastnil. Všeobecné politické klima se tu promítá na pozadí vleklých jednání o hospodářských reformách.

V době rozkladu Jugoslávie vnikla díla vysvětlující či obhajující jednání svých politicky aktivních pisatelů na začátku 70. let. Jedná se o Chorvata Mika Tripala a Srbku Latinku Perovićovou, kteří se vyjádřili ke svému mocenskému pádu v knihách *Hrvatsko proljeće* (1990) a *Zatvaranje kruga: ishod političkog rascepa u SKJ 1971/1972* (1991).

Na přesné časové podchycení událostí posloužil list *Borba* (Boj), který jako oficiální tiskový orgán Socialistického svazu pracujících, ovládaného Svazem

komunistů Jugoslávie, měl neomezený přístup k činnosti vládní administrativy. Vycházel ve dvou jazykových mutacích (v latině a ijekavsky v Záhřebu a v cyrilici a ekavsky v Bělehradě) a ve své době byl jediným periodikem s celostátní působností. Obsahová struktura novin se neustále vyvíjela, a to v závislosti na dobové atmosféře. Jestliže v první polovině 60. let *Borba* věrně šířila tisková prohlášení strany a státních orgánů, v druhé polovině 60. let se zaměřila na autentičtější zpravodajství, větší pluralitu názorů a jakékoli pokusy o cenzuru odmítala. I navzdory tomu patřila mezi konzervativnější média a její malá oblíbenost mezi čtenáři se projevila v dramaticky klesající tiráži. Na přelomu 40. a 50. let vycházelo denně na 700 000 výtisků, v polovině 60. let již jen 149 000 a roku 1969 pouze 50 000.¹ Na počátku 70. let list bojoval doslova o přežití, ale díky politické vůli a masivním dotacím od socialistického svazu nezanikl.

Pro účely této práce bylo časové rozpětí od katastrofy omezeno vždy na konec následujícího roku. V případě Skopje se jedná o období mezi červencem 1963 a prosincem 1964 a u Banja Luky o období mezi říjnem 1969 a prosincem 1970.

Primární snahou bylo popsat sled události na místě tragédie ve spojitosti s reakcemi politického vedení, analyzovat ohlas v zahraničí a případné demografické změny. Těmto třem oblastem bylo přizpůsobeno i členění textu.

Každému oddílu předchází stručný úvod do politické situace v Jugoslávii v daném čase. S poukazem na chybějící relevantní prameny a literaturu, v těchto pasážích schází podrobnější poznámkový aparát. Autor si je plně vědom, že jeho interpretace není konečná a v budoucnu může být přehodnocena.

Ve výkladu samém byly nejproblematictější přehledy dění po zemětřeseních, jež nutně působí přespříliš popisně a rozvláčně. Pro pochopení rozsahu neštěstí byly ale zcela nezbytné a čtenářům poslouží i jako základní vodítko pro seznámení s tématem. Do toho zakomponované pasáže z politického prostředí jsou naopak

¹ ASCG, f. 507, IV/105: zasedání Výkonného byra Předsednictva SKJ 16. 4. 1970, bod 4, s. 5.

pojaty velmi úzce. Vliv na to mělo samo téma, které nebylo na nejvyšší svazové úrovni dlouze řešeno a rozplynulo se ve všedních administrativních úkonech. Postoj zahraničí byl do výkladu zařazen spíše doplňkově, jelikož zejména pro Skopji má význam při získávání zahraničních úvěrů. Totéž platí i o demografických proměnách.

V textu byly pro větší srozumitelnost zjednodušeny názvy státních úřadů. To zahrnuje pojmy svazová vláda (*Svazová výkonná rada*), svazový parlament (*Svazová skupština*) a mnohé další. Oficiální názvy úřadu v češtině a jazyce originálu jsou uvedeny v závěru práce. Čtenář se setká i s použitím slova ministr, který byl dobovou terminologií nazván svazovým tajemníkem.

Ve snaze podpořit čtivost práce byla použita řada synonym, která od čtenáře vyžadují zvýšenou pozornost. Označení stát, federace, svaz a Bělehrad přísluší pouze Jugoslávii jako celku nebo jejím ústředním orgánům, výrazy republika, země, region a (autonomní) oblast jen politickým jednotkám uvnitř SFRJ. Pojem vlast je používán obecně, ve smyslu původu, nikoli emotivního poměru k danému území.

Názvy dokumentů v odkazech jsou uváděny obvykle v češtině, ale kvůli lepší dohledatelnosti měl někdy přednost jazyk originálu. Týká se to hlavně pramenů z kanceláře prezidenta republiky, které nebyly nijak uspořádány, a písemností Socialistického svazu pracujících, jež byly řazeny v tom pořadí, jak přicházely do bělehradské centrály.

Citované pasáže jsou vždy v uvozovkách a pro zvýraznění také v kurzivě.

SKOPJE 1963

Relativní stabilita na jugoslávské politické scéně a hospodářský rozmach 50. let utrpěly na přelomu desetiletí povážlivé trhliny. Poprvé od konce války lidé otevřeně vyjadřovali svou nelibost nad stávajícími poměry. Horníci ve slovinském městečku Trbovlje a okolí² v lednu roku 1958 stávkovali za zvýšení platů, ale nespokojenců přibývalo i mezi jinými vrstvami populace. Ekonomika od přijetí „samosprávného socialismu“ na 6. sjezdu Komunistické strany Jugoslávie (přejmenované na Svaz komunistů Jugoslávie) roku 1952 vykazovala ohromující výsledky, ale těžit z nich mohla jen část obyvatelstva. Národní produkt v letech 1953-1956 vzrostl každoročně o 6,6 % a v letech 1957-1960 dokonce o 11,3 %.³ Jedinečnost jugoslávské cesty ovšem sráží skutečnost, že hospodářskou konjunkturu zažívala celá západní Evropa a USA, klíčový obchodní partner a věřitel, i východní blok. Dosažení vysokých čísel bylo možné i díky nízkému výchozímu stavu.

Rozvolnění plánované ekonomiky ve spojení s otevřeností ke světovému dění proti sobě postavilo zastánce ještě větší liberalizace a „demokratické centralisty“. Vystávaly i problémy spojené s postupnou decentralizací státní správy. Ústředním orgánům, jež se nechtěly vzdát rozhodujícího podílu na moci, tak nechtěně vyrostla konkurence v rychle se emancipujících republikách. Ty stále otevřeněji žádaly širší pravomoci při investicích do ekonomiky a domáhaly se svých partikulárních zájmů. Namísto hlubší integrace a spolupráce politické a hospodářské osamostatňování vyústilo v uzavírání republik, což následně u jejich obyvatel stimulovalo nacionální vědomí a pocit odloučenosti od politického centra v Bělehradě. Jakékoli otevřené projevy nacionalismu či republikového patriotismu byly přitom ostře potírány.

² V Trbovlje se roku 1900 narodil Miha Marinko, předseda slovinského parlamentu a člen Výkonného výboru ÚV SKJ. Tento politik byl jednou z klíčových osobností při řešení hornické stávky.

³ *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 6.* Zagreb 1990, s. 360.

Nový impuls do politiky měl vnést 7. sjezd SKJ, který se uskutečnil v dubnu 1958 v Lublani. Nepřinesl však nic převratného a jen posvětil současný stav. Někteří politici vyzývali ke zrušení politických hranic mezi republikami v domnění, že všechny vzniklé obtíže se tím vyřeší. Tato idealistická představa ale neměla šanci na úspěch, jelikož nastartovaný vývoj nešlo za daných okolností zastavit, natož pak vrátit zpět. Jistý tlak na integraci jugoslávského prostoru se projevil v opětovném úsilí scelit zdejší národy dle hesla „bratrství a jednota“.⁴ Spíše než o modernizační prvek šlo o krátkodechý pokus zabránit ožívování národních tenzí, mylně považovaných za přežitek minulosti.

Na druhou stranu si jugoslávské republiky byly stále bližší v oblasti kultury. Příkladem toho byla i Novosadská dohoda z roku 1954, která vedla ke společné kodifikaci jazyka Srbů a Chorvatů. Srbochorvatština jako hlavní úřední jazyk (vedle slovinštiny a makedonštiny) usnadňovala komunikaci nejen v centrální části státu, ale i na jeho okrajích, kde fungovala jako *lingua franca*. Kulturní výměna mezi jednotlivými regiony Jugoslávie byla o to více intenzivní a plodná po všech stránkách.

Neshody se brzy projeví v nejužším vedení státu. Rozhodovacím centrem byl v té době čtrnáctičlenný Výkonný výbor ÚV SKJ⁵, ale faktickou moc držel generální tajemník SKJ a zároveň prezident republiky Josip Broz Tito, neformální šéf bezpečnostních sil a organizační tajemník výboru Aleksandar Ranković a přední ideolog strany Edvard Kardelj. Prezidentovou pravou rukou v armádě byl generál Ivan Gošnjak, ministr obrany a zástupce vrchního velitele ozbrojených sil. Omezená

⁴ Sousloví bratrství a jednota bylo jedním ze základních dogmat jugoslávských komunistů, kteří jím vyjadřovali princip soužití zdejších národů a národností. Jeho původní náplň, tolik živá při poválečné obnově země, se postupně vyprazdňovala a ustrnula na pozici jednoho z mnoha politických hesel.

⁵ Delegáti 7. sjezdu zvolili 15 členů Výkonného výboru ÚV SKJ. Djuro Salaj ale ještě v květnu téhož roku zemřel. Dalšími členy byli Josip Broz Tito, Vladimir Bakarić, Ivan Gošnjak, Blažo Jovanović, Edvard Kardelj, Lazar Koliševski, Miha Marinko, Franc Leskošek, Djuro Pucar Stari, Aleksandar Ranković, Petar Stambolić, Jovan Veselinov, Veljko Vlahović a Svetozar Vukmanović Tempo.

role výboru se projevovala tím, že nebyl celé měsíce svoláván, a pokud se sešel, nebyla mu přenechána žádná iniciativa.

S rostoucím věkem Tita (narodil se roku 1892) se mezi jeho nejbližšími spolupracovníky rozhořel skrytý boj o nástupnictví, který je přirozeně stavěl do odlišných pozic a kolem nich vytvářel zájmové skupiny. Také po stránce ideologické se projevovaly stále větší rozdíly. Zatímco Kardelj se postavil za další dezintegraci a hospodářské reformy, Ranković obhajoval hlubší integraci a návrat ke starému modelu. Lidé kolem prvního zmiňovaného byli označováni za liberály a druzí za konzervativce, přičemž ani v jednom případě není možné hovořit o jednolité ideové platformě a uceleném programu.⁶ Na obou stranách se přitom ani v náznaku neobjevovaly snahy změnit režim či jeho ideologický rámec. Politici z širšího vládnoucího okruhu se přibližovali k jednomu či druhému táboru podle toho, kde byla větší šance na mocenský vzestup. Mezi zájmovými uskupeními stál Tito se svojí nezpochybnitelnou autoritou, jenž také zastával významnou arbitrární roli. Politicky i lidsky měl blíže k Rankovićovi, o čemž svědčí jeho nedůsledný přístup k realizaci reforem z počátku 50. let.

Roku 1960 se v plné míře projeví nedostatky jugoslávského hospodářství. I navzdory přijetí určitých reorganizačních kroků bylo patrné, že extenzivní metody rozvoje dosáhly svého maxima a růstu hrozilo nevyhnutelné zpomalení. Produktivita práce neodpovídala platům, dovoz i často nepotřebného zboží navyšoval obchodní schodek i zadluženost, scházely suroviny. Hlad po spotřebním zboží byl enormní. Domácí výroba nebyla schopná poptávku uspokojit, což se odrazilo na snižování kvality produkce a zároveň omezovalo její konkurenceschopnost na zahraničních trzích. Následujícího roku došlo k prvnímu propouštění v nerentabilních společnostech. Ve stejné době byl omezen přísun

⁶ Hospodářské reformy Edvarda Kardelje podporovali předseda Svazové rady pro vědeckou práci Milentije Popović, tajemník ÚV SK Chorvatska Vladimir Bakarić, předseda Odborového svazu Svetozar Vukmanović Tempo, předseda svazového parlamentu Petar Stambolić, vicepremiér Mijalko Todorović a mnozí další.

financí z USA kvůli angažovanosti Titovy administrativy v zemích třetího světa.⁷ Jugoslávie se proto obrátila na Mezinárodní měnový fond⁸, ten ale požadoval uvolnění zahraničního obchodu. Vláda nakonec ustoupila a v březnu 1961 parlament schválil balíček odpovídajících zákonů. Ke spokojenosti „liberálů“ došlo navíc k oslabení dohledu nad podniky, které nyní mohly rozhodovat o rozdělování svého zisku, a větší nezávislosti se těšily i banky. Jugoslávský dinár se stal konvertibilní měnou, což napomohlo k rozvoji zahraničního obchodu. Následně USA a západoevropské státy Jugoslávii poskytly dlouhodobé úvěry ve výši 275 milionů dolarů.⁹

Neúspěch prvních let druhé pětiletky¹⁰ měl dozvuk i v politice. Momentální neúspěchy byly označeny za následek reformního kurzu a „konzervativci“ žádali obnovení předchozího systému. Odlišné názory proti sobě postavily vyspělé republiky (Chorvatsko a hlavně Slovinsko), které chtěly více kontrolovat a využívat své příjmy, s těmi méně vyspělými. Rozjítřená atmosféra se negativně odrazila na chodu vlády, a zvláště ministerstva financí, které spravovalo investiční fondy. Od roku 1962 se ekonomika i díky finanční injekci ze zahraničí opětovně rozhýbala, ale k názorovým shodám ohledně jejího budoucího rozvoje nedošlo.¹¹ Svobodné přerozdělování zisku brzy ukázalo nešvary systému, když zaměstnanci namísto investic dávali přednost navyšování vlastních mezd. Následkem toho vznikly dozorčí

⁷ Na počátku roku 1961 Tito vykonal impozantní cestu po severní Africe, během níž navštívil řadu nedávno vzniklých států. V srpnu téhož roku svolal do Bělehradu první summit „nezúčastněných zemí“, na němž mimo Jugoslávie participovaly desítky zemí z Asie, Afriky a Ameriky.

⁸ Mezinárodní měnový fond byl přidruženou organizací OSN, ale dominantní postavení v něm měly USA. Fond sídlil ve Washingtonu, ale jeho ředitelem byl zpravidla Evropan.

⁹ Srovnej PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918-1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Praha 2000, s. 283 a LAMPE, John R.: *Yugoslavia as History: twice there was a country*. Cambridge 1996, s. 275.

¹⁰ První pětiletka v Jugoslávii proběhla v letech 1948-1952. Od té doby byly sestavovány roční plány. V letech 1957-1960 byla vyhlášena čtyřletka a následně druhá pětiletka (1961-1965).

¹¹ V té době inflace poprvé od zavedení samosprávného socialismu dosáhla dvouciferných hodnot (v letech 1961-1965 průměrně 11,1 % za rok). Viz *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 6*. Zagreb 1990, s. 360.

komise a zpřísněn byl i trestní zákoník. Dopady reformy se tím znehodnotily. Jedním z mála přínosů bylo rapidní snížení dovozu.

Napětí ve vedení státu neustále rostlo, až dosáhlo vrcholu na mimořádném zasedání Výkonného výboru SKJ v půli března 1962, jemuž přihlížela celá svazová a republiková elita. Tito se pokusil rozjitřenou atmosféru bezúspěšně uklidnit. Načež sáhl k ještě razantnějšímu kroku a v květnu vystoupil s kritickým projevem před velkým publikem ve Splitu. Poprvé veřejně připustil rozpory mezi čelnými politiky. Odsoudil přílišné rozvolnění poměrů a dovolával se „návratu“ komunistů do čela společnosti. Projev se nevyhnul otázce korupce, rostoucích sociálních rozdílů a nacionalismu. Neobyčejně ostrá slova měla za následek ochromení chodu hospodářství, neboť vedení podniků se v obavě před postihem neodvažovala k jakémukoliv činu.¹² Někteří konzervativnější funkcionáři využili situace a začali pronikat na vyšší pozice ve státních orgánech dosud držených reformisty. Volání po starých vzorech načas postihlo i kulturu, která se dostala pod zvýšenou kontrolu. Vítězství konzervativního proudu bylo natolik drtivé, že je Tito musel sám zmírňovat. V červenci na plénu ústředního výboru podpořil reformní kurz a následně i dopracování nové ústavy.

Vzestup konzervativců měl za následek oslabení pozice Edvarda Kardelje. Projevilo se to i při Titově červencové návštěvě Sovětského svazu, při které mu sekundoval pouze Ranković. V Moskvě nebyl předák „liberálů“ příliš oblíbený a jeho nejnovější zahraničně politické názory byly ostře odsouzeny. Sověty obzvláště popudilo přirovnání Varšavské smlouvy k NATO, což bylo chápáno jako nerozlišování mezi politikou východního a západního bloku. Tito se kritice nebránil, neobyčejně stál o sblížení se SSSR, a dokonce v ní po návratu do vlasti sám pokračoval. Slovinský politik tehdy pobýval na zahraniční cestě a na výpady proti své osobě nemohl reagovat. Zcela reálně mu hrozilo odstavení od moci, aniž by se

¹² PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918-1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Praha 2000, s. 287.

širší politická reprezentace dozvěděla příčinu Titových výtek. Vlnu spekulací rozvířilo i Kardeljovo zranění na lovu, které mu nechtěně způsobil předseda srbského parlamentu Jovan Veselinov. Kardelj se v nastalé situaci rozhodl k riskantnímu kroku a v prosinci odcestoval do Londýna. Nebylo jasné, zda emigroval či se jen dočasně stáhl do ústraní. Tito se s ním pokoušel navázat kontakt, ale uspěl až napodruhé za přispění chorvatského reformisty Vladimira Bakariće. Kardelj se nakonec odhodlal k návratu, ale jaké podmínky si při tom stanovil, není dosud jasné. Z náznaků ale vyplývá, že se Tito rozhodl nenarušit rovnováhu sil mezi svými možnými nástupci a Kardelje pověřil dokončením ústavy, na které pracoval od roku 1960.

Ústavu parlament schválil 7. dubna 1963. Přejmenoval Jugoslávii z Federativní lidové republiky na Socialistickou federativní republiku.¹³ Změna jména v sobě nesla i kvalitativní změnu státního zřízení. Jugoslávie byla třetí zemí, která vyhlásila dosažení stupně tzv. rozvinutého socialismu. Úpravy se týkaly i změny hierarchie moci, aniž by však došlo k přesunu jejího těžiště. Po deseti letech došlo k oddělení postu prezidenta a premiéra, vznikla funkce viceprezidenta oproti dřívějším několika vicepremiérům. Svazový parlament byl rozdělen do pěti komor, Svazové rady, jejíž součástí byla i Rada národů, a čtyř sněmoven zaměstnanců, každé se 120 nepřímými volenými poslanci.¹⁴ Aleksandar Ranković byl zvolen do funkce viceprezidenta a Edvard Kardelj obsadil post předsedy parlamentu. Vedoucím činitelem společnosti byly ustanoveny tzv. společensko-politické organizace, SKJ a Socialistický svaz pracujících Jugoslávie.¹⁵ Po dlouhém období strnulosti státního

¹³ *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. In: Službeni list Socialističke Federativne Republike Jugoslavije, ročník XIX, číslo 14, Beograd, 10. 4. 1963.

¹⁴ Mezi komory zaměstnanců patřila rada Průmyslová, Školsko-kulturní, Sociálně-zdravotní a Organizačně politická. Poslance do nich lidé volili dle charakteru svého zaměstnání.

¹⁵ Ústava vedle běžného státního aparátu definovala společensko-politické organizace, které „zřizovali“ ve veřejném zájmu sami občané. Vedle Svazu komunistů Jugoslávie se jednalo o Socialistický svaz pracujících Jugoslávie (SSRNJ), v letech 1945-1953 působící pod názvem Národní fronta Jugoslávie. Součástí SSRNJ byl Odborový svaz Jugoslávie, Svaz mládeže Jugoslávie a Svaz

aparátu byl zaveden princip rotace ve funkcích. Průlomové opatření se odrazilo i na republikové úrovni, kde došlo k nezvykle razantním personálním obměnám. Zda bylo hlavní motivací oslabit čistky z předchozího roku, zůstává nezodpovězenou otázkou. Někteří regionální funkcionáři museli načas ustoupit do pozadí. Například tajemníci ústředních výborů Lazar Koliševski v Makedonii a Blažo Jovanović v Černé Hoře se přesunuli na méně významné pozice ve svazové administrativě.¹⁶

Změny vyvolané ústavou probíhaly řadu měsíců. Svazová vláda s předsedou Petrem Stambolicem a obměněnými ministry poprvé zasedla 29. června a zhruba ve stejné době i reorganizované republikové vlády.¹⁷ Zpráva o zemětřesení ve Skopji zastihla politiky nepřipravené, a to v čase seznamování s novými úřady nebo na letních dovolených.

partyzánských bojovníků. Svazy měly vymezeny své statusy a pole působnosti, v praxi však fungovaly jako pobočky SKJ a prosazovaly jeho politiku mezi širokými vrstvami populace.

¹⁶ Lazar Koliševski se stal předsedou SSRNJ, resp. jeho Svazového výboru, a Blažo Jovanović předsedou nově zřízeného Ústavního soudu Jugoslávie.

¹⁷ Počet členů vlády stoupl z 11 na 30, z nichž 12 bylo v užším vedení (ministři bez portfeje), ostatní byli řadovými ministry. Na svém postu zůstali jen ministr zahraničí Koča Popović a ministr obrany Ivan Gošnjak.

„Katastrofa, jaká v historii našich národů nemá obdoby“

Makedonskou metropoli a zároveň jedno z největších jugoslávských měst zasáhly silné otřesy v pátek 26. července 1963.¹⁸ Nejsilnější, jenž dosáhl 10. stupně Mercalliho stupnice¹⁹ s epicentrem přímo pod městskou aglomerací, nastal v 5:17 a jeho následky byly katastrofální. Předběžné odhady informovaly o 2000 mrtvých, zhruba dvojnásobném počtu zraněných a 200 000 lidech bez domova. Zhruba 80 % zástavby zůstalo v ruinách, mimo jiné i drtivá část historického jádra.²⁰ Otřesy menší intenzity se objevovaly i v následujících dnech, týdnech a měsících, než se podloží zcela uklidnilo.

Zcela nečekané zemětřesení bylo největším přírodním neštěstím v dějinách Jugoslávie, a to jak objemem způsobených škod, tak rozsahem postiženého obyvatelstva a ztrátami na životech.²¹ Ve Skopji přitom žilo 14 % makedonské populace a zaměstnáno zde bylo 61 000 osob. Nacházelo se v ní 39 % hospodářského potenciálu republiky, přes 30 % průmyslu, 77 % stavební produkce, 77 % objemu obchodu a služeb a 84 % dopravního potenciálu. Bytový fond roku 1962 disponoval 36 200 jednotkami, tedy asi třetinou makedonských kapacit.²² To vše bylo z drtivé části zničeno nebo poškozeno. Přestože šlo o velmi hustě zalidněné území, počet obětí byl překvapivě nízký. Měla na to vliv skutečnost, že značná část obyvatelstva

¹⁸ Ve Skopji dle sčítání obyvatelstva z roku 1961 žilo 172 000 lidí. Viz *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 7*. Zagreb 1968, s. 212. • K 30. 6. 1963 ve Skopji pobývalo 198 153 lidí trvale a 15 000 přechodně. Viz *Borba*. Beograd 8. 12. 1963, s. 4.

¹⁹ Pro hodnocení makroseismických projevů se používala dvanáctistupňová stupnice MCS (Mercalli-Cancani-Sieberg), později upravená v USA na MM (Mercalliho stupnici). Stupnice nevyjadřuje hodnoty naměřené přístroji, ale statisticky vyhodnocuje pozorované makroseismické účinky zemětřesení. Desátý stupeň představuje ničivý otřes, při kterém se sesouvají budovy, objevují se trhliny v půdě aj.

²⁰ *Borba*. Beograd 27. 7. 1963, s. 1, 6 a *Borba*. Zagreb 4. 8. 1963, s. 3.

²¹ Ničivá zemětřesení postihovala Balkánský poloostrov pravidelně. V severní Makedonii bylo takto roku 518 poničeno byzantské město Scupi a následně roku 1555 jeho turecký protějšek Üsküp. Na základech obou těchto sídel leží novodobá Skopje.

²² Arhiv Srbije i Crne Gore, f. 130, 261-382: širší zasedání svazové vlády 3. 9. 1963, bod 7 a užší zasedání svazové vlády 8. 4. 1964, bod 1a. *Izveštaj o dosada postignutim rezultatima na sanaciji prilika u Skopju*. Februara 1964, s. 3.

trávila letní období mimo město i samotný lokální charakter zemětřesení; jiná větší města v oblasti otřesy nezasáhly. Přírodní živel se v hrubých rysech omezil na Skopské údolí, jež ze tří světových stran obklopují vysokohorské masivy.

Téměř okamžitě po odeznění velkého otřesu bylo zahájeno vyprošťování zasypaných osob a odklizení trosek. Účastnily se jej tisíce příslušníků Jugoslávské lidové armády (JNA), dislokované ve zdejších kasárnách, lidová milice (policie) a také místní lidé. Brzy se k nim přidali dobrovolníci z Makedonie a jižního Srbska, narychlo dopravení do města. Pracovní síly přesto nedostačovaly, a tak makedonské ministerstvo vnitra v neděli vyhlásilo v sousedních okresech Tetovo, Titov Veles a Kumanovo mobilizaci všech mužů od 18 do 55 let.²³ Vlastníci vhodných dopravních prostředků a strojů měli za povinnost přihlásit se u městského štábu. Bezpečnostní orgány se tak, jak média zprvu taktně přecházela, nepodílely jen na odklizení sutin, ale i na pacifikování desítek osob při odmítání nástupu na povinné práce, rabování či šíření poplašných zpráv. Okrajovost těchto jevů ovšem ukazuje, že policejní a vojenské síly zareagovaly pohotově a udržely klid a pořádek.²⁴

Hned v ranních hodinách se rozeběhla převážně organizovaná evakuace zhruba poloviny veškerého obyvatelstva do bezprostředního i širšího okolí města. Matky s dětmi do sedmi let věku byly posílány do rekreačních středisek v Makedonii a Chorvatsku, děti do patnácti let se rozvázely sanitními vlaky po celé Jugoslávii. Opakující se menší záchvěvy půdy vedly k zákazu návratu do všech budov nejméně po dobu dvaceti čtyř hodin; lidé tak museli zůstat na ulicích. Kolem 100 000 Skopjanů se přechodně zdržovalo u řeky Vardar a poblíž svých bydlíšť.²⁵ Vedení města nedokázalo zabezpečit bezprizorní obyvatelstvo vlastními silami, a proto za

²³ Účastnit se záchranných a odklízecích prací měli za povinnost všichni obyvatelé Skopje, a to i ti, kteří se momentálně zdržovali mimo svá bydlíště. Pokud tak neučinili, úřady jim neposkytly humanitární pomoc. Viz Arhiv Muzeja Istorije Jugoslavije, f. KPR 1953-1980, II-11: *Bilten br. 8 – Dnevna situacija u Skoplju*. 4. 8. 1963, s. 7.

²⁴ Razantní přístup bezpečnostních orgánů je patrný z trestů, které oblastní soud vynesl v půli srpna nad trojicí zlodějů. Za krádeže drobných předmětů dostali nepodmíněně 5 let těžkého žaláře. Viz *Vjesnik*. 14. 8. 1963, s. 5.

²⁵ *Borba*. Zagreb 29. 7. 1963, s. 1 a 2.

příspěví JNA vzniklo na volných prostranstvích několik sběrných center. I těm se však brzy nedostávalo stanů i jiných mobilních přístřešků.

Veškeré dění ve Skopji bylo zpočátku usměrňováno na dobrovolnické bázi, jelikož republikové i místní úřady, vyjma městského shromáždění, byly úplně vyřazeny z chodu. Situaci komplikovala i skutečnost, že mnohde bylo nenávratně zničeno technického zázemí a velká část personálu čerpala letní dovolenou. Z tohoto důvodu je načas plně zastínila aktivita armády a federálních orgánů. Federace, zastoupená svazovou vládou, pohotově prohlásila 26. a 27. červenec za dny celonárodního smutku. Tito zaslal telegram předsedovi makedonského parlamentu Vidoemu Smilevskému, formálně nejvyššímu představiteli republiky, ve kterém vedle slov dojetí „[h]luboce mnou otrásla zpráva o strašném neštěstí, které [...] postihlo Skopji a celou Socialistickou republiku Makedonii. Společně se všemi národy Jugoslávie sdílím smutek s rodinami, jejichž členové ztratili své životy při této velké pohromě,“ naznačil postoj svazových institucí tvrzením, že: „společně se všemi národy Jugoslávie budeme usilovat o to, abychom zmírnili neštěstí, které postihlo vaši republiku.“²⁶ K hlavě státu se přidal s depeší plnou soustrasti a podpory ÚV SKJ, Svazový výbor SSRNJ a jménem parlamentu i Edvard Kardelj. Ve stejném duchu se vyjádřily ústřední výbory všech jugoslávských republik a autonomních oblastí, jejich parlamenty a další státní a stranické orgány.

Ještě téhož dne místo tragédie navštívil předseda svazové vlády Petar Stambolić a ministr financí Kiro Gligorov, shodou okolností makedonského původu. Ti společně s předsedou Svazového výboru SSRNJ Lazarem Koliševským a předsedou ÚV SK Makedonie Krstem Crvenkovským²⁷, kteří narychlo přerušili dovolenou u

²⁶ *Borba*. Beograd 27. 7. 1963, s. 1 a AMIJ, f. KPR 1953-1980, I-1: návštěva J. B. Tita ve Skopji 27. 8. 1963.

²⁷ Po odvelení Lazara Koliševského do svazové administrativy byl na jeho místo zvolen Krste Crvenkovski. Ke změně na postu politického tajemníka došlo na 7. plénu ÚV Svazu komunistů Makedonie 3. 7. 1963, tedy necelý měsíc před zemřesením. O personálních změnách Koliševski věděl již dříve, a proto se na post tajemníka (přejmenovaného na předsedu) snažil prosadit sobě blízkého Vidoa Smilevského. Ten byl nakonec pověřen funkcí předsedy parlamentu. Vztahy

Ochridského jezera, jednali o vzniklých škodách. Členové vlády okamžitě zavedli cenzuru zpráv federální tiskové agentury *Tanjug*. Jako důvod Crvenkovski v pamětech uvedl, že se obávali zveřejnit celou pravdu o rozměrech zemětřesení, aby zabránili „příliš brzké“ ochotě lidí pomoci.²⁸ Tento argument stěží obstojí, ale pro další vývoj není podstatný. Sdělovací prostředky byly pohotovější než nařízení politiků. Svazová vláda, zastoupená osobou premiéra, následně z federálních rezerv vyčlenila jako neodkladnou pomoc miliardu dinárů.²⁹

Nazítří, 27. července přicestoval na mimořádnou návštěvu Skopje Tito s početným doprovodem. Nechyběl Aleksandar Ranković, Edvard Kardelj, místopředseda svazového parlamentu Mijalko Todorović, svazový ministr obrany Ivan Gošnjak a další svazoví politici a vojenští činitelé, mnozí původem z Makedonie. Prezident, poté co si prohlédl město a pohovořil s místními politickými a vojenskými představiteli³⁰, vydal napjatě očekávané prohlášení, v němž stálo: „*Skutečně město postihla katastrofa, jaká v historii našich národů nemá obdoby [...]. Pro budoucnost, obnovu města my [politické vedení] přijmeme všechna nezbytná opatření, aby se lid této oblasti a lid tohoto města mohl opětovně cítit šťastný v naší socialistické společnosti.*“³¹ Předem nachystaná slova však jen málo odrážela Titovy bezprostřední dojmy z obhlídky města. Před zraky veřejnosti neskrýval dojetí i rozladění dle svého mínění vlašného postupu záchranných prací. Makedonské

Koliševského s Crvenkovským byly dlouhodobě poznamenány rivalitou, kdo z nich zaujme přední místo mezi makedonskými politiky. Srovnej CRVENKOVSKI, Krste, TOMOVSKI, Mirče: *Zaboravena vistina*. Skopje 2003, s. 213-215.

²⁸ CRVENKOVSKI, Krste, TOMOVSKI, Mirče: *Zaboravena vistina*. Skopje 2003, s. 231. • Kontrola sdělovacích prostředků v Jugoslávii neprobíhala institucionálně, ale na bázi autocenzury. Novináři během nezbytných studií prošli ideologickou průpravou, kterou většina z nich posléze zakončila vstupem do SKJ. Uveřejňované informace musely odrážet přání státu a strany, v opačném případě se jejich pisatel vystavoval hrozbě dodatečných sankcí. V lepším případě žurnalisty neminula důtka, v horším pak propuštění ze zaměstnání. Klíčová média navíc ovládaly pobočky SSRN, které jim vnucovaly své informační strategie.

²⁹ ASCG, f. 130, 33-168: usnesení svazové vlády z 26. 7. 1963.

³⁰ Na letišti Tita přivítali všichni významnější politici a vojáci, kteří se ve městě zrovna nacházeli. Mezi nimi Petar Stambolić, Lazar Koliševski, Krste Crvenkovski, Kiro Gligorov a generál Otmar Kreačić. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, I-1: návštěva J. B. Tita ve Skopji 27. 8. 1963.

³¹ *Borba*. Beograd 28. 7. 1963, s. 1.

vedení prezidentovy námitky vzalo zcela vážně, aniž by uvážilo jeho momentální rozpoložení, a proti následným kritickým zprávám ve sdělovacích prostředcích se ostře ohradilo.³² Během návštěvy došlo také k drobnému *faux pas*, když Lazar Koliševski zcela účelově kritizoval prezidentem hýčkanou armádu, že nepracuje dostatečně. Situaci bryskně uklidňoval Krste Crvenkovski tvrzením, že makedonští představitelé jsou s její činností spokojeni.³³ Zápis rozhovoru s makedonskými politiky nebyl veden, a proto není možné bezprostřední reakci vedení státu v úplnosti rekonstruovat. V odpoledních hodinách se delegace přesunula do nedalekého Kumanova, kde bylo po návštěvě městské nemocnice vydáno komuniké „národům Jugoslávie a celého světa“, v němž se deklaroval záměr vybudovat novou Skopji. Tito se poté vrátil do své rezidence na souostroví Brioni.

Ústřední výbor SKJ a další vysoké stranické orgány v reakci na prezidentovu návštěvu, ale i očekávání veřejnosti, 8. července vydaly prohlášení, v němž stálo, že: „*Těžké chvíle, které prožívají obyvatelé Skopje a společně s nimi lid celé [...] Makedonie, všechny národy Jugoslávie přijaly jakou svou tragédií a prokázaly výjimečnou solidaritu a připravenost poskytnout nezbytnou pomoc. [...] Zazněl i závazek do vlastních řad, že „Svazová vláda a republikové vlády poskytnou nezbytnou materiální i další pomoc při obnově a opětovné výstavbě Skopje.*“³⁴

Ke svému podílu na řešení se hlásily i makedonské úřady, které se vzpamatovaly z prvotního šoku. Nejdříve obnovila svou činnost vláda na čele s Aleksandrem Grličkovem. Mimořádné zasedání kabinetu, byť v neúplné sestavě a v improvizovaných podmínkách, se uskutečnilo již 28. července. Na brzkém svolání schůze se podílely jak nakumulované problémy, tak výzvy ze strany federální administrativy, která nemohla plně nahradit výpadek státní správy v jedné ze svých

³² Letmé zmínky o Titově nespokojenosti s postupem vyprošťovacích prací je možné najít v memoárech jak L. Koliševského, tak K. Crvenkovského. O prezidentově nespokojenosti nejostřeji referoval následujícího dne bělehradský list *Politika*.

³³ O této události se ve svých pamětech zmiňuje K. Crvenkovski. Viz CRVENKOVSKI, Krste, TOMOVSKI, Mirče: *Zaboravena vistina*. Skopje 2003, s. 232.

³⁴ *Borba*. Zagreb 29. 7. 1963, s. 2.

republik. Makedonská vláda schválila program znovuotevření místních společností a bank, který normalizoval finanční transakce, přednostně výplatu mezd a důchodů, a rozproudil distribuci zboží. Kabinet zároveň odsouhlasil bezprostřední finanční kompenzace ve výši 500 milionů dinárů.³⁵

Pod dojmem neštěstí mezi většinou makedonských představitelů koloval názor, že má dojít ke krátkodobé změně hlavního města republiky. Nejčastěji se hovořilo o Ochridu na jihozápadě republiky. Předseda ÚV SK Makedonie Krste Crvenkovski, klíčová politická osobnost republiky, však tento návrh nepodpořil.³⁶ Na jeho rozhodnutí se podepsaly hlavně pragmatické důvody; nechtěl, aby republikové vedení bylo obviněno z malého zájmu o město, či z toho, že mu nedává naději na brzkou obnovu. Některé úřady se přesto ze Skopje vystěhovaly, jiné vně metropole vznikly, a dočasně působily v nejbližších sídlech, převážně ve čtyřicet kilometru vzdáleném Kumanovu.

Po formálním vyjádření lítosti nejvyššího vedení státu následovaly nonverbální projevy solidarity. Výmluvným příkladem byly jen několik hodin po katastrofě vylepené plakáty v Kosovské Mitrovici, které hlásily: „*Tragédie, které dnes ráno postihla Skopji, od vás vyžaduje solidaritu. Početným raněným zachráníme život darováním krve. Darujme krev a zachraňme životy našich bratrů a sester. Pospěšme, nečekejme ani chvíli.*“³⁷ Akce za účelem odběru krve probíhala ve všech republikách federace a zúčastnily se jí desetitisíce lidí. Rozhlas, televize a tištěná média pohotově upravily svůj program. Rádía vysílala informativní pořady o dění ve městě a televize zvláštní zpravodajství.³⁸ Sídla v nejbližším okolí se chvatně připravovala na příjem raněných a evakuovaných, vzdálenější pak vysílala lékařské a

³⁵ *Borba*. Beograd 27. 7. 1963, s. 2, 4 a 6. • Srovnat částku v dinárech se světovými konvertibilními měnami je možné prostřednictvím převodu na americké dolary v dobovém poměru 750 YUF:1 USD.

³⁶ FILIP, Jovan: *Podvodni grebeni na politikata: razgovori so Krste Crvenkovski*. Skopje 1993, s. 16.

³⁷ *Borba*. Beograd 27. 7. 1963, s. 2.

³⁸ V době zemětřesení vysílaly již tři televizní stanice, a to v Záhřebu (1956-), Bělehradě (1958-) a Lublani (1958-).

hasičské týmy a skupiny instalatérů. Na pomoc postiženým opakovaně apelovaly společensko-politické organizace.

Jelikož zemětřesení zničilo většinu obchodů a potravinářských firem, zásobování základními komoditami bylo odkázáno na dovoz zvenčí. I v této oblasti se projevila nebyvalá ochota přispět. Organizaci humanitární pomoci zaštil Červený kříž. V Bělehradě například vzniklo Centrum pro pomoc postiženým, které již v den katastrofy poslalo desítky tun potravin a pro další dny počítalo s obdobnými dodávkami. Totožná opatření přijala i další jugoslávská města, především ta méně vzdálená.³⁹

Snaha materiálně ulehčit Skopjanům nicméně narážela na významné překážky. Informační a dopravní spojení s městem zůstalo ochromeno; dodávky elektřiny byly zastaveny, železnice zůstala na mnoha místech přerušena. Nejbližší provozuschopná železniční stanice stála v obci Madžari, vzdálené 13 kilometrů od středu města. Pomoc z toho důvodu přicházela z bližších míst po silnici, z odlehlejších letecky. Skopské letiště zůstalo i po zhroucení navigační věže v provozu. Letecký most se odvíjel mezi Skopjím a Bělehradem a zajišťovalo jej Jugoslávské vojenské letectvo a letecká společnost *JAT*, která dočasně pozastavila své civilní lety. V neděli se podařilo obnovit železniční tratě a do města takřka ihned začaly proudit zástupy lidí, které neštěstí zastihlo mimo jejich domovy; nyní se pokoušeli najít své blízké. Situace se tím pro místní úřady ještě více zkomplikovala.

Na některá místa první pomoc dorazila i s několikadenním zpožděním. S ohledem na rozsah katastrofy byl tento stav pochopitelný. Pitná voda se do města dopravovala z okolních obcí cisternami, ale při vysokých denních teplotách jí byl trvalý nedostatek. Poptávka po potravinách byla enormní, neboť omezená místní výroba ani zdaleka nepokrývala základní potřeby obyvatelstva. Z důvodu

³⁹ *Borba*. Beograd 27. 7. 1963, s. 4 a 5.

hromadného exodu Skopjanů do jiných sídel musely být ve zvýšené míře dodávány potraviny i do těchto lokalit.⁴⁰

Na počátku nového týdne, 29. července, se ve Skopji konala tisková konference předsedy makedonské vlády Aleksandra Grličkova. Premiérovo vystoupení bylo přelomové, jelikož poprvé nastínil vizi budoucí obnovy Skopje. Podle jeho slov byly všechny místní podniky opětovně uzpůsobeny k činnosti, jen jim schází pracovníci. Evakuace z města se proto nadále týkala jen práce nezpůsobilých obyvatel, a naopak ti způsobilí se do něj měli opětovně vrátit. Předpokládalo se, že v postižené oblasti zůstane asi 150 000 lidí. K přechodnému ubytování jim byly vyčleněny lehce poškozené budovy a stanové tábory, později montované stavby.⁴¹ Tohoto plánu se načas přidržovaly i další republikové a svazové orgány, než si uvědomily jeho neproveditelnost. Úřady nedisponovaly žádnou možností, jak ovlivnit evakuaci obyvatelstva, které se přelévalo z jednoho místa na druhé, ani dostatečnými ubytovacími kapacitami v samotném městě.

Optimismus spojený s obnovou průmyslové výroby se během několika dnů rozplynul. Poškození většiny provozů bylo větší, než se původně předpokládalo. Další společnosti musely přestat s výrobou kvůli nedostatku odborného personálu a narušené statice budov. Makedonští představitelé proto opakovaně vyzývali k příchodu specialistů z dalších republik federace. Stroje z některých továren se spěšně převážely do jiných měst, kde se počítalo s jejich uvedením do provozu. Od tohoto nepromyšleného záměru se však zanedlouho upustilo.

Oživení průmyslu se dlouhodobě potýkalo s mnoha problémy. Do zaměstnání se přihlásilo zpočátku něco málo přes polovinu pracovníků, četné podniky omezily výrobní kapacity kvůli nedostatku surovin, přepravních kapacit nebo ubytování pro zaměstnance. Navzdory tomu se pokračovalo ve výstavbě již započatých rozsáhlých továren, místní železářny a elektrotechnického kombinátu. Splnění ročního

⁴⁰ *Borba*. Beograd 28. 7. 1963, s. 1, 3 a 4.

⁴¹ *Borba*. Zagreb 30. 7. 1963, s. 1 a 2.

hospodářského plánu mělo jednoznačnou prioritu. Kritickou situaci průmyslu ilustruje neúplná statistika ze 7. srpna. V troskách zůstalo 14 průmyslových podniků, 13 bylo částečně poničeno a 16 bylo možné po menších opravách uvést do chodu.⁴² Vytrvalá péče o hospodářství vykazovala úspěchy až s odstupem času. Makedonské vedení přijalo s nadšením zprávu, že za prvních sedm měsíců roku stoupla průmyslová výroba v republice o 18 % oproti stejnému období loňského roku, respektive o 7 % více, než byl plán.⁴³ Počátkem září ze 45 skopských továren pracovalo již 37 s 85 % svých zaměstnanců.⁴⁴ Při započtení evakuovaných žen a ztrát na životech vycházelo, že do zaměstnání se nedostavilo jen 7 % pracovníků. Pozitivní trend potvrdil koncem října makedonský parlament, když oznámil 19% hospodářský růst v prvních osmi měsících roku.⁴⁵ Do konce čtvrtletí přitom bylo plánováno spouštění nových provozů. To byl vskutku mimořádný výkon, který nepostrádal jistou logiku. Zachování pracovních míst odrazovalo Skopjany od stěhování jinam a nabízelo jim nezbytné prostředky k životu. Na druhé straně honba za vysokými čísly byla sama sobě účelem a nejednou měla přednost před praktickým řešením každodenních obtíží. Zaměstnanosti neprospělo ani rozhodnutí propustit dělníky v nerentabilních provozech, přestože se v budoucnu počítalo s jejich rekvalifikací.

Materiální péči o makedonskou metropoli na vyšší politické úrovni převzal Svazový výbor na pomoc obětem zemětřesení ve Skopji, který pohotově zřídila svazová vláda. Ten již 29. července zahájil průzkum týkající se potřeb a nutných opatření při obnově zničeného města. Pro jeho informaci se vyčíslovaly výrobní kapacity stavebního průmyslu a produkce stanů a montovaných domů. Stejně tak se zjišťovaly možnosti rekreačních středisek a podobných zařízení ubytovat děti a mládež. Výbor ve spolupráci se Svazovou průmyslovou komorou přišel s plánem

⁴² *Borba*. Beograd 8. 8. 1963, s. 4.

⁴³ *Borba*. Beograd 17. 9. 1963, s. 4.

⁴⁴ *Borba*. Beograd 6. 9. 1963, s. 4.

⁴⁵ *Borba*. Beograd 29. 10. 1963, s. 1.

zotavení průmyslu, kdy by jugoslávské firmy podobného zaměření dbaly o obnovu výroby půjčováním technického personálu. V dalších dnech výbor prohlašoval za nejdůležitější zabezpečit přístřeší, stravu a hygienické potřeby pro lidi, kteří měli ve městě zůstat. Pro ně se počítalo s výstavou dočasných komunálních, školských a zdravotnických zařízení, dále pak se zprovozněním nezbytné energetické a vodovodní sítě. Nedlouho poté se dvě velké společnosti z Bosny a Hercegoviny Krivaja a Soko zavázaly dodat prvních čtyři sta montovaných bytů.⁴⁶

Současně s tím ÚV Svazu mládeže Jugoslávie rozhodl, že 5. srpna v makedonské metropoli zahájí celostátní mládežnickou pracovní akci pod názvem Skopje 1963. Nejdříve uvažoval o nasazení až několika tisíc mládežníků, ale po zásahu federálních orgánů jejich počet významně zredukoval. První dvě studentské brigády, odvelené ze stavby transjugoslávské dálnice, již v oblasti působily. Pracovní akce byly přitom od konce války neoddělitelnou součástí života mladých lidí. Ti se podíleli mimo jiné na výstavbě četných silnic a železnic.⁴⁷ Počátkem srpna na místo určení dorazilo 12 mládežnických brigád s více než 800 lidmi.⁴⁸ Ubytování našly ve čtvrti Karpoš v narychlo zbudované osadě, která byla příznačně pojmenována Bratrství a jednota. Výstavbu montážních budov brigádníci zahájili již následujícího dne poblíž Ďorče Petrova. Brigády druhé směny, tentokrát kvůli pobíhající výuce bez studentů, do Skopje dorazily 29. srpna. Mládežnická akce měla skončit v závěru roku, kdy se očekávalo dokončení sídliště.

Slova o organizované všennárodní pomoci se naplnila týden po neštěstí, kdy se 2. srpna na Brioni pod Titovým vedením uskutečnilo mimořádné zasedání Výkonného výboru ÚV SKJ. Vedle jeho řádných členů se ho zúčastnilo patnáct dalších vrcholných činitelů. Jediným bodem jednání byly následky zemětřesení. Svolání mocenské špičky bylo neobyčejně důležité, ať už s ohledem na budoucí dění,

⁴⁶ *Borba*. Zagreb 1. 8. 1963, s. 4.

⁴⁷ O tom podrobněji SELINIĆ, Slobodan: *Omladina gradi Jugoslaviju. Savezne omladinske radne akcije u Jugoslaviji 1946-1963*. In: Arhiv Jugoslavije. Beograd 1-2/2005, s. 87-101.

⁴⁸ *Borba*. Zagreb 6. 8. 1963, s. 4.

tak pro jeho symbolickou hodnotu. Členové ústředního výboru se scházeli nepravidelně v několikaměsíčních intervalech a na plénu vždy diskutovali o klíčových otázkách, jež se dotýkaly chodu státu a strany. Nyní bylo událostí prvořadého významu zemětřesení ve Skopji.

Přítomným na úvod přečetl narychlo vypracovaný elaborát Výkonného výboru ÚV SK Makedonie Krste Crvenkovski. Dokument na prvním místě akcentoval obnovu a posílení skopského průmyslu, do něhož bylo od války vloženo 65 % všech investic v republice. Předložené číslo nepředstavovalo jen sumu zmařených prostředků, ale značilo také pokrok, jakého bylo ve výkladní skříni makedonského socialismu dosaženo. Hned na druhém místě se ocitlo zabezpečení obyvatelstva. V tomto ohledu se počítalo s vybudováním 5-6 předměstských sídlišť s montovanými objekty dlouhé trvanlivosti pro 60-70 000 lidí, opravou méně poškozených budov a dostavbou již dříve započatých objektů.

Po vznesení Crvenkovského návrhů přišla na přetřes otázka financování obnovy a vymezení jejího trvání. Přestože mezi politiky nepanoval harmonický soulad, dokázali se v základě shodnout na nutnosti svazové intervence. Způsob jednání ani nedovoľoval závažnější diskuzi. Řečníci jen četli předem nachystané poznámky a k improvizaci se neodvážili.

Tito, vědom si jugoslávských možností, dával přednost úvěrům od velkých států (předně USA, Francie a SSSR) než od bank, které nabízely méně výhodné úrokové sazby. Z domácích zdrojů navrhl vypsát státní dluhopisy a kvůli předpokládané malé účasti rolnictva také navýšení daně z přidané hodnoty. Podle jeho názoru, kterému jistě nechyběla naivita, mohl příjem z každé položky představovat odhadem 60 miliard dinárů.

Premiér Petar Stambolić k předešlým finančním návrhům uvedl možnost využití stávajících investičních fondů, jelikož zvýšením nepřímých daní by narostla inflace. K využití investičních zdrojů se klonili i vicepremiér Boris Kraigher a předseda Odborového svazu Jugoslávie Svetozar Vukmanović Tempo. Kraigher

navrhl čerpat jako zálohu rezervy Pojišťovacího fondu, který kvůli absenci pojištění proti zemětřesení neutrpěl žádné ztráty. Vukmanović se ale k tomuto návrhu stavěl skepticky. Předseda parlamentu Edvard Kardelj obnovu zahrnul do připravovaného sedmiletého plánu, čímž se měly náklady rozprostřít na celou zemi. Taktéž vyzval ke stanovení kritérií, podle kterých lidé získají náhradu za poškozený majetek.⁴⁹ Uvedl, že odpovědnost za zničené domy nemůže nést stát, ale občané si je musí za přispění úvěrů postavit sami. Pokládal za dobré, aby se výstavba odvíjela na bázi dohody mezi republikami a jednotlivými společnostmi. Do zástupu řečníků se přidal významný činitel SSRNJ Veljko Vlahović, jehož návrhy byly více v rovině idealistické a nikdo se jimi vážně nezabýval.⁵⁰

Politici se jednomyslně shodli na nutnosti vyčíslit škody a vymezit dobu obnovy, zároveň také podpořili účast celé Jugoslávie na odstraňování následků pohromy pod federálním vedením. Pětileté období výstavby, se kterým přišel Crvenkovski a ostatní je vzali za své, bylo nakonec vzato jako interní informace, do sdělovacích prostředků i navzdory tomu uniklo. Crvenkovski před kolegy trefně podotkl, že celá země je ochotna pomoci, čímž se překonaly hranice republik, které někdy vystupují na povrch. Ve svých pamětech ale uvedl, že nejméně důvěřiví k centrálnímu rozdělování financí byli Slovinci Kardelj a Kraigher, kdežto jejich přesným opakem byl tajemník ÚV SK Chorvatska Vladimir Bakarić.⁵¹ Vyvozovat z krátké poznámky v memoárech jednoznačný závěr o neshodách mezi politiky není možné, jelikož se do ní mohly promítnout nánosy mladších vzpomínek. Tato situace by nicméně plně odpovídala tehdejšímu postoji Slovinska k Bělehradu. Makedonský politik dále na schůzi navrhl, aby svazový parlament v září schválil zákony související s následky zemětřesení, což se ale rozumělo samo sebou. Podpořil dále

⁴⁹ Tehdy ještě nebylo jasné, zda jim bude kompenzován pouze nemovitý majetek nebo i movitý.

⁵⁰ Patřilo mezi ně postavit čtvrť Bratrství a jednoty v režii cizích zemí nebo natrvalo z města vystěhovat všechno neproduktivní obyvatelstvo v řádu desítek tisíc osob. Neodpustil si poznámku, že jsou mezi nimi i ti, kteří se chystají odejít do Turecka. Odkazoval tím na stále probíhající migraci muslimského obyvatelstva do Turecka.

⁵¹ CRVENKOVSKI, Krste, TOMOVSKI, Mirče: *Zaboravena vistina*. Skopje 2003, s. 233.

vystoupení vicepremiéra Miloše Miniće a předsedy Průmyslové komory Jakova Blaževiče, aby se v zahraničí orientovali převážně na finanční dary.

Na řadu se dostal také makedonský premiér Aleksandar Grličkov, který hovořil o nutnosti usnadnit získávání úvěrů a jasně určit cíle nashromážděných finančních prostředků. Před sociálními dávkami upřednostňoval úvěry, což také získalo podporu přísedících.

Průběh pětihodinového jednání, jež provázela neobyčejná shoda a porozumění, narušil až na samém konci Lazar Koliševski. Ten kritizoval nedostatky telekomunikačních spojů, hlavně mezi republikami a federací, a to jak civilních, tak vojenských. Z tohoto důvodu navrhoval vznik zvláštních spojů, nezávislých na armádě a ministerstvu vnitra. Podobné myšlenky však nemohly nalézt pozitivní odezvu, uvážíme-li, jaké měly bezpečnostní složky postavení. Koliševski si toho byl jistě vědom a spíše tak chtěl pokračovat v kritice JNA.⁵² Diskuze se dále vedla ohledně zpoždění, se kterým bylo vedení státu informováno o katastrofě. Tito uvedl, že byl zpraven v sedm hodin armádou, tedy dvě hodiny po velkém otřesu.⁵³ Koliševski opět přeháněl, když dodal, že kdyby Rádio Bělehrad v osm hodin nereferovalo o zemětřesení, nikdo v zemi by o něm neměl ani tušení. Ohledně ústředního fondu na obnovu Koliševski vyjádřil obavu, aby nedošlo k jeho využití na jiné účely. Prezident na nevybíravá slova opáčil ujištěním, že bude zajištěna kontrola financí a centralizace jejich řízení.

Na závěr politici přijali veřejné usnesení, jež v osmi bodech obsáhlo výsledek jednání (zde ve zkrácené podobě): 1) Zavést opatření, která by vedla k co nejrychlejšími zprovoznění průmyslu a dalších firem; 2) Zajistit do konce roku přechodné ubytování pro pracovníky v průmyslu a službách a úředníky. Odloučené

⁵² Není jasné, zda ho k tomu vedla msta za ztrátu postavení v Makedonii, namířená skrze JNA na samotného Tita, nebo ho ponoukaly čisté pochybnosti o schopnostech armády.

⁵³ Jako první o zemětřesení pravděpodobně informoval kapitán Petar Jovičić z Vojenské pošty, když v 5:40 zaslal krátký telegram na vojenské velitelství v Prištině. Z Kosova zpráva rychle putovala do Bělehradu, kde se o pohromě dozvěděly federální úřady. Viz *Vjesnik*. 1. 8. 1963, s. 3.

rodiny opět sloučit; 3) Dokončit všechny nezbytné přípravy a zabezpečit podmínky obnovy Skopje v co nejkratším termínu; 4) Obnova a opětovné vybudování Skopje mohou být úspěšně dokončeny jen společným úsilím celé společnosti, všech firem a občanů vedle maximální snahy o další rozvoj průmyslu a růst produktivity práce; 5) Zabezpečit na obnovu Skopje potřebné finanční zdroje, které se spojí v úvěrový fond. Co nejrychleji zajistit finance za zahraničí, od států a organizací, využitím půjček za výhodných podmínek; 6) Poskytovat půjčky a další pomoc postiženým občanům, aby obnovili své domovy. Svazové vládě a jejím orgánům se doporučuje rozpracovat a předložit návrhy na co nejrychlejší uvedení těchto návrhů v platnost; 7) Starost o provedení těchto rozhodnutí přebírají odpovídající orgány federace, republik a komun; 8) Práci vedení a organizací Svazu komunistů je třeba organizačně přizpůsobit nastalé situaci.⁵⁴

Plénum svými závěry potvrdilo většinu návrhů makedonského ústředního výboru a formálně zastřešilo obnovu a výstavbu Skopje. Jeho závěry byly pro další orgány směrodatné, i když byly postupem času blíže specifikovány a místy korigovány. Do konce roku se Výkonný výbor ÚV SKJ sešel ještě 3. prosince, ale následky zemětřesení se již nezabýval. Na svazové úrovni tvůrčí aktivita přešla na vládu a parlament a příslušné společensko-politické organizace.

Jednání svazové vlády bylo následně svoláno na 9. srpna do Bělehradu. Zúčastnili se jej i dva členové makedonského kabinetu. Událostí ve Skopji se týkaly bez výjimky všechny body zasedání. Ministři na něm přijali celou řadu usnesení, jimiž upravili finanční vztahy v poničené oblasti. Skopské společnosti byly zbaveny povinnosti odvádět daně z příjmu a dávky do investičních fondů. Splácení státem poskytnutých úvěrů bylo zmrazeno a naopak bylo umožněno nové úvěry získat. Hospodářská banka SR Makedonie obdržela úvěr 30 miliard dinárů na zabezpečení obyvatelstva a dalších 10 miliard dinárů na půjčky společností. Na makedonskou

⁵⁴ ASCG, f. 507, III/98: zasedání Výkonného výboru ÚV SKJ 2. 8. 1963.

vládu nařízením přešla pravomoc rozhodovat o rozdělování zisku společností a mezd občanům. Postižené obyvatelstvo získalo nárok na spotřební půjčky u Komunální banky ve Skopji, ale plnou měrou na něj dopadly náklady na hrazení osobních potřeb, stravování, ubytování aj. Na dosud poskytnuté úvěry bylo uvaleno moratorium a pro nové určeny mírné podmínky splácení na 7 let s ročním úrokem 1 %. Nařízení také usnadňovala dokazování vlastnictví vkladů v bankách a rušila cla na zboží darované nebo nakoupené pro Skopji.⁵⁵ Kabinet stvrdil i vznik tří speciálních vládních komisí.⁵⁶

K problematice makedonské metropole se vyslovil i Socialistických svaz pracujících Jugoslávie. Oficiální schůze Svazového výboru s představiteli hlavních výborů jednotlivých republik a několika dalších společensko-politických organizací se uskutečnila v Bělehradě v ten samý den, kdy zasedala vláda. Jejím cílem bylo jednat o situaci v zemi po neštěstí a o formách účasti na obnově. Při debatě bylo vyřčeno, že první fáze pomoci skončila a následně je nutné dbát o obnovu zničeného průmyslu a ubytování obyvatel. Skopská pohroma měla vyburcovat lid k manifestaci úsilí ke zvýšení produktivity práce, přesměrovat část výrobních odvětví ve prospěch makedonského hlavního města a v souhrnu rozvíjet hospodářský potenciál země jako celku. Skopští občané v aktivním věku byli vyzváni, aby se vrátili na svá pracoviště. Od evakuovaných lidí se očekávalo zapojení do normálního života pod hlavičkou organizací sdružených v socialistickém svazu.⁵⁷ SSRNJ neměl sice reálnou politickou moc, ale prostřednictvím své masové členské základny mohl organizovat a usměrňovat pomoc dle přání státu a SKJ. Na výzvy k angažovanosti promptně zareagovala makedonská pobočka SSRN. Jejího rozšířeného pléna 16. srpna

⁵⁵ ASCG, f. 130, 261-381: širší zasedání svazové vlády 9. 8. 1963.

⁵⁶ Jednalo se Komisi pro odhad škod způsobených zemětřesením ve Skopji. Jejím předsedou se stal Radomir Komatina, generální ředitel Úřadu státního účetnictví při Národní bance. Dále o Komisi pro vypracování programu dlouhodobé zahraniční pomoci pro výstavbu Skopje, do jejíhož čela byl jmenován Vojin Guzina, náměstek ministra zahraničí. Nakonec šlo o Komisi pro technickou pomoc Skopji, jež koordinovala domácí a zahraniční pomoc na federální úrovni. Jejím šéfem byl zvolen Vinko Hafner, náměstek svazového ministra průmyslu.

⁵⁷ *Borba*. Beograd 10. 8. 1963, s. 2.

v Kumanovu se zúčastnili i zástupci ostatních republik a autonomních oblastí i Lazar Koliševski. Dle očekávání řečníci pouze zopakovali postoje vedení státu a republiky. Obdobné projevy byly slyšet i na plénech Svazu mládeže Makedonie a Odborového svazu Makedonie, uskutečněných v druhé dekádě srpna.

Pod dojmem brionského zasedání se 4. srpna sešlo politické vedení Skopje. Dobovým jazykem „rozpracovalo“ závěry ÚV SKJ, čímž dalo najevo odhodlanost místních komunistů participovat na obnově. Jednalo o ryze formální akt, který měl u obyvatelstva navodit dojem, že na pohromu adekvátně zareagovaly nejen státní struktury, ale i ty stranické. Nato 10. a 11. srpna v Titově Velesu zasedl ÚV SK Makedonie. Hlavní slovo měl jeho předseda Krste Crvenkovski, který nejdříve shrnul průběh událostí od katastrofy, a poté zdůraznil nutnost vyvinout maximální úsilí při obnově města, a to především z republikových zdrojů. Jak ukázaly následující měsíce, z jeho strany se nejednalo o planá hesla. Vyzval k ještě větší mobilizaci a disciplíně, ale bez „vojáckých opatření“. Potěšení vyjádřil nad poskytnutou pomocí, ale mírné kritice podrobil činnost společensko-politických organizací, které údajně nedostatečně informovaly obyvatelstvo.

Makedonští komunisté museli při projednávání dlouhodobého financování obnovy respektovat opatření svazových orgánů. Evidentní podřízenost republikové organizace byla patrná i z telegramu, který byl v závěru jednání poslán do ústředí v Bělehradě: *„Soudruhu Tito, plénum ÚV SKM vyjadřuje vděčnost postiženého obyvatelstva Skopje a celého lidu Makedonie za projevy soustrastí, povzbuzení a podpory, které jsi Ty, Výkonný výbor ÚV SKJ, bratrské republiky a pracující lid z celé země poskytli v těchto těžkých chvílích. [...] Skopje a Makedonie schválily rozhodnutí ÚV SKJ a usnesení svazové vlády, které jsou zatím přijata [...] Plénum ujišťuje Tebe, Ústřední výbor [...] a všechen náš pracující lid, že obyvatelé Skopje a*

*lid Makedonie vynaloží všechny své tvůrčí síly a schopnosti a že vydrží všechna sebeodříkání při realizaci ohromného úkolu výstavby Skopje.*⁵⁸

V součinnosti s direktivami svazové vlády makedonský kabinet 16. srpna přerušil splácení firemních úvěrů uzavřených do zemětřesení a posvětil nové půjčky u Hospodářské banky SR Makedonie v objemu 10 miliard dinárů.⁵⁹ O jejich výši a přesném určení rozhodovalo městské shromáždění. Prvních 26 firem se dočkalo schválení půjček a devizových prostředků na dovoz zařízení ze zahraničí 4. září. Úvěry se pohybovaly v rozmezí od 100 do 650 milionů dinárů.⁶⁰ Finanční asistence se týkala i občanů. Do září Komunální banka přijala několik tisíc žádostí, ale jejich předkladatelé museli uvést tři ručitele. Po zásahu úřadů byly podmínky pozměněny. Žadatelé nemuseli uvádět ručitele a doba splatnosti byla stanovena na 6 let s ročním úrokem 1 %.⁶¹ Do konce roku požádalo o úvěry v celkové hodnotě 26,8 miliardy dinárů přes 50 000 Skopjanů, což zhruba odpovídalo počtu domácností.⁶² Nové půjčky dramaticky zvýšily zadluženost obyvatelstva, což musely úřady dodatečně řešit materiální výpomocí.⁶³

Svazová vláda nezůstala nečinná, ale prozatím vyčkávala na posvěcení svých předloh parlamentem. Na exekutivní půdě se živě debatovalo o otázkách, jakým způsobem získat a vynakládat finanční prostředky, určit harmonogram prací, podmínky a způsob obnovy a regulovat vlastnicko-právní vztahy. Prostředky, jimiž by federace do konce roku intervenovala, byly vyčísleny na 60 miliard dinárů.⁶⁴

⁵⁸ *Borba*. Beograd 11. 8. 1963, s. 1 a 2.

⁵⁹ *Borba*. Beograd 17. 8. 1963, s. 4.

⁶⁰ *Borba*. Beograd 5. 9. 1963, s. 4 a *Borba*. Beograd 11. 9. 1963, s. 4.

⁶¹ *Borba*. Beograd 6. 9. 1963, s. 4.

⁶² *Borba*. Beograd 27. 12. 1963, s. 1.

⁶³ Jestliže půjčky před zemětřesením dosahovaly objemu 6,2 miliardy, ke konci roku to bylo již pětkrát více. Závazky jednoho dlužníka se zvýšily průměrně z 92 000 dinárů na 533 000. Z tohoto důvodu přistoupilo Městské shromáždění Skopje k udělování nových nevratných půjček nejpostiženějším rodinám ve výši 300-500 000 dinárů. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Situacija grada Skopja početkom 1964. godine*. 6. 1. 1964.

⁶⁴ Polovinu z této částky představovaly hospodářské rezervy federace, 20 miliard dinárů státní dluhopisy a zbytek bankovní prostředky. Vedle toho měl škody na železnici zaplatit Pojišťovací úřad.

Mezitím se vývoj ve Skopji dramaticky měnil. Odklízecí práce probíhaly velmi rychle, a proto se v prvních srpnových dnech mohly pracovní čety postupně přesunout z pravého břehu Vardaru, kde se nacházela novější zástavba, na levý břeh s historickou čtvrtí Čair. Záchrané práce oficiálně skončily 6. srpna. Za dvanáct dní se podařilo ze sutin vytáhnout 2458 živých a 1055 mrtvých osob. Při zemětřesení bylo zraněno celkem 3383 lidí.⁶⁵ Úplný seznam zesnulých obsahoval nakonec 1070 jmen, mezi nimiž nechyběly oběti vážných zranění.⁶⁶ Zvláštní péče byla věnována zahraničním občanům. Makedonské ministerstvo informací již 2. srpna uvedlo, že před neštěstím pobývalo ve Skopji asi 200 cizinců. Z nich 14 zahynulo, 21 se podařilo vytáhnout ze sutin a osud dalších 20 byl neznámý.⁶⁷

Při odklizení nejtěžší sutě vysvitly na povrch ohromující škody na historickém dědictví města. Zemětřesení zanechalo stopy na všech objektech od kultury, školství, zdravotnictví po zábavní sféru a státní správu. Mimořádně těžce katastrofa dolehla na četné památky z období turecké vlády. Menší ztráty postihly křesťanské pamětihodnosti, a to jen díky jejich nevelkému počtu.⁶⁸ Státní orgány vyvinuly značné úsilí při záchraně památek, aniž by rozlišovaly jejich původ.⁶⁹ Jakákoli snaha v tomto směru se ale neustále střetávala s problémy v jiných oblastech.

Poskytnuté rezervy v tomto rozsahu neměly představovat vzhledem k výkonnosti ekonomiky větší zátěž. Zájem veřejnosti dával tušit, že očekávaný objem dluhopisů bude zakoupen. K získání potřebné sumy z rezerv se spoléhalo na úvěr ve výši 30 miliard dinárů od Národní banky Jugoslávie. O jiných zdrojích se prozatím neuvažovalo, jelikož nebyl znám jejich dopad na ekonomiku. Viz ASCG, f. 130, 261-381: širší zasedání svazové vlády 9. 8. 1963.

⁶⁵ *Borba*. Beograd 7. 8. 1963, s. 1.

⁶⁶ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Situacija grada Skopja početkom 1964 godine*. 6. 1. 1964, s. 6.

⁶⁷ *Borba*. Zagreb 3. 8. 1963, s. 3.

⁶⁸ Z islámských staveb šlo mj. o mešity, lázně, zájezdní hostince, hrobky, dervišské kláštery a v neposlední řadě i pevnost Kale a starou čaršiji. Mezi křesťanskými stavbami se jednalo o několik kostelů a dva kláštery. Viz ASCG, f. 130, 338-492: širší zasedání svazové vlády 8. 4. 1964, bod 1b. *Elaborat o procení štete nastale zemljotresom u Skopju*, s. 140-142.

⁶⁹ Za tímto účelem vznikla v říjnu 1963 speciální komise, jež připravila seznam chráněných památek.

Sběrné tábory se mezitím přetvářely ve stanová městečka, v nichž koncem srpna přespávalo okolo 50 000 Skopjanů.⁷⁰ V táborech začaly brzy vznikat pobočky společensko-politických organizací, které pomáhaly při jejich správě JNA a milici. Přidružené organizace SKJ byly zakládány také proto, aby aktivně působily na obyvatelstvo a usměrňovalo jeho nálady.

Ve stísněné atmosféře vyploval na povrch charakter vztahů mezi jednotlivými etnonáboženskými komunitami. Tradiční rozdělení podle náboženské příslušnosti v poválečné době sláblo, ale hranice mezi křesťanskou a muslimskou společností byly stále aktuální. Převážně muslimská strana, kterou tvořili Albánci, Turci a slovanští muslimové, chovala k makedonským institucím nedůvěru, protože je stereotypně chápala jako křesťanské, a tedy *a priori* nepřátelsky naladěné. Danému stavu nebyli nic dlužni ani sami Makedonci, jejichž vztah k menšinám nepatřil v jugoslávských podmínkách zrovna k ukázkovým.⁷¹ Již krátce po neštěstí se mezi Skopjany začaly šířit zvěsti nejružnější povahy⁷², některé z nich přitom oživovaly národní stereotypy. Místní orgány si povšimly, že se mezi Turky a Albánci objevily dohady o možnosti trvalého odchodu z Jugoslávie. Nejprve měli počkat, až úřady obnoví svou činnost, a pak se zřici občanství a požádat o vystěhovalecké pasy.⁷³ Zdali se zemětřesení skutečně ovlivnilo vystěhovalectví do Turecka, nebylo možné z dostupných pramenů ověřit. Objevily se dokonce i výzvy, aby zahraniční pomoc z islámských zemí dostávali jen muslimové.⁷⁴

Odlišné chování etnonáboženských skupin se projevilo i při evakuaci. U muslimů byly častější případy, kdy lidé vyhledávali azyl u svých nábožensky stejně orientovaných příbuzných a známých, a to od Makedonie, Kosova a Metochije po

⁷⁰ *Borba*. Zagreb 30. 7. 1963, s. 3.

⁷¹ V poválečné době nepůsobil na nejvyšších funkcích v republice ani jeden příslušník menšinových národů. Zcela odlišná situace byla přitom v Kosovu a Vojvodině.

⁷² Mezi nimi ty, že Skopjané natrvalo přesídlí do Vojvodiny nebo že egejští Makedonci dostali od řeckého krále amnestii a budou se moci vrátit do svých původních domovů. Často se také mluvilo o zemětřesení jako o božím trestu či znamení před koncem světa.

⁷³ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Bilten br. 8 – Dnevna situacija u Skoplju*. 4. 8. 1963, s. 6.

⁷⁴ ASCG, f. 142/II, 122: *Informacija o problemima obnove Skopja*. 3. 10. 1963, s. 8.

Sandžak a jižní Srbsko.⁷⁵ Rodiny ve více případech odmítaly posílat své děti do neznámého prostředí, o němž někdy otevřeně tvrdily, že je kulturně nevhodné, nemuslimské. Také usilovaly o možnost vzdělávat děti v jejich mateřském jazyce, nejlépe v Kosovu a Sandžaku.⁷⁶ Zcela zavádějící fámy se opětovně vyrojily v souvislosti s opravou a výstavbou bytů. Skopští muslimové, kteří obývali nejvíce poškozenou část města, propukli panice, že Makedonci vyřeší bytovou otázku jen u své komunity a je vystěhují. Strach tentokrát zachvátil i muslimy evakuované v Kosovu. Skopské orgány již dříve zaznamenaly masový exodus obyvatelstva do tohoto regionu, jelikož lidé neviděli perspektivu v setrvání ve městě, respektive nevěřili, že o ně bude na místě postaráno. Prameny to zřetelně neuvádějí, ale týkalo se to bezpochyby jen nemakedonců.⁷⁷ Rozhodnutí odejít či zůstat v republice, jakou zvolit oblast přechodného azylu, tedy významně ovlivnila příslušnost k určité národnosti.⁷⁸ Starost o bydlení úřady nebraly na lehkou váhu a v nejvyšší instanci se jí zabývalo vedení SSRNJ. To uvítalo rozhodnutí města nastěhovat do zničených

⁷⁵ Černá Hora zaznamenala největší koncentraci Skopjanů u soukromých osob v okresech Rožaje, Plav, Ulcinj a Bijelo Polje. Ne náhodou se jednalo o místa, kde muslimové dominovali nebo měli silné zastoupení. Viz ASCG, f. 142/II, 121: *Informacija o toku akcije za prikupljanje pomoći Skoplju*. Glavni odbor SSRN Crne Gore, 28. 8. 1963, s. 3. • Srbské úřady v polovině srpna evidovaly na svém území 24 408 Skopjanů, z nichž 44,6 % v Kosovu a Metochiji, 22,9 % ve dvou jihosrbských oblastech při makedonské hranici, 9,7 % v Bělehradě, 8,9 % v oblasti Kraljevo a zbytek v jiných lokalitách. Z čísel je patrné, že uprchlíci vyhledávali lokality nepříliš vzdálené od svého domova, ale není vyloučená ani jiná motivace. Např. Kraljevska oblast, zvl. její muslimské okresy Novi Pazar a Tutin, čelila zvýšenému náporu Skopjanů, než jaký by odpovídal zaostalému a těžko přístupnému regionu. Viz ASCG, f. 142/II, 121: *Izveštaj o pruženj pomoći postradalima u Skoplju*. Izvršno veće Srbije, 24. 8. 1963, s. 3-4.

⁷⁶ ASCG, f. 142/II, 120: *Bilten za problemite i aktivnostite vo vrska so zemjotres*. Glaven odbor na SSRN na Makedonija, 9. 8. 1963, s. 6-7.

⁷⁷ ASCG, f. 142/II, 120: *Informacija za aktivnosta na organizacijata na SSRM...* Gradski odbor na SSR Makedonija, 4. 8. 1963, s. 3.

⁷⁸ Jsou toho důkazem i údaje o dětech školou povinných ze Skopje, které našly přístřeší v Srbsku. Podle jazyka plánované výuky se ukazuje, kde které etnikum přebývalo. Děti s jazykem makedonským převládaly mimo Kosovo (83 %), s albánským v Kosovu (95 %), s tureckým také v Kosovu (91 %) a srbochorvatským v srbské části Sandžaku (51 %) a jižním Srbsku (33 %). Z toho vyplývá, že se Albánci a Turci shromažďovali u svých soukmenovců v Kosovu, kdežto slovanští muslimové odcházeli do Sandžaku. Srbové migrovali do jižního Srbska a Makedonci převážně mimo Kosovo. Viz ASCG, f. 142/II, 121: *Izveštaj o pruženj pomoći postradalima u Skoplju. Rekapitulacija...* Izvršno veće Srbije, 24. 8. 1963, s. 3-6.

bytů znova jejich původní majitele.⁷⁹ Posléze se situace mírně zklidnila, což dokládá zvýšená návratnost vystěhovalců.

Nebývalá masovost a rychlost evakuace způsobovala těžkosti i místům, do nichž byli lidé odsunuti. Jen malá část z nich byla ochotna odejít mimo nejbližší okresy. Ve Slovinsku přebývalo přes sedm set Skopjanů, v Bosně a Hercegovině méně než čtyři sta, kdežto jen v leskovackém okrese na jihu Srbska to bylo 4500 a v sousední autonomní oblasti Kosovo a Metochija až 20 000.⁸⁰ V Makedonii zůstalo 69 000 Skopjanů, z toho 22 000 ve čtyřicetitisícovém Kumanovu a zbytek v Tetovu, Titově Velesu, Strumici, Prilepu, Bitole a Štipu.⁸¹ Výjimečné okolnosti způsobily, že se mnohé rodiny musely po nějaký čas odloučit; muži zůstali doma a ženy s dětmi odcházely. Za prvních čtrnáct dní se podařilo odvést do bezpečí necelých 15 000 dětí s matkami.⁸² Evakuovaní měli možnost s odešlými komunikovat prostřednictvím krátkých zpráv v Rádiu Skopje a Rádio-televizi Bělehrad nebo pomocí tištěných médií. Na zlepšení informovanosti se od 4. srpna opětovně podílely lokální noviny *Nova Makedonija*.

V souvislosti s vysokým počtem vystěhovaných vydalo makedonské ministerstvo obchodu prohlášení, ve kterém vyzvalo všechny obchodní instituce v republice, aby zavedly rázná opatření ke snížení cen a držely je na hladině 25. července. Zdražování zboží reálně způsobil výpadek skopské produkce a zároveň vysoké nároky obyvatelstva v postižené oblasti, které musely být uspokojeny dovozem. Vzniklé situace využívali k vlastnímu obohacení také obchodníci.

⁷⁹ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Zabeleška sa sednice sekretarijata Izvršnog odbora SO SSRNJ od 7. IX 1963.*

⁸⁰ *Borba*. Zagreb 3. 8. 1963, s. 5.

⁸¹ *Borba*. Beograd 15. 8. 1963, s. 1. • Počet Skopjanů, který získal institucionální péči, dosáhl nakonec 111 957. Z toho 59 398 (53 %) bylo v Makedonii (bez Skopje), 32 707 (29 %) v Srbsku, 10 700 (10 %) v Chorvatsku, 4398 (4 %) ve Slovinsku, 4102 (4 %) v Bosně a Hercegovině a 652 (0,5 %) v Černé Hoře. Zbýlých několik tisíc vyhledalo azyl u svých příbuzných a známých. Viz ASCG, f. 130, 338-492: širší zasedání svazové vlády 8. 4. 1964, bod 1b. *Elaborat o proceni štete nastale zemljotresom u Skoplju*, s. 323.

⁸² *Borba*. Beograd 10. 8. 1963, s. 4.

Maloobchodní ceny byly sice regulovány, ale mimořádné okolnosti způsobily rozvolnění státního dozoru.

Nezávisle na činnosti státních úřadů se ve všech republikách federace rozběhly sbírky materiální a finanční povahy. Vlády jednotlivých republik vyčleňovaly stamiliony dinárů ze svých rozpočtů, četná města, společenské organizace a podniky přislíbily dary v hodnotě desítek milionů dinárů a mnohé továrny nabízely své výrobky. Úřady instruovaly státní podniky, z jakých fondů mohou uvolňovat mimořádné peněžní dary. Vlna sympatií se projevila i mezi občany. Ti se vzdávali svých denních mezd nebo části měsíčního výdělku.⁸³ Z celé země se dovážely stany, příkrývky, potraviny a drobné spotřební zboží. Ze Skopje se vracely lékařské a vyprošťovací týmy, aby jejich místo zaujaly tisíce technických pracovníků. Nezanedbatelnou formu podpory představovalo ubytování Skopjanů, největší náklady přitom nesla Makedonie, Srbsko a Chorvatsko.⁸⁴ Vytrvalý přísun pomoci vedl makedonskou vládu k rozhodnutí zřídit zvláštní odbor, který ve Skopji centrálně organizoval, shromažďoval a rozděloval došlou pomoc.

Solidarita doma, ale i za hranicemi časem nijak nepolevovala. Do půli srpna bylo nashromážděno 7,3 miliard dinárů, z toho 6 miliard v penězích.⁸⁵ Pomoc poskytnutá Červeným křížem a jinými organizacemi nebyla prozatím vyčíslena. Příspěvky konstantně rostly, až makedonský Výbor na pomoc Skopji k 20. listopadu evidoval částku 13,6 miliard dinárů (viz tabulka níže).⁸⁶ Materiální dary ale již tak důsledně neregistroval, zřejmě kvůli jejich enormnímu množství. Přestože se jedná o neúplná a místy dokonce nepřesná čísla, lze z nich vyvodit základní postoj jednotlivých republik ke zničenému městu a potažmo i celé Makedonii. Solidaritu nicméně nelze měřit jen penězi. Ze získaných hodnot je přesto zřejmé, že většina zemí nashromáždila přesně takovou sumu, jaká odpovídala jejich ekonomickému

⁸³ *Borba*. Zagreb 30. 7. 1963, s. 4.

⁸⁴ *Borba*. Zagreb 4. 8. 1963, s. 2.

⁸⁵ *Borba*. Beograd 20. 8. 1963, s. 4.

⁸⁶ Z celkových 13,6 mld. dinárů pocházelo 12,6 z Jugoslávie. Viz *Vjesnik*. 21. 11. 1963, s. 4.

potenciálu. Překvapivě slabá byla účast rozvinutého Slovinska, které předběhla zaostalejší Bosna a Hercegovina i sama postižená Makedonie. Také dynamika růstu příspěvků ukazuje postupně slábnoucí zájem Slovinska.

Přehled finanční pomoci pro Skopji v mil. dinárů ⁸⁷							
	do 15. 8. 1963	%	do 31. 8. 1963	%	do 20. 11. 1963	%	% na národ. důchodu ⁸⁸
Bosna a Hercegovina	611	12,9	1 018	13,0	1 678	13,3	14,8
Černá Hora	85	1,8	117	1,5	175	1,4	2,8
Chorvatsko	1 410	29,7	2 450	31,3	3 391	26,9	27,9
Makedonie	680	14,3	811	10,3	1 984	15,8	4,6
Slovinsko	970	20,4	1 066	13,6	1 258	10,0	16,1
Srbsko	995	20,9	2 370	30,3	4 104	32,6	33,8
celkem	4 751	100,0	7 832	100,0	12 590	100,0	100,0

Co stálo za malým zájmem Slovinců, prozrazuje neveřejný přehled pomoci z prosince, který blíže charakterizuje dárce. Ze čtyř pětín se jednalo o společnosti a státní úřady, zbytek obstaraly společenské organizace (SSRNJ aj.), občané a další menší donátoři (viz tabulka níže). Právě ve slovinských firmách je možné vidět původce neodpovídajícího zájmu republiky. Příčinou mohla být neochota přijít o investiční rezervy, ale i nedůvěra k přerozdělování pomoci na místě. Slovinské společnosti patřily v jugoslávském kontextu k těm úspěšnějším a jakékoli změny v daňové zátěži přijímaly neobyčejně citlivě. Budeme-li se orientačně přidržívat hodnoty národního důchodu, pak výsledky slovinských firem měly být o trochu lepší než bosenskohercegovské a dosáhnout zhruba na polovinu srbských. Skutečnost byla ale jiná; v prvním srovnání sotva dostihla 60 % a v druhém pouze 23 %. Republikové instituce by si obdobné jednání dovolit nemohly, už kvůli

⁸⁷ K celkovým částkám nebyla připočtena miliarda od svazové vlády a zahraniční dary. Viz *Borba*. Beograd 20. 8. 1963, s. 4; *Vjesnik*. 7. 9. 1963, s. 4; *Vjesnik*. 21. 11. 1963, s. 4.

⁸⁸ Statistika v posledním sloupci ukazuje podíl jednotlivých republik na jugoslávském národním důchodu v roce 1962. Viz ASCG, f. 130, 331-474: širší zasedání svazové vlády 14. 10. 1964. *Razvoj privredno nepovoljno razvijenih područja Jugoslavije*, s. 55.

neustálému dohledu bělehradského ústředí. Postoj slovinského obyvatelstva nehrál tak zásadní roli, přesto i zde se ukazuje slabší odezva než v jiných regionech.

Finanční pomoc pro Skopji do 20. 12. 1963 v tis. dinárů ⁸⁹					
	firmy	státní úřady a instituce	společenské organizace	soukromé osoby	ostatní dárci
Bosna a Hercegovina 1 741 481 (13,4/100)	1 082 193 (16,3/62,1)	412 622 (10,0/23,7)	75 074 (12,2/4,3)	147 999 (15,2/8,5)	23 593 (3,7/1,4)
Černá Hora 278 780 (2,1/100)	133 646 (2,0/47,9)	112 527 (2,7/40,3)	12 690 (2,1/4,6)	3 292 (0,3/1,2)	16 624 (2,6/6,0)
Chorvatsko 3 467 278 (26,6/100)	1 892 125 (28,4/54,6)	640 857 (15,4/18,5)	211 988 (34,3/6,1)	479 409 (49,1/13,8)	242 900 (38,1/7,0)
Makedonie 2 009 748 (15,4/100)	301 838 (4,5/15,0)	1 573 895 (38,0/78,3)	42 255 (6,8/2,1)	83 697 (8,6/4,2)	8 063 (1,3/0,4)
Slovinsko 1 278 736 (9,8/100)	606 423 (9,1/47,4)	371 474 (9,0/29,1)	49 110 (7,9/3,8)	9 163 (0,9/0,7)	242 566 (38,0/19,0)
Srbsko 4 256 969 (32,7/100)	2 642 180 (39,7/62,1)	1 031 347 (24,9/24,2)	226 736 (36,7/5,3)	252 880 (25,9/5,9)	103 826 (16,3/2,5)
celkem 13 031 285	6 658 405 (100/51,1)	4 142 721 (100/31,8)	617 854 (100/4,7)	976 440 (100/7,5)	637 572 (100/4,9)

Skopská tragédie silně zapůsobila na politické reprezentace svazových republik, které chtěly hned vyjádřit solidaritu v duchu bratrství a jednoty. Na místo neštěstí posledního červencového dne přicestovala chorvatská delegace, za účasti premiéra Miky Špiljaka, předsedy republikového Odborového svazu Milutina Baltiče a ministra stavebnictví a urbanismu Zvonka Petrinoviće, aby s místními představiteli projednala další možnosti pomoci. Chorvatští politici tak odstartovali štafetu návštěv republikových činitelů v makedonské metropoli. Špiljak při té příležitosti prohlásil, že Chorvatsko je připraveno vybudovat jednu městskou čtvrť pro 2000 lidí.⁹⁰ Není

⁸⁹ První číslo v závorce se vztahuje k výpočtům ve vertikálním směru, druhé ve směru horizontálním. Viz ASCG, f. 142/II, 124: *Bilten na generalnata direkcija za obnova i izgradba Skopje*. 27. 12. 1963, s. 9-10.

⁹⁰ *Borba*. Zagreb 2. 8. 1963, s. 2.

ale jasné, zda šlo pouze o řízení výstavby nebo i o její financování. Chorvatský politik tímto předznamenal vývoj, který měl následovat. Město 2. srpna navštívili předseda a místopředseda slovinského parlamentu Ivan Maček a Marjan Breclj. Do Makedonie zavítal 21. srpna člen chorvatské vlády a předseda Svazu partyzánských bojovníků Chorvatska Marko Belinić. Nato 30. září přibyl předseda ÚV SK Černé Hory Djoko Pajković a šéf černohorského parlamentu Andrija Mugoša, předsedkyně Hlavního výboru SSRN Slovinska Vida Tomšičová, tajemník ÚV SK Slovinska Kazimir Jakopič a předseda Svazu partyzánských bojovníků Rudolf Janko. Účelem jejich cest byl vždy stejný, a to zjistit momentální potřeby a podílet se na jejich uspokojení.

Zájem o postiženou oblast projevíly i církevní kruhy. Ačkoli byly zbavené reálného vlivu a spadaly pod státní kontrolou, jednotlivé církve se snažily působit na obyvatelstvo alespoň morálním příkladem. Do Skopje 1. srpna zavítal patriarcha srbský a makedonský German, který si ve společnosti místopředsedy makedonské vlády Kemala Sejfuly a dalších politiků prohlédl město. Patriarcha již dříve vyzval pravoslavné v Jugoslávii i v zahraničí, aby se připojili k probíhajícím humanitárním akcím. Srbská pravoslavná církev šla příkladem a darovala milion dinárů. K patriarchovi se přidal nejvyšší islámský duchovní v Jugoslávii reis-ul-ulema Sulejman-ef. Kemura a Islámské stařešinstvo, jež pro město vyčlenilo také milion dinárů. Zástupce islámské obce, vedené předsedou Stařešinstva Islámského společenství v Makedonii hadži Bedri ef. Hamidem, přijal 3. srpna člen makedonské vlády a zároveň předseda náboženské komise Živko Brajkovski. Duchovní po vyjádření soustrasti Brajkovského obeznámili se stavem islámských objektů ve městě a nabídli všestrannou asistenci ulamá a věřících.

Po odeznění první vlny pomoci vystoupily na povrch otázky dlouhodobějšího charakteru. Ačkoli panovala shoda ohledně výstavby příměstských sídlišť, nebylo zcela jasné, jaká budoucnost čeká samotné město. V nastalé celospolečenské debatě se vystřídaly různé myšlenky, jak a kde vybudovat novou Skopji. Hlavní proud

politiků a odborníků se přiklonil ke stávající lokalitě, jen s tím rozdílem, že při výstavbě musí být použity moderní stavební postupy, které zabezpečí odolnost proti dalším zemětřesením. Zachovat osídlení na původní ploše bylo v daném okamžiku nejproveditelnějším a zároveň nejlevnějším řešením, a proto jej kladně přijali i vrcholní činitelé republiky a federace.

Přípravy stavebních prací byly od samého počátku intenzivní. Rozhodnutí rychle zapojit všechny síly jugoslávského stavebnictví padlo na zasedání štábu Svazové průmyslové komory pro pomoc Skopji, Rady pro stavebnictví, ÚV Odboru stavebnictví a představitele svazového ministerstva průmyslu 5. srpna. O přechodných domovech pro 70 000 Skopjanů jednal štáb již 2. srpna. Jeho tehdejší odhad počítal s tím, že výstavba montážních budov si vyžádá 60 miliard dinárů.⁹¹ Stavební práce se firmám přidělovaly bez výběrového řízení, za cenu odpovídající materiálu a vykonané práci. Výstavba samotná byla rozdělena do tří etap: 1) Stanová městečka; 2) Příměstská sídliště z montovaných budov; 3) Výstavba nového města podle stanovených urbanistických kritérií. Během druhé fáze, jejíž zahájení se očekávalo v brzké době, mělo dojít k montáži mobilních objektů a posléze k dokončení rozestavěných či opravě poškozených bytů pro 120 000 osob. Po završení druhé fáze koncem roku byla na řadě realizace třetí fáze.⁹²

Následně se 7. srpna na mimořádném zasedání Rady pro stavebnictví Svazové průmyslové komory stavitelé ze všech částí federace dohodli na podobě první části výstavby Skopje. Sanování domů v oblasti Kisela Voda se ujalo Srbsko, městskou část Idadija převzalo Chorvatsko a Slovinsko. Výstavba příměstských sídlišť byla rozdělena mezi jednotlivé republiky. Podle předpokladu měly adaptované budovy pojmout 50 000 lidí a montované dalších 70 000. Termín dokončení příměstských sídlišť byl optimisticky odhadován na 30-45 dnů.⁹³

⁹¹ *Borba*. Zagreb 3. 8. 1963, s. 1.

⁹² *Borba*. Zagreb 6. 8. 1963, s. 4.

⁹³ *Borba*. Beograd 8. 8. 1963, s. 1.

Rozdělení výstavby příměstských sídlišť ⁹⁴		
stavebník	lokalita	ubytovací kapacity
Bělehrad	Kozle	5 000
Bosna a Hercegovina	Butel	5 000
Černá Hora a JNA	Lisiče	7 000
Chorvatsko	Madžari	10 000
	Železara	2 000
Makedonie	Đorče Petrov	12 000
Slovinsko	Vlae	5 000
Srbsko	Dračevo	10 000
Jugoslávské železnice	11 Oktomvri	4 000
celkem osob		60 000

Jako zastřešující orgán výstavby zahájilo 12. srpna činnost Ředitelství pro obnovu a výstavbu nového města, o jehož vzniku jednala svazová vláda 9. srpna. Nový orgán vedl stavební práce a dohlížel na všechny odborné týmy, firmy a mechanizaci. Nyní bylo dokončeno rozdělení dílčích úseků výstavby. Opravy bytů ve čtvrti Idadija byly rozděleny mezi slovinské a chorvatské firmy, ve čtvrtích Kisela Voda je dostaly na starost bělehradské a v Saat-kule bosenskohercegovské společnosti. Domů ve čtvrti Kale se ujaly makedonské firmy.⁹⁵

Zahájení stavebních prací v masovějším měřítku bránilo stále nevyhovující dopravní spojení. Krajně obtížná byla situace na železničních tratích na trase Bělehrad-Skopje, které se opakovaně plnily odstavenými vlaky. Potíže s vykládkou vagónů donutily 5. srpna štáb Svazové průmyslové komory k tomu, aby se všechno zboží do města dopravovalo jen po silnici. Využívání alternativních způsobů přepravy ale vedlo k neúměrnému zdražování potravin i dalšího spotřebního zboží,

⁹⁴ ASCG, f. 142/II, 121: *Izgradnja smeštajnog prostora za 120 000 stanovnika u Skopju*. Savezna privredna komora, 2. 9. 1963, s. 5.

⁹⁵ *Borba*. Beograd 13. 8. 1963, s. 4. • Měřeno na plochu příměstských sídlišť, z celkových 589 219 m² odpadlo 52 % na Bosnu a Hercegovinu, 30 % na Srbsko, 6 % na Slovinsko, 5 % na Chorvatsko, 4 % na Černou Horu a 3 % na Makedonii. Další plochu obstaraly zahraniční zdroje: dodávky z Finska 118 000 m² a dary cca 100 000 m². Viz s. ASCG, f. 142/II, 122: *Informacije o obnovi i izgradnji Skopja*. 2. 10. 1963, s. 1.

což způsobovalo nevoli obyvatelstva. Přestože se načas podařilo železnici uvolnit, kumulování vlaků se opakovalo, když začala výstavba příměstských sídlišť. Na nefunkční železniční dopravu doplatil makedonský ministr dopravy, který byl koncem října odvolán z funkce.

Skopští úředníci se potýkali i s dalšími nesnázemi nejrůznější povahy. Výstavba příměstských sídlišť si vyžádala změnu hranic města, které nyní expandovalo všemi směry. Přelomový záměr mělo ulehčit i vyvlastňování pozemků ve státním zájmu, ale striktní dodržování předpisů vedlo jen k dalším průtahům. Rozřešení se dožadovala i otázka regulace pohybu v postižené oblasti. S návrhem, že by toto právo měli jen lidé s trvalým pobytem před 25. červencem a příslší dělníci, si radní nevěděli rady a konečné rozhodnutí nechali na makedonském parlamentu. Značně restriktivní opatření mělo nemálo odpůrců a od samého začátku bylo jasné, že neprojde. Také prvotní plány na ubytování 120 000 lidí vzaly za své, když se do města začaly houfně vracet evakuovaní lidé.⁹⁶ Nakonec museli politici pod tíhou okolností souhlasit s tím, aby si občané byty opravovali a stavěli sami. K nové zástavbě byly vyčleněny vesnice Sindeliť a Šuto Orizari na severním okraji města.

Období nejistoty pro desetitisíce Skopjanů ukončilo městské shromáždění na schůzi 29. srpna, kdy vydalo sérii nařízení. Placení nájmů a dalších komunálních služeb bylo pozastaveno, a to ode dne zemětřesení do jejich uvedení do původního stavu. Totéž se týkalo umořování firemních úvěrů vůči městskému investičnímu fondu. Shromáždění zrušilo i tříprocentní městskou daň na oběh zboží, vyjma alkoholických nápojů. Stávající územní plán byl odložen *ad acta* a místo něj byla prozatímně užívána územní studie. Změny se dotkly i městské správy, když došlo ke sjednocení čtyř stávajících fondů bytové výstavby do jednoho. Občanům bylo umožněno dočasně obývat a opravovat domy určené k demolici. Radní odvolali své

⁹⁶ Začátkem srpna ve městě zůstávalo dle úředních odhadů 67 000 lidí a 133 000 bylo evakuováno. V polovině měsíce počet obyvatel stoupl na 79 000 a od té doby nepřetržitě rostl. Prvního září se přiblížil k 109 000 a o měsíc později k 170 000. Viz ASCG, f. 130, 338-492: širší zasedání svazové vlády 8. 4. 1964, bod 1b. *Elaborat o procenji štete nastale zemljotresom u Skoplju*. XII 1963, s. 326.

rozhodnutí z 31. července o přenesení části pravomocí průmyslových podniků na město. Rozdělování montážních bytů spadlo do kompetence nově vzniklé komise.⁹⁷

K přerušené práci se vracely i republikové úřady. Makedonská vláda 16. srpna přikročila k reorganizaci některých ministerstev, zároveň vytvořila rezort stavebnictví a zvláštní komisi pro otázky evakuovaného obyvatelstva. Komise se stala zastřešujícím orgánem péče o Skopjany pobývajících mimo své domovy.⁹⁸ Parlament se sešel 24. srpna v Tetovu.⁹⁹ Nebylo pochyb, že poslanci schválí kabinetem již přijatá nařízení a předlohy zákonů. V atmosféře shody a porozumění vynikl energický projev Aleksandra Grličkova, který mimo jiné prohlásil, že: „*naš společensko-politický a ekonomický systém potvrdil své hodnoty v této výjimečně nenormální situaci, a to jak v celku, tak při řešení konkrétních otázek [...]. Bylo by nesprávné, kdybychom v naší celkové politické akci na řešení problémů Skopje, ať už krátkodobého nebo dlouhodobého charakteru, v základu ustoupili od našeho společensko-politického a ekonomického systému. [...] Vykonyvání určitých povinností vůči širší i užší společnosti odstraní v kořeni nebezpečí, že občané Skopje očekávají milodary, a tím zdeformují své postavení ve společnosti. Nicméně, to vůbec neznamená, že tato specifická situace nevyžaduje přijetí výjimečných nařízení. Ale i tato nařízení musí být v rámci našeho systému.*“¹⁰⁰ Prohlášení i navzdory svému ideologickému obalu v sobě neslo důrazný apel k solidaritě a odpovědnosti. V mnoha ohledech se život ve Skopji vrátil hluboko do minulosti, a pokud by nedošlo k nápravě, legitimita státní moci by tím utrpěla.

Před jakými výzvami se makedonské vedení nacházelo, dokládá osud vzdělávacího systému ve Skopji. Základní a střední školství leželo v troskách. Bez možnosti výuky zůstalo 36 600 žáků a 13 800 středoškoláků.¹⁰¹ Jestliže jugoslávským

⁹⁷ *Borba*. Zagreb 30. 8. 1963, s. 4.

⁹⁸ *Borba*. Beograd 17. 8. 1963, s. 4.

⁹⁹ Předsednictvo makedonského parlamentu přitom ukončilo letní dovolené poslanců již 7. srpna.

¹⁰⁰ *Borba*. Beograd 25. 8. 1963, s. 4.

¹⁰¹ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Situacija grada Skopja početkom 1964. godine*. 6. 1. 1964, s. 2.

dětem začal nový školní rok 2. září, ve Skopji bylo zahájení výuky odloženo na neurčito. Jen některé děti měly možnost nastoupit do škol v okolních vesnicích a dalších 9000 jich čekalo na vzdělání v ostatních republikách federace.¹⁰² Ne vždy se přitom jednalo o výuku v makedonském jazyce, o čemž makedonské vedení záměrně mlčelo.¹⁰³

Na pokraji zhroucení se ocitlo i vysoké školství. Třetí největší vysoká škola v Jugoslávii s 10 200 studenty a 650 učiteli utrpěla nenapravitelné škody, když byla zničena většina jejích budov.¹⁰⁴ Univerzita však měla to štěstí, že jí přispěchali na pomoc spřátelené instituce. Hned 8. srpna se jejím osudem zabývalo Předsednictvo Sdružení jugoslávských univerzit, které se rozhodlo zřídit speciální Koordinační výbor. Ten se zabýval řešením problémů spojených s pokračováním studia stávajících i nových skopských studentů na jiných jugoslávských i zahraničních univerzitách. Nabídky přišly například z NDR, SSSR, Polska, Bulharska a Spojeného království. Dlouho také nebylo jasné, zda nedojde k přemístění vysoké školy do jiné lokality v Makedonii. Spekulace ukončilo až rozhodnutí makedonské vlády z 23.

¹⁰² *Borba*. Beograd 6. 9. 1963, s. 4. • Organizovaná i neorganizovaná evakuace se dotkla 19 129 žáků a středoškolských studentů, ale mnozí z nich se brzy vrátili domů. Mimo Skopji výuku zahájilo pouze 5172 dětí (1560 v Chorvatsku, 628 v bosenskohercegovských objektech na Jadranu, 924 ve Slovinsku, 360 v Srbsku a 1700 v Makedonii). Pro zbylé děti výuka zajištěna nebyla (9084 pobývalo v Makedonii, 4253 v Srbsku, 430 v Chorvatsku, 170 ve Slovinsku a 20 v Bosně a Hercegovině). Ve Skopji a okolí do škol nastoupilo 28 983 dětí. Viz ASCG, f. 130, 338-492: širší zasedání svazové vlády 8. 4. 1964, bod 1b. *Elaborat o proceni štete nastale zemljotresom u Skoplju*, s. 337-338.

¹⁰³ V Srbsku úřady plánovaly, ale poté většinou nerealizovaly, výuku pro 5420 školáků. Makedonština byla zastoupena z 60 %, albánština z 25 %, srbochorvatština z 11 % a turečtina ze 4 %. Drtivá většina albánských a tureckých dětí se nacházela v Kosovu, malí Makedonci pobývali převážně mimo tuto autonomní oblast. Kolem 688 středoškoláků se mělo zapojit do výuky škol v místě pobytu, a to bez rozlišení jazyka. Úřady musely vyřešit i otázku asi 1000 vysokoškolských studentů ze Srbska, kteří nemohli pokračovat ve výuce v makedonském hlavním městě. Viz ASCG, f. 142/II, 121: *Izveštaj o pruženoj pomoći postradalima u Skoplju*. Izvršno veće Srbije, 24. 8. 1963, s. 4-6 a *Informacija o merama za pomoć postradalom Skoplju*. Glavni odbor SSRN Srbije, 26. 8. 1963, s. 7-8.

¹⁰⁴ *Borba*. Beograd 9. 8. 1963, s. 1. • Skopská univerzita vznikla v roce 1949, kdy byla otevřena čtveřice fakult, a to filozofická, lékařská, technická a zemědělsko-lesnická. Následně byla zřízena fakulta ekonomická (1950), právnická (1951) a matematicko-přírodovědná (1958). Ve školním roce 1962-1963 na univerzitě studovalo 10 199 studentů (s absolventy a repetenty 15 854). Mezi studenty převládali Makedonci (77,4 %), z dalších bylo nejvíce občanů Srbska (18,7 %). Na univerzitu docházelo také 65 cizinců. Viz ASCG, f. 130, 266: širší zasedání svazové vlády 12. 2. 1964, bod 3. *XI Problemi visokoškolskih ustanova u Skoplju posle zemljotresa*.

srpna obnovit chod univerzity ve Skopji nejpozději do konce ledna 1964. Na 1500 studentů mělo dočasně pobývat v jiných vzdělávacích centrech, výuka ostatních studentů se plánovala v delším časovém rozpětí.¹⁰⁵ Počátkem října se vysokoškoláci ze Skopje zapojili do brigádnické akce jugoslávských studentů, jejichž cílem bylo zprovoznění poničené univerzity.¹⁰⁶ Obnovit výuku na dvou ze sedmi fakult se podařilo až 16. prosince.

Strážlivý postoj se odrazil i v oblasti veřejného života. V rozbořeném městě nebylo místo pro jinak časté společensko-politické oslavy a manifestace. Výročí Ilindenského povstání a založení federální republiky Makedonie 2. srpna bylo kvůli probíhajícím vyprošťovacím pracím odloženo. První veřejná akce se uskutečnila teprve 11. srpna, kdy proběhla řada smutečních obřadů věnovaných obětem přírodního neštěstí. Toho dne se v Městském parku uskutečnilo vzpomínkové zasedání městského shromáždění a společensko-politických organizací. Seznam významných hostů byl dlouhý, ale kupodivu mezi nimi chyběli Tito i vůdčí představitelé federace a republik. Prezident pobýval ve Slovinsku a v ten samý den přijal amerického ministra zemědělství Orivilla Freemana a delegaci nižších stranických činitelů ze SSSR. Přítomní politici a diplomaté se za doprovodu skopských obyvatel následně vydali na Butelský hřbitov, kde položili věnce u nově zbudovaného pomníku. Skopská tragédie poznamenala i oslavy začátku partyzánského povstání v Makedonii 11. října, které byly zredukovány na minimum. Připomínky osvobození Skopje a Dne republiky 13. a 29. listopadu se nesly ve znamení několikadenních pracovních akcí, jichž se zúčastnily desítky tisíc lidí.¹⁰⁷

¹⁰⁵ K pobytu na jiné jugoslávské univerzitě se k 18. 9. 1963 nakonec přihlásilo 1302 studentů (590 do Bělehradu, 462 do Záhřebu, 150 do Lublaně, 72 do Nového Sadu a 28 do Sarajeva). Ubytování jim zajišťovala hostující vysoká škola. Viz ASCG, f. 130, 266: širší zasedání svazové vlády 12. 2. 1964, bod 3. *XI Problemi...*

¹⁰⁶ *Borba*. Beograd 7. 10. 1963, s. 6.

¹⁰⁷ Nejmasovější akce se uskutečnila 10. 11. 1963, kdy bylo nasazeno přes 34 000 pracovníků. Viz ASCG, f. 142/II, 123: *Skopje. Dneven jugoslovenski operativno-informativen bilten za obnova i izgradba*. 10. 12. 1963, s. 10-12.

Po necelém měsíci od katastrofy na scénu znova vstoupila svazová vláda. Letní prázdniny a nutný čas k přípravě legislativních návrhů sice způsobily, že se ministři sešli až 3. září, ale ztracený čas zpětně doháněli svou činností. Na pořad dne se dostal balík návrhů, jež Skopji zajišťoval dodatečné finance a centrální dohled nad nimi. Schvalovací proces proběhl zcela bez komplikací.

Klíčový význam mělo schválení předlohy zákona o vzniku Fondu na obnovu a výstavbu Skopje. V jeho čele stanul ředitel a správní výbor.¹⁰⁸ Fond připravoval dlouhodobý plán financování, resp. zpracovával roční rozpočty, které po konzultaci s vládou předkládal svazovému parlamentu. Prostřednictvím makedonských bank a fondů poskytoval úvěry a dotoval obnovu města v souladu se zvláštním svazovým zákonem. Dosud získané finanční prostředky přešly, jakož i další dary z domova i zahraničí, pokud svazová vláda nerozhodla jinak, do speciálního fondu Makedonie. Prostředky dosud vydané pro Skopji z federálních rezerv přešly do účetnictví fondu. Návrh dále předpokládal, že svazový zákon o celkovém objemu pomoci z federálních zdrojů bude schválen tehdy, až Městské shromáždění Skopje potvrdí konečný program obnovy a výstavby.

Vláda přijala i návrh zákona o státních dluhopisech na obnovu Skopje v objemu 30 miliard dinárů. Jednotlivci, společensko-politické organizace a společnosti je mohli nakupovat od 25. září do 15. října. Dluhopisy byly úročeny 6 % ročně po dobu sedmi let, kdy se očekávalo jejich splacení. Organizační dohled nad nákupem převzala speciální komise.¹⁰⁹ Podporu získal i zákon o zdroji příjmů Fondu

¹⁰⁸ Vedení fondu vláda jmenovala 10. září. Jeho ředitelem a zároveň i členem výboru se stal Makedonec Boško Tonev, náměstek ministra financí, a předsedou správního výboru Osman Karabegović, předseda Průmyslové rady svazového parlamentu. Karabegović zřejmě do funkce nikdy oficiálně nenastoupil a na jeho postu ho nahradil Milutin Morača, svazový ministr bez portfeje. Zcela zřejmá byla snaha po silném makedonském zastoupení. Z dalších 13 členů výboru bylo 5 Makedonců (mj. Blagoj Popov a Nikola Minčev). Viz ASCG, f. 130, 331-474: užší zasedání svazové vlády 11. 9. 1963, bod 12a a 12b.

¹⁰⁹ Členy Svazové komise pro nákup dluhopisů pro obnovu a výstavbu Skopje vláda vybrala 11. září. Její ředitelkou se stala Radojka Katićová, svazová ministryně bez portfeje. Viz ASCG, f. 130, 331-474: užší zasedání svazové vlády 11. 9. 1963, bod 12.

na obnovu a výstavbu Skopje v roce 1964. Finanční prostředky získával odčerpáním 2 % z prostředků určených na investice do hospodářství, 2 % z materiálních výdajů obecné spotřeby, 1 % z osobních příjmů zaměstnanců a 2 % ze základu daně z příjmu osob v jiném než zaměstnaneckém poměru.¹¹⁰ Uvedené hodnoty byly vybrány tak, aby co nejméně zatěžovaly firmy a jednotlivce, ale přitom ulehčily napjatému státnímu rozpočtu. Předpokládalo se, že takto získaná suma dosáhne 64 miliard dinárů.

Ministři se postavili kladně i k přidělení prostředků z hospodářských rezerv federace. Nově zřízenému fondu věnovali 30 miliard dinárů a miliardu svazovému rozpočtu jako náhradu za první pomoc Skopji. Přijat byl i návrh zákona, který umožnil legislativně řešit pracovněprávní vztahy na úrovni makedonské vlády po dobu jednoho roku. Patřil mezi ně vliv na nábor a propouštění zaměstnanců, rozdělování pracovních míst v rámci jedné firmy nebo z jedné do druhé, stanovování osobních příjmů a dávek.¹¹¹

Účastníkům schůze byla předložena podrobná zpráva o zemětřesení a přijatých opatřeních. Její značně formální charakter odrážel účel, kvůli kterému vznikla. Při nejbližším zasedání parlamentu se měla dostat do rukou zákonodárnému sboru a potažmo i veřejnosti. O neúspěších a selháních nemohlo být ani řeči.¹¹²

Svazoví ministři se o Skopji intenzivně zajímali i v dalších měsících. Na místo neštěstí 5. září přicestoval vicepremiér vlády Boris Kraigher a ministr všeobecného hospodářství Hakija Pozderac, kteří si s makedonskými politiky prohlédli poškozené město. Příjezd Kraighera, jenž v kabinetu vedl hospodářský výbor a spolu Kardeljem určoval směr reform, dával jasný signál, že Skopje je a bude významným tématem v následujících ekonomických rozvahách.

¹¹⁰ Odvody ze zdrojů určených na investice postihovaly firmy, federální orgány, investiční fondy, banky a další uživatele státního majetku. Pod pojmem obecná spotřeba jsou myšleny všechny ostatní výdaje právnických osob, které nejsou považovány za investice a mzdy zaměstnanců. Osobami v nezaměstnaneckém poměru byli drobní zemědělci, řemeslníci a lidé svobodných povolání.

¹¹¹ ASCG, f. 130, 261-382: širší zasedání svazové vlády 3. 9. 1963.

¹¹² ASCG, f. 130, 261-382: širší zasedání svazové vlády 3. 9. 1963, bod 7.

Svazový parlament ukončil letní pauzu 9. září, tedy o necelý týden později než vláda.¹¹³ Před poslance ze Svazové a Průmyslové rady předstoupil s obsáhlým referátem Petar Stambolić, který hájil postup vlády. Po formálním úvodu, kterému nechyběly podrobnosti o tragických následcích zemětřesení a následné pomoci, následovaly konkrétnější informace o finančních otázkách. Právě ty poslance obzvláště zajímaly, protože se o nich více spekulovalo, než vědělo. Na následující rok premiér odhadl domácí i zahraniční účast na 150-160 miliard dinárů. Jednoznačně se zastal vypsání státních dluhopisů s tím, že jde o nejjednodušší způsob, jak získat finanční prostředky v době, kdy jsou státní rezervy vyčerpány.¹¹⁴ Po společném zasedání obě rady usedly k jednání odděleně. Poslanci ve zkráceném řízení jednohlasně přijali všechny předlohy, mezi nimi i tu o vypsání státních dluhopisů. Jedinou změnou oproti původní verzi byla možnost nákupu fyzickými a právníckým osobami i za hranicemi Jugoslávie.

Další postup vlády, a potažmo i parlamentu, nezanedbatelně ovlivila Komise pro technickou podporu pod vedením Vinka Hafnera. Odborný tým na zasedání 6. září vypracoval optimální postupy, jak co nejdříve zajistit základní ubytování až pro 160 000 Skopjanů. Jako zcela nevyhnutelný se jevil nákup montovaných domů, stavebního materiálu a zboží v cizině v hodnotě 33,7 milionů dolarů. Do této sumy spadala i koupě strojů, jež zvyšovaly kapacity jugoslávského stavebního průmyslu. Komise apelovala na vládu, aby přijala nutný objem dovozu a uvolnila na ně devizové prostředky. Importované zboží nemělo podléhat obvyklým a často zdoluhavým administrativním úkonům.

Návrhy komise se bezprostředně zabývalo užší zasedání svazové vlády, svolané na 11. září. Kabinet nechtěl podcenit dopad zvýšeného importu, a proto si nechal vypracovat analýzu, jakým způsobem se katastrofa ve Skopji odrazí na

¹¹³ O svolání parlamentu na 9. září rozhodlo jeho předsednictvo na jednání 22. srpna. O přesné podobě schvalovaných zákonů Předsednictvo diskutovalo v předstihu 4. září.

¹¹⁴ *Borba*. Beograd 10. 9. 1963, s. 1.

platební bilanci státu. Její závěry ukazují, že zemětřesení v roce 1963 nijak zásadně neovlivní obchodní výměnu se zahraničím. Již stávající odhad deficitu se prohloubí z 21,9 miliard dinárů na 31,8. Z těchto necelých deseti miliard odpadlo 6,3 miliard na plánovaný úvěr od Mezinárodního měnového fondu a zbytek připadl na zahraniční půjčky. V roce 1964 se počítalo s dodatečným navýšením schodku o 7 miliard dinárů.¹¹⁵ Uvažované půjčky byly rozvrženy tak, aby se začaly splácet až v roce 1964 či v následujících letech.¹¹⁶ Ministři neměli důvod návrhy komise odmítnout a pro momentální potřeby Skopje nakonec vláda prostřednictvím Národní banky uvolnila 25 milionů dolarů.¹¹⁷ Vzniklý dluh banka dorovnala až po proplacení smluvených zahraničních půjček. Zbylé potřeby za hranicemi se uměřovaly formou spotřebních úvěrů, pro něž nebyly devizové prostředky nutné.

Nyní ale zpět ke každodennímu životu postiženého obyvatelstva. Počátkem září musela špatnou situaci lidí řešit nejvyšší republiková místa. Sociální a zdravotní výbor makedonského parlamentu doporučil všem okresním radám a organizacím na území republiky, aby zavedly opatření ke zlepšení ubytovacích, hygienických a materiálních podmínek Skopjanů, zvláště pak dětí, mládeže a žen. Společnostem se doporučovalo organizovat hromadné stravování pro zaměstnance, matky s malými dětmi měly být zbaveny pracovních povinností. V táborech se díky plošné vakcinaci nevyskytovaly vážnější přenosné choroby. Voda ve vodovodní síti byla sice nezávadná, ale kvůli velké vzdálenosti táborů od centra ji stále dopravovaly cisterny.

Stavební ruch ve městě i navzdory razantním intervencím nedosahoval očekávaného rozsahu, a proto Předsednictvo Svazové průmyslové komory na jednání 5. září vyzvalo všechna republiková pověřenectva, aby co nejrychleji

¹¹⁵ V dokumentu je použit oficiální kurz dináru k dolaru, který činil 300 YUF:1 USD. Běžně se ale používal kurz 750 YUF:1 USD, jenž více odrazil reálnou hodnotu dináru ke světové měně. Deficit 9,9 mld. dinárů tak dosáhl oněch výše vzpomínaných 33 mil. dolarů.

¹¹⁶ ASCG, f. 130, 331-474: užší zasedání svazové vlády 11. 9. 1963, bod 1a.

¹¹⁷ Za tyto prostředky Jugobanka a Investiční banka nakupovaly v zahraničí stroje, stavební materiál a montované domy. Do poloviny listopadu bylo utraceno zhruba 16,2 mil. dolarů. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o realizaciji uvoza za obnovu Skoplja*. 19. 11. 1963.

vypracovala plány příměstských sídlišť, na jehož základě Ředitelství pro obnovu a výstavbu nového města vypracuje souhrnný projekt. Stavebních prací se prozatím účastnilo 60 firem z celé země a okolo 5000 pracovníků. Trvale se však nedostávalo odborného personálu.¹¹⁸ Zpoždování prací bylo konstatováno i na zasedání komory 25. září. Tehdy již tempo prací pokročilo, ale výsledky byly stále hubené. Ve městě se podařilo vybudovat devadesát montovaných budov a opravy se dočkala necelá čtvrtina bytů plánovaných na tento rok.¹¹⁹ Na stavbách už tehdy pracovalo na 20 000 mužů, ale ideální stav byl ještě o 8 000 vyšší.¹²⁰ Při nabírání zaměstnanců platilo pravidlo, že kvalifikované pracovníky zajišťovaly země vedoucí stavbu, dělníci se rekrutovali z místních lidí.

Setrvalé špatné poměry ve Skopji otevíraly nové kolo diskuzí, jak jim předcházet. Jedno z nejživějších debatních fór se rozproudilo v rámci SSRNJ, jehož Výkonný výbor Svazového výboru se poměry v Makedonii intenzivně zabýval. Členové výboru byli seznámeni s mnohem širší škálou problémů, než jaké se běžně prezentovaly veřejnosti. Příčiny pomalé výstavby ležely v nedostatečné kapacitě jugoslávského stavebního průmyslu, velkém počtu subdodavatelů, pomalé dopravě a nedořešené otázce mezd a ubytování příšlých dělníků. Přetížení železničních tratí zároveň ovlivňovalo i další dopravu v regionu, například životně důležitý rozvoz uhlí a potravin. Stále se nerealizovala výuka makedonských dětí v ostatních republikách.¹²¹

¹¹⁸ *Borba*. Beograd 6. 9. 1963, s. 4 a *Borba*. Beograd 9. 9. 1963, s. 4. • V interní debatě mezi politiky se hovořilo i o možnosti zaměstnat zahraniční dělníky, ale vedení státu se jí nikdy vážně nezabývalo. Zahraniční týmy, které se podílely na výstavbě, byly spíše trpěnou výjimkou. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Problemi obnove i izgradnje Skopja*. 6. 11. 1963.

¹¹⁹ *Borba*. Beograd 26. 9. 1963, s. 6.

¹²⁰ ASCG, f. 142/II, 122: *Informacija za problemite na rabotnata raka i ličnite dohodi predizvikani od sostojbata po zemjotresot*. 8. 10. 1962, s. 1. • Nedostatek pracovníků, zvláště kvalifikovanějších, je v ostrém kontrastu s výší mzdy, kterou mohli získat. V porovnání s dobou před zemětřesením platy narostly až o polovinu, v závislosti na odbornosti a zvláštních příplatcích. Viz *Informacija...* s. 6-7.

¹²¹ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Zabeleška sa sednice sekretarijata Izvršnog odbora SO SSRNJ od 7. IX 1963*.

V září ve městě přebývalo 190 000 lidí a mimo něj 20-25 000, hlavně ženy, děti a senioři. Hlavním důvodem návratu evakuovaných byla nevyřešená otázka financování jejich pobytu v přechodných bydlištích. Tento problém existoval již od samého počátku, ale tehdy se jím nikdo nezabýval. Negativní roli sehrály i podniky, které povolávaly své pracovníky zpět, aniž by jim zajistily ubytování. Ve městě samotném ještě 40 000 lidí nocovalo pod stany a 110 000 přespávalo v provizorních stavebách.¹²² Počátkem října se rozvodnil Vardar a zaplavil některé stanové tábory, staveniště a sklady s potravinami a stavebním materiálem.¹²³

Jakékoli zlepšení situace ve Skopji si žádalo nový přísun finančních prostředků, ty ale státní pokladna neměla k dispozici. Změnit neutěšený stav měl nákup státních dluhopisů, nad nímž převzaly dohled jednotlivé republiky a autonomní oblasti. Očekávání přitom nebyla malá, času na realizaci se však nedostávalo. Obzvláště pečlivě přípravy probíhaly v Makedonii, jejíž vedení chtělo ukázat obětavost a zodpovědnost obyvatelstva. Tamější Výkonný výbor SSRN vyhlásil, že naplnění dotyčného zákona je hlavním úkolem společensko-politických organizací, zejména pak Socialistického svazu. K tomu mu měly dopomoci i sdělovací prostředky.¹²⁴ Aby nemohl být nařčen z nátlaku, svaz se odvolával na striktní dodržování principu dobrovolnosti. Přesto všechno si neodpustil dodat, že největší břemeno ponese obyvatelé Skopje a Makedonie.¹²⁵

¹²² AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o problemima obnove i izgradnje Skopja*. 2. 10. 1963.

¹²³ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o obnovi i izgradnji Skopja*. 8. 10. 1963.

¹²⁴ SSRNJ a jeho republikové sekce bedlivě sledovaly obsah a rozsah zpráv týkajících se Skopje. V době upisování dluhopisů se dohled nad sdělovacími prostředky ještě zvýšil. Socialistický svaz 17. 9. uspořádal pro šéfy klíčových médií v zemi poradní schůzi, jak a o čem mají informovat v době nákupu. Jak ukázal čas, mnozí novináři se doporučeními neřídili. Speciálně pro žurnalisty listů *Borba* a *Politika* bylo 2. 10. zorganizováno nové setkání, ale bezvýsledně. Srovnej ASCG, f. 142/II, 124: *Beleška sa sastanka koji je 17. septembra 1963. godine održan u Komisiji za politički i ideološki rad...* 20. 9. 1963 a 119: *Zabeleška o pisanju „Borbe“ i „Politike“ o upisu narodnog zajma*. 10. 10. 1963.

¹²⁵ *Borba*. Beograd 12. 9. 1963, s. 4. • K nákupu dluhopisů na dobrovolné bázi se klonil i Sekretariát Výkonného výboru Svazového výboru SSRNJ. Na schůzi 20. 9. odmítl nátlak na obyvatelstvo a kvóty pro jednotlivé republiky. Pokud si je však stanovily samy na základě ekonomického potenciálu v rámci SFRJ, neměl námitek. Nebránil se také zvýšené agitaci na venkově a zdůrazňoval nutnost

Samotný nákup dluhopisů začal 25. září na 90 000 místech po celé Jugoslávii. Zájem byl ohromný a již za první tři hodiny se podařilo vybrat přes čtyři miliardy dinárů.¹²⁶ I navzdory neochabujícímu spontánnímu zájmu obyvatelstva, na státních úřadech a ve firmách probíhaly schůze, během nichž byli lidé vybízeni alespoň symbolicky přispět. Průběh nákupu byl ale k nelibosti politiků některými médii sledován vlažně a jen z pozice dosažené hodnoty, nikoli z širšího náhledu občanů a podniků na tuto akci.

Jak nákup probíhal a jaké měl výsledky, je možné vysledovat ze zprávy, kterou 30. října dostali k nahlédnutí svazoví ministři. Oproti původně plánovaným 30 miliardám dinárů se podařilo vybrat 41,8 miliard dinárů (viz tabulka níže). Dané prostředky ale nebyly hned k dispozici; nákupčí je sice upsali, ale zaplatit je mohli až do března následujícího roku. Jelikož prodej dluhopisů pokračoval v zahraničí, vláda odložila novelizaci zákona, který stanovoval jejich konečnou výši. Na živém zájmu o dluhopisy se odrazila řada pozitivních okolností, mezi nimi i ta, že nastavená suma nebyla přehnaně vysoká. Přesto nelze opominout, že nákup probíhal pouze necelý měsíc, a to za neobyčejně složitých okolností. Pro státní orgány to byl mimořádný, i když ne snadno dosažený úspěch.

Ze stručného dokumentu Národní banky vyplývá, že ještě před samotným zahájením akce se objevily určité problémy, a to převážně na venkově (v Bosně a Hercegovině, kdy právě probíhal nákup dluhopisů ve prospěch republiky¹²⁷). Rozšířená byla i představa, že je zahraniční pomoc dostatečně velká, a tudíž není nutné tolik přispívat.¹²⁸

dosáhnout hranice 30 miliard. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Zapisnik sa sednice Sekretarijata Izvršnog odbora Saveznog odbora SSRNJ održane 20. septembra 1963. godine*.

¹²⁶ *Borba*. Beograd 27. 9. 1963, s. 6.

¹²⁷ Nákup republikových dluhopisů v Bosně a Hercegovině probíhal od 15. 3. do 30. 6. 1963. Z plánovaných 4 mld. dinárů lidé nakoupili pouze 2,1 mld. Úhrada zakoupených dluhopisů neprobíhala nijak hladce a významně se zpožďovala. Viz ASCG, f. 142/II, 124: *Informacije Glavnog odbora Komisije za informacije SSRN Bosne i Hercegovine*. 10. 9. 1963, s. 19-20.

¹²⁸ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o merama koje se preduzimaju povodom upisa narodnog zajma za pomoc Skoplju*. 19. 9. 1963.

Nákup dluhopisů podle jednotlivých subjektů ¹²⁹		
počet subjektů	druh subjektu	nakoupeno tis. din.
8899	hospodářské organizace (firmy)	10 967 495
593	společensko-politické organizace	888 498
3919	ostatní uživatelé státního majetku	1 741 468
13 411	všechny subjekty	13 597 461
3 006 053	dělníci a úředníci	19 848 789
442 893	ostatní (včetně JNA a SUP, tj. ministerstva vnitra)	4 268 047
3 448 928	veškeré obyvatelstvo	24 116 836
1 277 358	individuální zemědělství výrobci	4 133 212
	celkem	41 847 509

Ukázalo se, že firmy a společensko-politické organizace překonaly odhad 10 miliard dinárů o více než třetinu (viz tabulka níže). Nepotvrdila se však jejich masová účast. Ze 42 000 jich dluhopisy nakoupilo 13 411 (32 %), z 24 000 firem pak 8899 (37 %). I přes zjevnou ochotu se projevil fakt, že některé společnosti se finančně vyčerpaly již dřívejšími příspěvky. Další se potýkaly se špatnou hospodářskou situací. Nebyly řídké ani případy, že podniky vyčkávaly na účast podobně zaměřených subjektů a na poslední chvíli sumy dorovnávaly.

Nákup dluhopisů ve společensko-politických organizacích ¹³⁰					
republika	odhad		realita		rozdíl %
	tis. dinárů	%	tis. dinárů	%	
Bosna a Hercegovina	1 300 000	13,0	1 847 561	13,6	+ 42,1
Černá Hora	170 000	1,7	231 578	1,7	+ 36,2
Chorvatsko	2 700 000	27,2	3 340 392	24,6	+ 23,7
Makedonie	470 000	4,7	1 798 348	13,2	+ 282,6
Slovinsko	1 700 000	17,0	2 330 921	17,1	+ 37,1
Srbsko	3 660 000	36,6	4 048 661	29,8	+ 10,6
celkem	10 000 000	100,0	13 597 461	100,0	+ 36,6 %

¹²⁹ ASCG, f. 130, 262-385: širší zasedání svazové vlády 30. 10. 1963, bod 21. *Izveštaj o rezultatima upisa narodnog zajma za obnovu i izgradnju Skopja*. 28. 10. 1963, s. 1.

¹³⁰ ASCG, f. 130, 262-385: širší zasedání svazové vlády 30. 10. 1963, bod 21. *Izveštaj...* s. 5.

Účast dělníků a úředníků byla masová a značně převýšila očekávání (viz tabulka níže). Ze všech zaměstnanců upsalo mezi 79 % v Černé Hoře a 93 % ve Slovinsku. Na jednotlivce připadlo průměrně 6600 dinárů.¹³¹ I přes deklarovanou dobrovolnost nákupu, v některých společnostech docházelo k závaznému vyčleňování 20-30 % měsíčního příjmu.

Nákup dluhopisů mezi zaměstnanci ¹³²						
republika	odhad		realita		rozdíl %	% ze mzdy v červnu 1963
	tis. dinárů	%	tis. dinárů	%		
Bosna a Hercegovina	1 900 000	12,7	2 173 270	10,9	+ 14,4	16,8 %
Černá Hora	300 000	2,0	398 628	2,0	+ 32,9	19,9 %
Chorvatsko	4 100 000	27,3	4 477 409	22,6	+ 9,2	16,6 %
Makedonie	800 000	5,3	2 880 256	14,5	+ 360,0	55,4 %
Slovinsko	2 700 000	18,0	3 277 277	16,5	+ 21,4	18,8 %
Srbsko	5 200 000	34,7	6 641 949	33,5	+ 27,7	19,4 %
celkem	15 000 000	100,0	19 848 789	100,0	+ 32,3	

Pozornosti neušlo, že větší ochotu přispět mají lidé s příjmy nižšími než vyššími. U řemeslníků a lidí svobodných profesí se projevila určitá rezervovanost, jelikož se obávali možného navýšení daní v závislosti na objemu nákupu.

Individuální zemědělstí výrobci nesplnili odhad 5 miliard dinárů. Z celkového počtu jich v republikách nakoupilo mezi 37 % ve Slovinsku a Černé Hoře a 48 % v Srbsku. Průměrný nákup činil 3300 dinárů, o něco menší sumy zakupovali v Bosně a Hercegovině a Černé Hoře, ale v Makedonii skoro dvojnásobek.¹³³ Na tomto stavu se odrazila nepřipravenost úřadů, jimž se rolníky nepodařilo přesvědčit. Místy začal nákup i s několikadenním zpožděním. K tomu se přidala vytíženost rolníků při podzimních pracích na poli a v řídkých případech i

¹³¹ Nejméně v Bosně a Hercegovině (5400) a nejvíce v Makedonii (15 400). Statistiky jsou vztaženy k 15. 10., ale neodrážejí konečné výsledky. Viz ASCG, f. 142/II, 119: *Bilten o toku upisa narodnog zajma – br. 16. 17. 10. 1963*, s. 2.

¹³² ASCG, f. 130, 262-385: širší zasedání svazové vlády 30. 10. 1963, bod 21. *Izveštaj... s. 6.*

¹³³ Statistiky jsou vztaženy k 15. 10. 1963, ale neodrážejí konečné výsledky. Viz ASCG, f. 142/II, 119: *Bilten o toku upisa narodnog zajma – br. 16. 17. 10. 1963*, s. 3.

odpírání účasti (např. ve Vojvodině). Řada rolníků byla navíc zároveň zaměstnána a dluhopisy nakoupila již na svém pracovišti. Nezáměr o probíhající akci byl nejvíce patrný u Bosňanů, kde k tomu přispíval nákup republikových dluhopisů, a ještě silněji u Slovinců, kde ale není možné určit jednoznačnou příčinu.¹³⁴

Nákup dluhopisů mezi individuálními zemědělci ¹³⁵					
republika	odhad		realita		rozdíl %
	tis. dinárů	%	tis. dinárů	% ¹³⁶	
Bosna a Hercegovina	715 000	14,3	486 481	11,8	- 32,0
Černá Hora	90 000	1,8	76 181	1,8	- 15,4
Chorvatsko	1 225 000	24,5	964 212	23,3	- 21,3
Makedonie	300 000	6,0	389 801	9,4	+ 29,9
Slovinsko	510 000	10,2	254 501	6,2	- 50,1
Srbsko	2 160 000	43,2	1 962 036	47,5	- 9,2
celkem	5 000 000	100,0	4 133 212	100,0	- 17,3

Z tabulek je patrné, že největší aktivitu při nákupu vyvinuli sami Makedonci. Ve všech kategoriích předčili očekávání, přičemž objemem dluhopisů se vyrovnali Bosně a Hercegovině i značně bohatšímu Slovinsku. Jestli byl tento obětavý přístup známkou solidarity s hlavním městem či výsledkem tlaku vedení republiky, společensko-politických organizací a firem, musí být dodatečně vysvětleno. Jisté náznaky svědčí o skrytém nátlaku všech republikových organizací SSRN, ať už se jedná o závazné vyčleňování mezd a firemních příjmů, nebo o neoficiální kvóty pro každou zemi. Široce uplatňovaná agitace přitom vyzdvihovala lidský rozměr akce, apelovala na solidaritu a štědrost. Čím níže se ale šlo po hierarchii socialistického svazu, tím byl kontakt s obyvatelstvem svobodnější v užívaných prostředcích a více se přizpůsoboval momentální situaci. Mnohé úřady nižší instance podcenily přípravy, hlavně na venkově, a své zpoždění doháněly zvýšenou horlivostí.

¹³⁴ ASCG, f. 130, 262-385: širší zasedání svazové vlády 30. 10. 1963.

¹³⁵ ASCG, f. 130, 262-385: širší zasedání svazové vlády 30. 10. 1963, bod 21. *Izveštaj...* s. 7.

¹³⁶ Procentuální zastoupení republik originální výpočet Národní banky uvádí chybně, a to u všech republik směrem dolů.

Nákup dluhopisů v jednotlivých republikách bez JNA a SUP ¹³⁷						
republika	odhad		realita		rozdíl	% na národ. důchodu ¹³⁸
	tis. dinárů	%	tis. dinárů	% ¹³⁹		
Bosna a Hercegovina	3 915 000	13,1	4 507 312	12,0	+ 15,1	14,8
Černá Hora	560 000	1,9	706 387	1,9	+ 26,1	2,8
Chorvatsko	8 025 000	26,7	8 782 013	23,4	+ 9,4	27,9
Makedonie	1 570 000	5,2	5 068 405	13,5	+ 322,8	4,6
Slovinsko	4 910 000	16,4	5 862 699	15,6	+ 19,4	16,1
Srbsko	11 020 000	36,7	12 652 646	33,6	+ 14,8	33,8
celkem	30 000 000	100,0	37 579 462	100,0	+ 25,3	100,0

V samotné Skopji se počítalo s nákupem dluhopisů za 1,6 miliard dinárů, tedy více než byl odhad pro celou republiku. Skutečný objem přesto dosáhl 1,9 miliardy.¹⁴⁰ Makedonie původní odhad překročila bezmála třikrát, což nelze jednoduše zdůvodnit vysokou obětavostí. Zarážející je i průměrný vklad makedonského zaměstnance, který překročil polovinu mzdy.¹⁴¹ Ústředí SSRNJ přitom vědělo, že jeho makedonská sekce bude od zaměstnanců vyžadovat vysoké obnosy, ale nijak proti tomu nezasáhlo.¹⁴² Není bez zajímavosti, že celkové zastoupení republik vládní zpráva neuvádí. Nabízí se tu vysvětlení, že záměrně kryla přehnanou aktivitu Makedonců, která neodpovídala ekonomickému potenciálu republiky ani platebním schopnostem postiženého obyvatelstva.¹⁴³

¹³⁷ Viz ASCG, f. 130, 262-385: širší zasedání svazové vlády 30. 10. 1963, bod 21. *Izveštaj...* s. 1-7.

¹³⁸ Statistika v posledním sloupci ukazuje podíl jednotlivých republik na jugoslávském národním důchodu v roce 1962. Viz ASCG, f. 130, 331-474: širší zasedání svazové vlády 14. 10. 1964. *Razvoj privredno nepovoljno razvijenih područja Jugoslavije*, s. 55.

¹³⁹ Procentuální zastoupení republik originální výpočet Národní banky uvádí chybně, a to u všech republik směrem dolů.

¹⁴⁰ ASCG, f. 142/II, 122: *Skopje. Dnevni jugoslovenski operativno-informativni bilten o obnovi i izgradnji*. 21. 10. 1963, s. 5-8.

¹⁴¹ Průměrná mzda v Makedonii roku 1963 činila 20 820 dinárů. V kontextu jugoslávských republik byla zdaleka nejnižší. Viz ASCG, f. 142/II, 122: *Informacija za problemite na rabotnata raka i ličnite dohodi predizvikani od sostojbata po zemjotresot*. 8. 10. 1962, s. 9.

¹⁴² Srovnej ASCG, f. 142/II, 124: *Zabeleška o nekim problemima u vezi sa upisom narodnog zajma za pomoć Skoplju*. 16. 9. 1963.

¹⁴³ Srovnej AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o merama koje se preduzimaju povodom upisa narodnog zajma za pomoć Skoplju*. 19. 9. 1963; *Informacija o upisu zajma za obnovu i izgradnju*

Kvůli projednání dlouhodobých otázek spojených s financováním postižené oblasti přicestovala 25. září do Skopje početná delegace politiků. Jádrem výpravy tvořili členové Správního výboru Fondu na obnovu a výstavu, mezi nimi jeho předseda a místopředseda Milutin Morača a Stevan Doronjski a společně s nimi i Fadil Hodža a Ivica Gretić. Z dalších byl přítomen ředitel fondu Boško Tonev, předseda legislativní rady vlády Milivoj Rukavina a ministr informací Vilko Vinterhalter. Hosté nejprve navštívili staveniště a poté vedli jednání v makedonském parlamentu a vládě.¹⁴⁴

Po rozhovorech se správním výborem městské shromáždění následně 26. září schválilo finanční plán obnovy. Celkový soupis škod nebyl ještě k dispozici, a tak se při kalkulaci vycházelo z dílčích zjištění. Navržených 60 miliard dinárů bylo rozděleno na dvě základní položky: příměstská sídliště a městská výstavba. První z nich připadlo 43 miliard dinárů a druhé 17 miliard.¹⁴⁵ Po bytech představovaly největší investice komunální výstavba, veřejné služby a školství. Brzy se však ukázalo, že zamýšlená částka kvůli prodražování výstavby nepostačuje a rozpočet musí být přepracován.¹⁴⁶

Zpoždování výstavby přinutilo makedonské úřady, aby začátkem listopadu kvůli lepší koordinaci stavebních prací sloučily městské a republikové orgány do jediného výboru. Přestože byl vznik nové pracovní skupiny otevřeným přiznáním

Skopja. 2. 10. 1963; *Beleška o političkim pojavama u vezi sa upisom zajma izrađena na osnovu Informacija Saveznog odbora SSRNJ*. 9. 10. 1963 a *Informacija o upisu zajma za obnovu i izgradnju Skopja*. 10. 10. 1963. Dále ASCG, f. 570, V-XIX/36: telegramy oblastních výborů SK o nákupu dluhopisů určené pro Organizačně politický sekretariát ÚV SKJ.

¹⁴⁴ Následně 27. září přicestoval na třídní informativní návštěvu Skopje předseda svazového parlamentu Edvard Kardelj.

¹⁴⁵ *Borba*. Beograd 27. 9. 1963, s. 6.

¹⁴⁶ Koncem roku se náklady na obnovu Skopje v roce 1963 odhadovaly na 82,2 mld. dinárů, z toho 74,3 mld. připadlo na civilní výstavbu a 7,9 mld. pro armádu. Původní plán tak byl překročen o třetinu. Viz ASCG, f. 130, 263-387: užší zasedání svazové vlády 8. 1. 1964, bod 4. *Odluka o odobranju posebnog kredita fondu za obnovu i izgradnju Skoplja*. *Obrazloženje*, s. 24.

četných neúspěchů¹⁴⁷, nezlomný optimismus politiky neopustil ani v budoucnu. Týkalo se to i vypracování generálního urbanistického plánu, jehož dokončení bylo odhadnuto na polovinu příštího roku.¹⁴⁸ Neméně přehnaný byl odhad, že do konce roku vznikne na příměstských sídlištích 14 000 bytů a ze stávajících bude 8 000 opraveno z veřejných prostředků a dalších 9000 si opraví občané sami.¹⁴⁹

Situace na staveništích se koncem listopadu skutečně zlepšila. Přemísťování obyvatel do nových a opravených domů začalo již v půli měsíce. Ještě na jeho konci však žilo pod stany zhruba 10 000 lidí. Z veřejných statistik ale není možné zjistit počet dalších, kteří přebývali v narychlo zbudovaných chatrčích a přístřešcích. Výstavba příměstských sídlišť nebyla ani zdaleka hotová. Zpřesněné číslo uvádělo montáž více než 12 000 bytů¹⁵⁰, z nichž přes 1000 bylo zahraničními dary. Vedle toho vznikalo několik kolonií v režii jednotlivých podniků. Až těsně před koncem roku úřady předaly prvních 5000 bytů na sídlištích a krátce po Novém roce dalších 5000 s tím, že dokončovací práce na nich proběhnou až během následujícího léta. Počet opravených bytů na sklonku prosince přesáhl 7000 z celkových 10 300 a u veřejných objektů polovinu z 200.¹⁵¹ V téže době ve stanech pobývalo 5000 lidí.¹⁵² Předávání sídlišť novým nájemníkům probíhalo formou veřejných slavností. Účastnili se jich makedonští politici i představitelé republik, které je stavěly.

Ve snaze ulehčit přístup lidí k novému bydlení městské shromáždění 20. listopadu rozhodlo subvencovat ceny bytů určených k prodeji, aby více odpovídaly

¹⁴⁷ Deklarovaná předsevzetí ohledně výstavby se zřídka kdy shodovala se skutečností. Toho si povšimly i sdělovací prostředky. Nikdy však tomu nepřikládaly větší váhu, natož pak, aby žádaly vyvození politické zodpovědnosti.

¹⁴⁸ Sestavit generální urbanistický plán přitom nebylo nijak snadné. Musela mu předcházet podrobná diskuze o budoucí typologii města, jeho rozloze, vzhledu a rozčlenění. Ke zvolnění tempa prací přispívala i účast zahraničních specialistů.

¹⁴⁹ *Borba*. Beograd 16. 11. 1963, s. 1 a 2.

¹⁵⁰ *Borba*. Beograd 8. 12. 1963, s. 4.

¹⁵¹ Na příměstských sídlištích mělo vyrůst 12 665 bytů. Ve staré zástavbě se počítalo s opravou 10 316 bytových jednotek a 199 veřejných objektů. Sanaci bytu svépomocí úřady povolily v 6154 případech. Viz ASCG, f. 130, 341-498: užší zasedání svazové vlády 8. 4. 1964, bod 1b. *Završni račun Fonda za obnovu i izgradnju Skoplja za 1963. godinu*. 23. 3. 1964.

¹⁵² *Borba*. Beograd 28. 12. 1963, s. 8.

průměrným cenám na trhu. Na příměstských sídlištích bylo vyčleněno k prodeji 9640 bytů.¹⁵³ Městský fond bytové výstavby poté 26. listopadu zveřejnil podmínky výběrového řízení na nově postavené byty. Týkalo se to všech lidí, kteří byli ve městě zaměstnáni před zemětřesením a jejichž domy byly zničeny nebo určeny k demolici. Finanční účast lidí oscilovala mezi 10 a 30 % úhrnné ceny a zbytek získali úvěrem s dobou splatnosti na 40 let. Cena jednoho bytu se pohybovala dle lokality a kvality od 1,8 do 4,6 milionu dinárů.¹⁵⁴ S uvážením cenové hladiny v Makedonii se nejednalo o nikterak nízké částky, které dodatečně zadlužily skopské obyvatelstvo. Prodat se nakonec podařilo zhruba třetinu bytů, ostatní zůstaly k pronájmu.

V Bělehradě mezitím svazové úřady rozpracovávaly stále nové právní normy, jež upravovaly další oblasti života ve Skopji. Kromě finančních otázek se jednalo soudnictví a školství. Nejprve vláda 2. října odsouhlasila návrh zákona o zvláštní regulaci určitých otázek soudního procesu.¹⁵⁵ Následně kabinet 30. října přijal návrh zákona o změnách a doplňcích Všeobecného školského zákona, který umožňoval zkrátit školní výuku v postižené oblasti.¹⁵⁶ Kladného posouzení se dočkalo usnesení, jež dávalo možnost získat úvěr širší skupině lidí než dříve. Podle něho lidé mohli získat půjčky i na osobní automobily, které při zemětřesení ztratili.¹⁵⁷ Úvěry vedle Komunální banky ve Skopji poskytovaly i jiné komunální banky za předpokladu, že

¹⁵³ ASCG, f. 142/II, 124: *Skopje. Dnevni jugoslovenski operativno-informativni bilten o obnovi i izgradnji*. 31. 12. 1963, s. 1.

¹⁵⁴ *Borba*. Beograd 13. 12. 1963, s. 6.

¹⁵⁵ Ten prodlužoval zákonné lhůty na vykonání právních úkonů, které byly katastrofou přerušeny. Pozastaveno bylo až na výjimky vykonávání povinností souvisejících se soudními postupy do dne přírodního neštěstí. Viz ASCG, f. 130, 262-383: širší zasedání svazové vlády 2. 10. 1963, bod 5.

¹⁵⁶ Na téže schůzi byli ministři informováni o dosavadním fungování Fondu na obnovu a výstavbu Skopje. Správní výbor k 7. říjnu vypracoval svůj status a před jeho schválením jej poslal vládě k projednání. Jednalo se o formalitu, která nijak neovlivňovala zaběhnuté řízení fondu.

¹⁵⁷ Ohledně poskytování úvěrů na automobily se strhla bouřlivá diskuze mezi politiky i veřejností. Odpůrci této možnosti argumentovali, že se jedná o přílišný luxus. Zastánci naopak kontrovali, že v podmínkách, kdy budou předměstská sídliště stát daleko od centra, jsou automobily nutností. Zprvu byl nákup dopravních prostředků formou úvěru zakázán, ale striktní omezení nemělo dlouhého trvání. Posléze se ukázalo, že zájem o automobily není nijak významný.

žadatelé přestali být občany města a získali souhlas svého zaměstnavatele s přestěhováním.

S koncem roku se na federální úrovni dokončovaly také plány na rozvoj hospodářství. Na vypracování závěrečného elaborátu se podílely četné instituce a jako poslední se jím zabývala vláda. Do již stávajících propočtů přitom musela být zahrnuta i nákladná obnova Skopje. V tomto duchu upravený návrh státního plánu (*Društveni plan*) na rok 1964 vláda přijala 6. prosince. Obsáhlý dokument ryze obecného charakteru obsahoval několik stran o makedonské metropoli, přičemž uváděl již známá čísla a s tím související závazky. Vláda na témže zasedání schválila usnesení Fondu na obnovu a výstavbu Skopje udělit Hospodářské bance Makedonie zálohu ve výši 27 miliard dinárů a Vojenskému servisu (JNA) při Národní bance Jugoslávie 3 miliardy. Jednalo se o druhou část výdajů pro Skopji plánovaných na tento rok. O přidělení prvních 30 miliard dinárů bance ministři rozhodli 9. srpna. Z těchto prostředků 3,3 miliardy připadly Vojenskému servisu na výstavbu objektů JNA.¹⁵⁸

Z přerozdělení peněz je zřejmé, že prostřednictvím fondu nebyla financována jen civilní výstavba, ale také vojenská. Ohledně budování armádních objektů mezi ministry panovala shoda, že nemají být šířeji známy a fond je vykryje pouze na základě zjednodušené dokumentace. Veřejnost se o výši a rozsahu prostředků pro armádu nedozvěděla vůbec, jelikož uveřejněný návrh z pera městského shromáždění tuto položku přímo neuváděl.¹⁵⁹

Po krátké pause se vláda znova sešla 11. prosince, aby kromě jiného odhlasovala návrhy zákonů o regulaci určitých otázek z oblasti stavebnictví a o jeho financování. První z nich umožňoval Městskému shromáždění Skopje usměrňovat na příměstských sídlištích výši nájemného a vymáhat účast lidí s nájemním právem

¹⁵⁸ ASCG, f. 130, 263-386: širší zasedání svazové vlády 6. 12. 1963, bod 1.

¹⁵⁹ ASCG, f. 130, 263-387: užší zasedání svazové vlády 8. 1. 1964, bod 4. *Primedbe na privremeni program upotrebe sredstava fonda za finansiranje obnove i izgradnje Skoplja...*

na opravách poškozených bytů nebo je zbavit nájemního práva.¹⁶⁰ Dále bylo v Makedonii povoleno poskytovat úvěry i osobám bez pracovního poměru, které měly v den katastrofy ve Skopji trvalé bydliště. Město získalo také větší volnost při udělování půjček občanům a případně je mohlo změnit na nevratné dary.¹⁶¹

Ještě na zasedání 16. prosince se objevil návrh zákona o postoupení určitých příjmů federace Skopji. Jednalo se o dávky skopských společností do pracovního fondu, o daně z příjmů a o mimořádné příjmy za rok 1963. Tento postup byl plánován i v následujícím roce za předpokladu, že společnost přišla o více než 50 % své hodnoty. Roční příjem z těchto dávek se odhadoval na 4,5 miliardy a měl být použit na sanaci škod firem. Zmíněná předloha se dočkala schválení, jakož i návrh o odškodnění fondů a bank za odepsané úvěry a o regulaci úvěrových vztahů na území Skopje. Vláda garantovala odepsané úvěry z fondu na obnovu a výstavbu v plné výši. Do konce roku společnosti a občané nemuseli bankám hradit splátky a další poplatky z úvěrů. Podniky byly zbaveny povinnosti splácet předchozí půjčky, pokud jejich škody překročily výši úvěrů. Občané nemuseli hradit staré půjčky, pokud doložili ztrátu majetku, který za ně nakoupili. Dnem vstupu zákona v platnost měly všechny banky za povinnost přestat s poskytováním výhodných úvěrů.¹⁶²

Nedlouho po Novém roce opětovně do finančních rozvah ohledně Skopje zasáhla vláda, která se na užším zasedání sešla 8. ledna. Ministři schválili prozatímní rozpočet pro léta 1963 a 1964. Stalo se tak ale s velkým zpožděním. Městské shromáždění dokončilo plán investic již 22. listopadu a následně jej 14. prosince přijal fond na obnovu a výstavbu. Původní částka 154,3 miliard dinárů byla fondem jen nepatrně navýšena na 156,6 miliard.¹⁶³

¹⁶⁰ Možnost odejmout nájemní právo vycházela z praxe, kdy majitelé nemovitosti nebyli s to dohodnout se s nájemníky na opravě objektů. V případě, že nájemník odmítl účast na obnově svého bytu, automaticky přišel o svůj dekret ve prospěch majitele domu.

¹⁶¹ ASCG, f. 130, 263-387: širší zasedání svazové vlády 11. 12. 1963, bod 5 a 6.

¹⁶² ASCG, f. 130, 264-388: širší zasedání svazové vlády 16. 12. 1963, bod 12 a 13.

¹⁶³ *Borba*. Beograd 8. 12. 1963, s. 4. • Navýšení o dvě miliardy způsobily dvě neočekávané události. Město muselo nejprve zaplatit montáž 250 budov darovaných USA, jejíž úhrada se očekávala od

Prozatímní rozpočet Fondu na obnovu a výstavbu Skopje v letech 1963-1964 ¹⁶⁴			
příjmy	mil. din.	výdaje	mil. din.
federální rezervy	30 000	podniky	16 283
státní dluhopisy	42 000	studie a výzkum	300
zvláštní daně	65 000	služby a státní správa	127 997
krátkodobý úvěr NB	10 000	bytová výstavba	71 486
nepokrytý příjem	9 600	armádní výstavba	12 320
celkem	156 600	celkem	156 600

Vláčný postup při schvalování rozpočtu prozrazuje nejistotu, s níž se úředníci potýkali. Zvlášť patrné je to na příjmové straně, ve které se vyskytovala řada otazníků. Rozsah odvodů, přestože se zakládal na reálných koeficientech, nebyl více než spekulací a nebylo jasné, zda bude naplněn. Stále otevřená zůstala otázka skoro deseti miliard dinárů, jež měly být zajištěny v průběhu roku. Na první pohled se rozpočet zdál vyrovnaný, ale při bližším zkoumání vykazoval řadu nedostatků, které jej mohly snadno rozvrátit.

Toky peněz řídily speciální fondy Skopje, jimž asistovaly makedonské banky. Výjimkou byly jen investice pro armádu, které vedly Vojenský servis při Národní bance a ministerstvo obrany. Stálý přísun peněz garantovala jako nejvyšší instance Národní banka, která se tak bez vlastního přičinění stala rukojmím schváleného rozpočtu. Nároky vůči ní se v průběhu roku 1964 mohly uskutečňovat formou písemné dohody a směly dosáhnout až jedné pětiny součtu očekávaných příjmů (tedy 31 miliard). Zprvu krajní řešení se již v nedlouhé době stalo zcela nevyhnutelným.

Z celkových příjmů fond přesměroval 16,3 miliard na vratné úvěry a zbylých 140,3 rozdělil jako nevratné dary. První částku poskytoval jako půjčky na dobu 20 let s úrokem 3 % ročně. Přesné podmínky vracení úvěrů dostalo na starost městské

dárce, a následně převzalo odepsané pohledávky bank dle svazového zákona z 16. 12. 1963 v objemu nejméně jedné miliardy.

¹⁶⁴ ASCG, f. 130, 263-387: užší zasedání svazové vlády 8. 1. 1964, bod 4. *Privremeni program upotrebe sredstava Fondu za finansiranje obnove i izgradnje Skoplja u periodu 1963/1964. godine*, s. 2-4.

shromáždění.¹⁶⁵ Propočty ohodnotily účast Makedonie na příjmech fondu na 41 miliard dinárů, tedy 26 % z celkové sumy. Za předpokladu, že z jugoslávských zdrojů pro Skopji půjde 137 miliard a zbytek ze zahraničí, makedonský podíl dosáhl až 30 %.¹⁶⁶ Vysoké číslo značilo velké nasazení republiky, ale zároveň přeceňovalo její síly.

Ministři posléze rozhodli o krátkodobém úvěru pro Skopji ve výši 10 miliard dinárů, který vykompenzovali zahraničními půjčkami pro postiženou oblast. Jeho splatnost byla do 31. prosince 1964.¹⁶⁷ Nové prostředky nebyly zcela bezplatné; fond za ně platil úrok 0,5 % ročně.¹⁶⁸ Nového zúročení 0,5 % ročně se dočkala i půjčka pro Hospodářskou banku SR Makedonie, kterou kabinet přijal 9. srpna.¹⁶⁹ Vláda nadto vyčlenila na výzkum seizmicky aktivních oblastí v Jugoslávii 147 milionů dinárů.¹⁷⁰

* * *

Svazové i republikové orgány posledními akty na přelomu roku dokončily základní právní rámec obnovy a výstavby Skopje, který městu zajistil trvalý zdroj financí. Místním firmám a lidem situaci ulehčily daňové úlevy, půjčky a odpisy starých úvěrů. Nebyl to však jediný úspěch. Státu se podařilo zvládnout prvotní chaos po katastrofě, usměrnit záchranné a odklízecí práce a nakonec i ubytovat drtivou většinu postižených Skopjanů. Přes zpoždování výstavby žil na přelomu let

¹⁶⁵ ASCG, f. 130, 263-387: užší zasedání svazové vlády 8. 1. 1964, bod 4. *Privremeni program upotrebe sredstava Fondu za finansiranje obnove i izgradnje Skoplja u periodu 1963/1964. godine.*

¹⁶⁶ ASCG, f. 130, 263-387: užší zasedání svazové vlády 8. 1. 1964, bod 4. *Privremeni program upotrebe sredstava Fondu za finansiranje obnove i izgradnje Skoplja u periodu 1963/1964. godine*, s. 18 a *Odluka o odobravanju posebnog kredita fondu za obnovu i izgradnju Skoplja. Obrazloženje*, s. 24.

¹⁶⁷ V průběhu roku 1964 se ukázalo, že fond tyto prostředky nebude schopen splácet, a tak svazová vláda přikročila k prolongování splatnosti úvěru o dvanáct měsíců. Viz ASCG, f. 130, 286-414: širší zasedání svazové vlády 17. 12. 1964, bod 20.

¹⁶⁸ ASCG, f. 130, 263-387: užší zasedání svazové vlády 8. 1. 1964, bod 4. *Odluka o odobravanju posebnog kredita fondu za obnovu i izgradnju Skoplja.*

¹⁶⁹ ASCG, f. 130, 263-387: užší zasedání svazové vlády 8. 1. 1964, bod 4. *Odluka o određivanju kamatne stope po posebnom kreditu...*

¹⁷⁰ ASCG, f. 130, 263-387: užší zasedání svazové vlády 8. 1. 1964, bod 4. *Informacija o obezbeđenju za ispitivanje dejstva zemljotresa*, 25. 12. 1963.

1963 a 1964 ve Skopji stejný, ne-li větší, počet lidí než před neštěstím.¹⁷¹ Koordinace stavebních prací narážela na celou řadu problémů, narušený chod makedonských a skopských institucí, velké množství zainteresovaných stran i vážnou dopravu. Navíc ani samotné jugoslávské průmyslové kapacity nedostačovaly. Tyto překážky se díky nezdolnému úsilí úřadů a obyvatelstva samého dařilo překonávat. Obdobná situace byla i se zásobováním, které sice nedosahovalo dřívějších kvalit, ale zajistilo přinejmenším základní potřeby. Narychlo postavená příměstská sídliště významně rozšířila hranice města, které tím dostalo nejen nový půdorys, ale i nové možnosti rozvoje.

Obnova Skopje neprobíhala snadno ani v následujících letech. Brzdily ji tradiční problémy, která zpomalovaly a zároveň prodražovaly stavební práce. Bez zádrhelů se neobešlo ani financování projektů. Zahraniční úvěry a spotřební půjčky byly sice k dispozici, ale kvůli byrokratickým postupům nabíraly zpoždění. Také domácí zdroje nebyly tak štědré a stálé, jak se očekávalo.

Nesnáze při financování jsou patrné i z konečného vyúčtování svazového fondu za rok 1963. Jeho příjmy dosáhly 49,8 miliard dinárů a výdaje 49,5 miliard, se započtením vládních záloh 79,8 miliard a všech nákladů 68,1 miliard.¹⁷² Ačkoli výkaz nebyl pro dvouletý plán nijak směrodatný, naznačoval stále omezené čerpání vyčleněných prostředků. Z upsaných dluhopisů byla proplacena necelá polovina; ve snaze zvýšit nákup v zahraničí byl závěrečný termín prolongován z března na září.

V roce 1964 byly jedinými spolehlivými zdroji hospodářské rezervy federace a státní dluhopisy z loňského roku. Zvláštní daně se ani zdaleka neblížily odhadnutým cifrám. Nastalou disharmonií v příjmech ilustruje situace k 31. říjnu 1964, kdy bylo z plánovaných 156,6 miliard zajištěno pouze 123,9 (79 %). Chybějící

¹⁷¹ K tomu přispěl i předčasný návrat evakuovaného obyvatelstva.

¹⁷² V sumě zajištěných příjmů k 31. 10. 1963 bylo zahrnuto 30 mld. z daňových rezerv, 41,6 mld. ze státních dluhopisů, 10 mld. jako půjčka od Národní banky a 42,3 mld. z povinných odvodů. Viz ASCG, f. 130, 351-515: užší zasedání svazové vlády 27. 11. 1964, bod 1a. *Informacija o realizaciji Privremenog programa upotrebe sredstava Fonda...* 19. 11. 1963, s 28-30.

částku zčásti dorovnal krátkodobý úvěr od Národní banky ve výši 20 miliard. Nebylo však reálné, že ho fond v tomto kalendářním roce splatí. Zároveň ani na výdajové stránce nešlo vše bez problémů. K 31. září bylo z 156,6 miliard použito 125,8 (80 %), přičemž položky rozpočtu doznaly významných změn (komunální výstavba se prodražovala na úkor průmyslu). Zjevný nesoulad je patrný při zjištění, že ze zdrojů pro JNA bylo utraceno 90 %, na bydlení a služby 81 %, ale na průmyslovou výrobu jen 52 %.¹⁷³ Stanovené pořadí rovněž ukazuje, jaké priority jugoslávské vedení v dané fázi obnovy mělo. Nelze ale pominout, že první dvě položky představovaly z drtivé většiny bytovou výstavbu, jež nebyla příliš náročná na čas a technologie, kdežto třetí položka byla svou povahou složitější a vyžadovala delší období realizace.

Nenaplněná očekávání ovšem ani v nejmenším nevedla ke změně strategie pomoci, pouze se odrazila na drobných korekcích v taktice. Významnější změny nemohly proběhnout už jen kvůli neznalosti celkových škod. Vládní komise, pověřená tímto úkolem, dokončila svou práci koncem roku 1963, ale vláda její elaborát dostala k projednání až 8. dubna. Přes tři měsíce dokument ležel ve vládním výboru pro hospodářství, kde jej spolupracovníci Borise Kraighera podrobili sáhodloupému zkoumání. Předložená kalkulace byla nakonec schválena s podmínkou, že projde formálními úpravami. Revidovaná verze byla vládě předložena v červnu. Úhrnná ztráta se vyšplhala na 275,5 miliard dinárů, ale pro politiky byla určující až restituční hodnota škod ve výši 347 miliard.¹⁷⁴ Vyšší číslo ukazovalo skutečné náklady, které byly nutné k tomu, aby se všechny ztracené statky vrátily do původního stavu.¹⁷⁵ Ani druhá předloha však nebyla přijata bez

¹⁷³ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o dosadašnjem učešću jugoslovenske zajednice u otklanjanju posledica zemljotresa u Skoplju*. 12. 11. 1964.

¹⁷⁴ Do úhrnných ztrát byly zahrnuty i nepřímé škody, jako např. příměstská sídliště, lidské ztráty, evakuace obyvatelstva, dočasné ubytování aj. Viz ASCG, f. 130, 341-498: užší zasedání svazové vlády 6. 6. 1964, bod 5. *Dopunski izveštaj o proceni štete nastale zemljotresom u Skoplju*, s. 4.

¹⁷⁵ Komise zároveň doporučila, aby se přepočet škod na dolary převáděl s koeficientem 450 YUF:1 USD. Stejný poměr se používal při výpočtu národního důchodu. Pro Jugoslávii byl tento poměr výhodnější než běžně užívaný 750 YUF:1 USD, ale zároveň bral v potaz nerealnost oficiálního kurzu 300:1.

výhrad a znova se jí musela zabývat komise a nově ustavená vládní pracovní skupina.¹⁷⁶

Vyčíslení škod způsobených zemětřesením ve Skopji v mil. dinárů ¹⁷⁷		
	škody	restituční hodnota
hospodářství	29 985	34 664
bytový fond, služby, osobní majetek	147 468	189 484
odstraňování následků	139 713	139 713
celkem	317 166	363 861

Konečný účet komise se v listopadu vyšplhal na 317,2 miliard dinárů a restituční hodnota na 363,9 miliard (viz tabulka výše). Jediná změna oproti dřívějšímu se týkala položky příměstských sídlišť, která již nebyla chápána jako přilepšení bytovému fondu, ale pouze jako ztráta.

Stav bytového fondu ve Skopji po zemětřesení ¹⁷⁸						
městská čtvrť	celkem	zničeno	označené od nejvíce poškozených po nejméně zničené			
			červené	žluté	zelené	ostatní
Idadija	12 290 (35,1/100)	1 064 (36,1/8,7)	2 861 (24,3/23,3)	6 238 (49,2/50,8)	1 614 (24,2/13,1)	513 (55,7/4,2)
Kale	7 230 (20,7/100)	1 143 (38,8/15,8)	4 276 (36,4/59,1)	1 520 (12,0/21,0)	265 (4,0/3,7)	26 (2,8/0,4)
Kisela Voda	9 188 (26,3/100)	284 (9,6/3,1)	1761 (15,0/19,2)	2 938 (23,2/32,0)	4 040 (60,6/44,0)	165 (17,9/1,8)
Saat-kula	6 270 (17,9/100)	456 (15,5/7,3)	2 861 (24,3/45,6)	1 989 (15,7/31,7)	747 (11,2/11,9)	217 (23,6/3,5)
celkem	34 978 (100/100)	2 947 (100/8,4)	11 759 (100/33,6)	12 685 (100/36,3)	6 666 (100/19,1)	921 (100/2,6)

¹⁷⁶ Rozhodnutí o vzniku zvláštní pracovní skupiny padlo ve vládě 8. dubna. Jejími členy byly Milutin Morača, Nikola Minčev, Hakija Pozderac a Kiro Gligorov. Kolegium občas doplnil místopředseda vlády Boris Kraigher a makedonský premiér Aleksandar Grličkov s dalšími makedonskými zástupci.

¹⁷⁷ ASCG, f. 130, 341-498: užší zasedání svazové vlády 27. 11. 1964, bod 1b. *Zbirni pregled ukupne štete troškova i sredstava potrebnih za restituciju*. 9. 11. 1964.

¹⁷⁸ První číslo v závorce se vztahuje k výpočtům ve vertikálním směru, druhé ve směru horizontálním. Viz ASCG, f. 130, 338-492: širší zasedání svazové vlády 8. 4. 1964, bod 1b. *Elaborat o proceni štete nastale zemljotresom u Skoplju*, s. 107.

Dlouhodobý plán obnovy pro léta 1963-1968 počítal přesto s vyššími náklady. Vytvořením nového příjmového kalendáře pro Skopje se vláda zabývala 27. listopadu. O čtyři dny dříve o nich Petar Stambolić informoval Výkonný výbor ÚV SKJ, který neshledal žádný důvod k námitkám.¹⁷⁹

Před koncem roku 1964 byly schváleny nové či novelizovány starší předpisy, jež nahradily dočasný rozpočet pro léta 1963-1964. Jejich podobu určila zvláštní pracovní skupina, jež připravila tři návrhy zákonů a dvě směrnice.

Zákony rušily fond na obnovu a výstavbu a zaváděly přímé odvody Městskému shromáždění Skopje. Povinnost předkládat roční výkazy o hospodaření přešla na skopské, resp. makedonské vedení. Prostředky na obnovy zajišťovaly již zavedené daňové výnosy, a to až do roku 1970, o dva roky déle než byl prvotní odhad. Úpravy se dotkly i lhůt, po které skopské banky mohly žádat o odpis nevymahatelných pohledávek. První ze směrnic stanovovala možnost zvýšit či snížit objem odvodů v závislosti na cenách stavebních prací a materiálu, druhá pak upravovala zdanění a cla zboží, které bylo z odvodů nakoupeno.

Z plánovaných 400 miliard dinárů šlo 376,5 miliard Městskému shromáždění Skopje a 23,5 miliard JNA. Prozatímní plán 156,6 miliard dinárů byl navýšen o 10 miliard, a to započtením vládního úvěru. Do konce roku 1970 bylo tedy nezbytné zajistit 233,4 miliard dinárů, neboli 39 miliard ročně.¹⁸⁰ Návrhy ale vůbec nebraly v potaz inflaci, která se musela v osmiletém cyklu zákonitě projevit. Tento nedostatek byl řešen valorizacemi.

¹⁷⁹ Premiér tehdy odhadl celkové škody na 400 mld. dinárů, když k restituční hodnotě připočetl zvýšené náklady za výstavbu příměstských sídlišť. Viz ASCG, f. 507, III/105: zasedání Výkonného výboru ÚV SKJ 23. 11. 1964, s. 16-20.

¹⁸⁰ Pracovní skupina dospěla k částce 400 mld. dinárů tak, že k restituční hodnotě (363,9 mld.) připočetla rozdíl mezi skutečnou a komisní cenou příměstských sídlišť (33,4 mld.). Součet následně zaokrouhlila směrem nahoru. Při dalším výpočtu odečetla dary a úvěry občanů a firem (51,2 mld.) a výnos z prodeje bytů na příměstských sídlištích (13,4 mld.). Nakonec k získané sumě připočetla náklady na přípravu obnovy (66 mld.). Konečný výsledek se opět přiblížil k částce 400 mld. dinárů. Viz ASCG, f. 130, 351-515: užší zasedání svazové vlády 27. 11. 1964, bod 1a. *Nacrt propisa kojima se utvrđuju ukupni iznosi, izvori korišćenja sredstava...* s. 3-4.

Všechny návrhy musely projít obvyklou schvalovací procedurou. Přestože se na ně nabalovaly připomínky od JNA, dalo se čekat jejich pozitivní přijetí od parlamentu, kde je hájili Milutin Morača a Hakija Pozderac.¹⁸¹

¹⁸¹ Ministerstvo obrany přehodnotilo své potřeby a částku 23,4 mld. dinárů změnilo na 25,1 mld. Jako zdůvodnění uvedlo dodatečné náklady na vysoce odolné budovy. Rezort obrany žádal i větší samostatnost při financování, aby o přesném určení peněz nemusely rozhodovat makedonské úřady. Viz ASCG, f. 130, 341-498: užší zasedání svazové vlády 27. 11. 1964, bod 1a. *Primedbe na nacrt Zakona o ukupnom iznosu sredstava sa kojima društvena zajednica učestvuje...*

Spojenci a přátelé

Zemětřesení ve Skopji se setkal se širokou odezvou nejen v Jugoslávii, ale i v zahraničí. Mimořádný zájem světové veřejnosti umocňoval rozsah přírodního neštěstí, jeho poloha ve vyspělé části světa a zároveň i fakt, že v informačně podprůměrných letních měsících mu byl dán mnohem větší prostor, než by tomu bylo za běžných okolností. Z tohoto důvodu makedonskou metropoli téměř okamžitě zaplavilo velké množství novinářů. Zvláštní zpravodajové po dlouhou dobu informovali své redakce a agentury o místním dění a jejich prostřednictvím působili na solidaritu čtenářů denního tisku a televizních diváků s postiženým obyvatelstvem. Lidé přitom měli ještě v živé paměti tragická zemětřesení v marockém Agadiru a chilské Valdivii z roku 1960.

Přírodní neštěstí zapůsobilo i na četné státníky a diplomaty. V Evropě mezi prvními zareagoval řecký král Pavel I. a rakouský prezident Adolf Schärf soustrastnými depešemi Titovi a prostřednictvím svých velvyslanectví a zástupců v mezinárodních organizacích další země světa. V následujících dnech prezidentovi, svazovému ministru zahraničí Kočovi Popovićovi a dalším jugoslávským politikům přicházely telegramy s vyjádřením porozumění od mnoha světových politiků, mimo jiné od amerického prezidenta Johna F. Kennedyho, prvního tajemníka ÚV KSSS Nikity Chruščova, britské královny Alžběty II., francouzského prezidenta Charlese de Gaulla a premiéra Georgese Pompidoua a indického premiéra Džaváharlála Néhrúa. Za Československo lítost vyjádřil prezident Antonín Novotný. Také makedonských úřadům přicházely soucitné pozdravy od spřátelených komunistických stran, vedení jugoslávských republik, společností a pracovních kolektivů.

Ohlas v cizině se neomezil jen na morální povzbuzení, ale brzy také přinesl konkrétní hmotné a finanční příspěvky. Den po neštěstí pobočky Červeného kříže poslaly sanitární materiál a léky z Bulharska, Norska, Izraele, Francie, Itálie a

Spojeného království, krevní plazmu a montážní lůžka z Rakouska, Švýcarska a Norska. V téže době na bělehradském letišti přistálo 40 zahraničních letounů s humanitární pomocí a další létaly přímo do Skopje. Sbírký finančního charakteru zastřešoval Červený kříž, popřípadě je organizovaly jiné neziskové organizace nebo jednotlivci s přispěním zastupitelských úřadů Jugoslávie. Významně se angažovala Organizace spojených národů, zvláště její Mezinárodní dětský fond neodkladné pomoci (UNICEF).¹⁸²

Jugoslávie vděčně přijímala všechny formy nabízené pomoci a nebránila se ani krátkodobému pobytu specializovaných zahraničních týmů. Nejdříve přicestovaly vyprošťovací a lékařské týmy, nejpočetnější byla přitom americká vojenská jednotka, která v Kumanovu otevřela polní nemocnici. V nastávajících měsících je následovaly úzce specializované stavební jednotky. První fáze obnovy Skopje se zúčastnilo 180 inženýrů a techniků z Bulharska, Polska, Maďarska a ČSSR. K nim přibýlo 696 vojáků ze sovětské specializované jednotky. Spojené království, SRN, Dánsko, Norsko, Řecko, Francie a USA vyslaly 298 inženýrů a techniků. Do stavebních prací se zapojilo také 185 amerických a 46 britských vojáků. Zahraniční odborníci se zpravidla účastnili výstavby montážních domků, které darovaly jejich země, sovětští vojáci pracovali v první řadě na odklizení trosek.

Jugoslávské vedení přijalo zájem světových médií s povděkem, jelikož samo mělo na šíření pozitivní publicity o Skopji eminentní zájem. Již během návštěvy Kumanova 27. srpna čelní politici vyjádřili úmysl oficiálně se obrátit na vlády dalších zemí a mezinárodních organizací s žádostmi o materiální a finanční pomoc. V tomto duchu byl uskutečňován záměr široce informovat o zemětřesení zvláště ty státy a organizace, u nichž se očekávala masivnější peněžitá asistence. Pro propagační účely v cizině byly vydávány i tiskoviny, které se rozesílaly na

¹⁸² *Borba*. Zagreb 29. 7. 1963, s. 3.

jugoslávské zastupitelské úřady. Pro zahraniční televize vznikaly dokumentární filmy, o jejichž distribuci se postarala evropská televizní síť Eurovize.

Ryze účelově byla organizována exkurze do Skopje pro 56 představitelů diplomatických misí v Jugoslávii. V Městském parku, dočasném sídle městského shromáždění, je přijali makedonští a skopští politici, kteří jim poděkovali za jejich účast na odstraňování škod. Následně od 11. do 15. srpna ve městě pobýval vyslanec generálního tajemníka OSN pro otázky bydlení Ernest Weissmann¹⁸³, který s předsedou SK Makedonie Krstem Crvenkovským navštívil několik skopských továren. Nakonec 25. srpna přibyli zástupci národních a mezinárodních poboček Červeného kříže. Předseda shromáždění Blagoj Popov je tehdy seznámil s následky katastrofy a zvláště upozornil na tíživou situaci 4100 zraněných. Péče o ně měla, jak neopomněl připomenout, ročně stát 4 miliardy dinárů. Zahraniční hosté při té příležitosti upozornili přítomné novináře, že 28. srpna v Ženevě proběhne schůze, na níž se bude diskutovat o textu výzvy na pomoc postiženým skopským dětem.¹⁸⁴

Dne 16. září přicestovala na krátkou návštěvu delegace 52. zasedání Meziparlamentní unie, jež se právě konalo v Bělehradě. Prestižní setkání zástupců parlamentů 58 zemí se jevilo jako vhodná příležitost ukázat následky přírodního živlu. Hosty přijal makedonský premiér Aleksandar Grličkov, který je seznámil se situací v metropoli a pronesl před nimi ustálené tvrzení, že základní cílem je „*Skopje vybudovat vlastními silami a dbát o to, aby se nezpomalil průmyslový a další rozvoj Jugoslávie*“¹⁸⁵. Město o dva dny později navštívilo 25 členů Kongresu USA a několik poslanců britského a kanadského parlamentu. Menší zahraniční výpravy přijížděly i v následujících měsících a vždy byly ochotně přijaty místními politiky. Mezi nimi byli četní specialisté, seizmologové, architekti a urbanisté z mnoha zemí světa.

¹⁸³ Ernest Weissmann byl architektem židovského původu ze Záhřebu.

¹⁸⁴ *Borba*. Beograd 26. 8. 1963, s. 6.

¹⁸⁵ *Borba*. Beograd 17. 9. 1963, s. 6.

Přístup Jugoslávie k zahraničí byl poprvé oficiálně projednáván na zasedání Výkonného výboru ÚV SKJ 2. srpna.¹⁸⁶ Neurčité návrhy se dočkaly rozpracování na jednání svazové vlády 9. srpna. Ministr zahraničí Koča Popović tehdy představil cílenou strategii při získávání mezinárodní podpory. Ročně šlo zhruba o 30-40 miliard, za pět let úhrnem asi o 150 miliard dinárů (200 mil. dolarů). Poukazovat se přitom mělo na celkové roční náklady obnovy v hodnotě 80-100 miliard dinárů. Úřady přitom nedisponovaly ani předběžným odhadem celkových škod a jejich kalkulace byla momentální improvizací.

Vnější zadlužení Jugoslávie bylo již tak dost vysoké, jelikož rozvinutý systém zahraničních půjček se stal běžnou součástí fiskální politiky již od 50. let. V roce 1963 muselo být splaceno 148 milionů dolarů a v následujícím roce 206 milionů. Umořování pohledávek dlouhodobě zatěžovalo hospodářství, úvěry mu ale zároveň poskytovaly nezbytné investice pro další rozvoj. Bylo tomu tak i v případě Skopje. V otázce zahraniční pomoci panovala shoda upřednostnit peníze před přímou výstavbou objektů. Ministrům byl předložen seznam zemí s výší úvěru, o které měly být požádány. Na prvním místě vévodily USA s 60 miliony dolarů, následoval SSSR s 30 miliony, SRN s 15 miliony, Spojené království, Francie a Itálie po 10 milionech. Půjčky od dvou tuctů menších zemí se pohybovaly v rozmezí od 2 do 5 milionů dolarů.¹⁸⁷ Za účelem koordinace postupu v zahraničí vznikla Komise pro vypracování programu dlouhodobé zahraniční pomoc pro výstavbu Skopje pod vedením náměstka ministra zahraničí Vojina Guziny.

Zvláštní důraz byl kladen na účast dvou světových supervelmocí, Sovětského svazu a Spojených států amerických. Tito v rezidenci na Brioni nejprve přijal 6.

¹⁸⁶ Krátce po zasedání výkonného výboru vznikl, pravděpodobně v kanceláři prezidenta republiky, obsáhlý dokument, který se zamýšlel nad možnými variantami přístupu k zahraniční pomoci. Ústředním bodem analýzy byl vznik jakéhosi mezinárodního výboru, který by se podílel na aktivním shromažďování zahraničních příspěvků a následně dozíral nad novou výstavbou. Na prestiži mu mělo dodat mezinárodní obsazení i záštita jugoslávského prezidenta Tita a generální tajemníka OSN U Thanta. Přání zde ale bylo otcem myšlenky a realizace se dočkaly jen dílčí návrhy. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Problem međunarodne pomoći Skoplju (Razmatranja mogućih akcija)*. 9. 8. 1963.

¹⁸⁷ ASCG, f. 130, 261-381: širší zasedání svazové vlády 9. 8. 1963, bod 4a.

srpna sovětského velvyslance Alexandra Puzanova, jenž mu předal soustrastný dopis Nikity Chruščova a informoval ho o nabídce darovat Jugoslávii továrnu na výrobu montovaných bytů s roční kapacitou 1200 jednotek. Nejednalo se o zanedbatelný dar, ale s ohledem na sovětské možnosti nebyl ani nijak významný. Prezident nabídku dle očekávání přijal. Vřelé setkání zapadalo do dobového klimatu, které charakterizovalo sbližování postojů SFRJ a SSSR od návštěvy sovětského ministra zahraničí Andreje Gromyky v Jugoslávii v březnu 1962. Normalizování vztahů měl stvrdit i plánovaný příjezd prvního tajemníka ÚV KSSS do Jugoslávie. Velvyslanec také informoval Tita o příjezdu ženijní jednotky s těžkou technikou. Sověští vojáci pracovali na základě jugoslávsko-sovětské dohody na odstraňování škod v Makedonii do 18. prosince.¹⁸⁸

Sbratřování se Sovětským svazem Jugoslávii nebránilo v rozvíjení spolupráce se Západem. Z této nejednoznačné orientace pramenily i neshody mezi Titem a Kočou Popovićem. V rámci oficiálního turné po zemích východní Evropy přiletěl 8. srpna na čtyřdenní návštěvu SFRJ americký ministr zemědělství Orville Freeman. Následujícího dne přicestoval do Skopje, kde jej uvítali makedonští politici. Prohlédl si město a americkou vojenskou nemocnici v Kumanovu, jež měla 14. srpna ukončit svou činnost. Dvakrát se také v Bělehradě setkal s jugoslávským protějškem Jožem Ingoličem. Na závěr pobytu jej v letním sídle na Brdu u Kranje 11. srpna přijal Tito. Ministr byl nejvyšším americkým představitelem, který od zhoršení vztahů v roce 1962 zavítal do země. Kvůli nesouhlasu s tvrdším postojem USA vůči Jugoslávii v červenci rezignoval po dvou letech na postu velvyslance George F. Kennan. Freeman tlumočil rozhodnutí americké vlády darovat Skopji 25 milionů dolarů a dalších 25 milionů poskytnout prostřednictvím úvěru. Obě, bezpochyby štědré částky (asi 37,5 miliard dinárů), byly k dispozici na dinárových účtech z prodeje

¹⁸⁸ AMIJ, f. KPR 1953-1980, I.3.a SSSR: audience velvyslance Aleksandra Puzanova 6. 8. 1963.

amerických zemědělských přebytků *US use*. Jejich použití bylo podmíněno vzájemnou dohodou.¹⁸⁹

Do schválených plánů vhodně zapadla oficiální návštěva Nikity Chruščova. Pečlivě naplánovaný pobyt se uskutečnil od 20. srpna do 3. září a byl prodchnut hesly o blízkosti Bělehradu a Moskvy. Sovětský státník během dvou týdnů zavítal do řady míst po celé Jugoslávii a nevyhnul se ani poničené makedonské metropoli. Na cestě 22. srpna ho doprovázel prezident Tito a společně s ním viceprezident Aleksandar Ranković, předseda Svazového výboru SSRNJ Lazar Koliševski, generál-major Milan Kuprešanin, jugoslávský velvyslanec v Moskvě Cvijetin Mijatović a několik dalších diplomatů. Na letišti hosty přivítala makedonská reprezentace na čele s Krste Crvenkovským. Záměr ukázat prvnímu tajemníku ÚV KSSS Skopji nebyl jen věcí zdvořilosti, ale i uvážlivého kalkulu. Bezprostřední zkušenost měla zapůsobit na sovětskou stranu, aby se vedle nabízené výstavby technické fakulty i v budoucnu podílela na obnově města a poskytla očekávaný úvěr.

Sdělovací prostředky oslavně hlásily, že všichni Skopjané vyšli do ulic, aby uvítali vzácného hosta. Oba vůdci nejprve absolvovali defilé v odkrytém automobilu a poté se vydali pěšky do zničeného centra města. Státníky pozdravil velitel sovětské jednotky působící ve Skopji. Obhlídka následně směřovala do stanového tábora v Městském parku a na kopec Vodno, kde sovětský politik pohovořil s makedonskými a skopskými představiteli. Přátelský rozhovor se týkal převážně výstavby Skopje a ekonomického potenciálu Makedonie. Chruščov vyzval, aby Jugoslávie vyslala do SSSR odborníky, kteří by se tam seznámili s jejich stavebními postupy. Tito tento návrh podpořil, což počátkem října vyústilo ve dvoutýdenní stáž skopské delegace v Sovětském svazu.

Ranković před hostem uvedl, že Koliševského otřesy zastihly v Ochridu. V tu chvíli si myslel, že Albánci testují jaderné zbraně. Nebylo tomu dávno, co svět zažil

¹⁸⁹ AMIJ, f. KPR 1953-1980, I.3.a SAD: audience ministra zemědělství Orvilla Freemana 11. 8. 1963.

horké chvíle v kubánské krizi. Vztahy Tirany se zeměmi východního bloku byly v té době vyhrcoené a Moskva svou nelibost nad Hoxhovým režimem dávala všudypřítomně najevo. Nejinak tomu bylo při této příležitosti. Koliševski na negativní zmínky Chruščova o Albánii podotkl, že ona sama poskytla nemalou pomoc ve výši 39 milionů dinárů, ale nestála o publicitu. Po ukončení rozhovoru se politická honorace přesunula na letiště a zamířila zpět do Bělehradu.¹⁹⁰

Přísun zahraniční pomoci byl setrvalý a ani časem neztrácel na objemu. Bez ustání přicházely nové soustrastné telegramy a mnohé vlády opakovaně apelovaly na soucit svých občanů se zničeným městem. V půli srpna dorazil první konvoj sovětské pomoci, který se skládal z 5 vagónů stavebního materiálu a 8 vagónů cementu. Dánsko poslalo 80 montovaných domů; další země následovaly.¹⁹¹ Ministerstvo zahraničí Spojeného království zvětšilo předběžný peněžitý dar na 26 000 liber, za které nakoupilo montované budovy. Československá vláda se rozhodla darovat 70 plně vybavených montovaných domů a vzorovou školu pro 500 žáků a k tomu půjčku 50 milionů korun (5-7 mil. dolarů).¹⁹² Maďarská vláda věnovala 10 milionů forintů (1 mil. dolarů), za které nakoupila nemocnici s 200 lůžky. Navíc chtěla vybavit jednu základní školu, darovat kamiony a další stavební materiál.¹⁹³ Na dopravu materiálu od humanitárních organizací britská vláda poskytla dalších 25 000 liber a nabídla také půjčku ve výši 500 tisíc liber (1,4 mil. dolarů). Z Británie doputovalo navíc 900 tisíc dolarů od organizace Válka proti chudobě, za které mělo vedení města pořídit 4 kompletní sídliště pro 2000 lidí.¹⁹⁴

¹⁹⁰ AMIJ, f. KPR 1953-1980, I.3.a SSSR: návštěva Nikity Chruščova 22. 8. 1963.

¹⁹¹ *Borba*. Beograd 15. 8. 1963, s. 5.

¹⁹² *Borba*. Beograd 16. 8. 1963, s. 2.

¹⁹³ *Borba*. Beograd 18. 8. 1963, s. 2.

¹⁹⁴ Do konce roku Skopje přijala 1502 montážních domků ze zahraničí. Z toho 194 z Británie (a díly pro dalších 660), 160 z USA, 120 ze SSSR, 80 z Dánska, 70 z ČSSR, 48 ze Švýcarska, 40 ze SRN, 30 z Polska, 20 z Norska, 20 z Itálie, po 18 z Finska, Francie a Mexika a 6 z Bulharska. Viz ASCG, f. 142/II, 124: *Skopje. Dnevni jugoslovenski operativno-informativni bilten o obnovi i izgradnji*. 31. 12. 1963, s. 2.

Obdobně postupovaly i další státy světa. Zde platí, že čím vzdálenější od Jugoslávie byly, tím se jejich pomoc více orientovala na finanční dary.

Přístup svazových orgánů vůči zahraničí dostával stále konkrétnější podobu. Předseda vlády Petar Stambolić 4. září zorganizoval jednání, na němž se diskutovalo o získávání mezinárodní pomoci.

Situace ohledně úvěrů ve prospěch Skopje ¹⁹⁵			
získané úvěry	USD	žádané úvěry	USD
USA (25 mil. jako dar)	50 000 000	Spojené království	15 000 000
Mezinárodní měnový fond	45 000 000	Francie	15 000 000
Světová banka	10 000 000	Itálie	10 000 000
ČSSR (korun)	50 000 000	Finsko	6 000 000
NDR (marek)	4 200 000	SSSR (rublů)	30 000 000
Polsko (zlotých)	35 000 000	Švédsko	6 000 000
Spojené království	1 400 000	Belgie a Nizozemí	12 000 000
Izrael	500 000	Norsko	3 000 000

Přítomným byl vyložen stav dosud uskutečněných opatření a přijaty nové kroky. Všechny zahraniční vlády a jugoslávské zastupitelské úřady byly již informovány o programu a nákladech obnovy. Běžně byl prezentován hrubý odhad škod okolo jedné miliardy dolarů. Současně byl obeznámen Mezinárodní měnový fond a Světová banka se záměrem jugoslávské vlády usilovat o prostředky na zlepšení platební bilance.¹⁹⁶ Americká vláda byla zpravena o větších nárocích na zemědělské přebytky než obvykle. Průmyslová komora a skupina expertů dokončila detailní analýzu materiálních potřeb výstavby, přičemž pro tento rok byl nutný

¹⁹⁵ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Inostrana pomoć, obezbeđenje i traženje krediti*. 11. 10. 1963.

¹⁹⁶ Svazový ministr financí Kiro Gligorov o těchto záměrech informoval MMF a SB, zastoupené výkonným ředitelem Pietrem Lieftinckem, ve dvou telegramech 9. a 13. srpna. V první depeši Gligorov upozornil na nemožnost obnovy Skopje bez zahraniční pomoci a v druhé depeši pozval Lieftincka k návštěvě Skopje. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Beleška o kontaktima sa Međunarodnim monetarnim fondom i Međunarodnom bankom*. 13. 8. 1963 a *Informacija o odgovoru Međunarodnom monetarnom fondu i Međunarodnoj banci*. 16. 8. 1963.

dodatečný dovoz za 33 milionů dolarů. V té době byly ovšem zajištěny prostředky jen v několika málo zemích.¹⁹⁷

Dlouhodobá finanční účast zahraničí byla jednoznačně iniciována návrhy Jugoslávie. Země navíc disponovala peněžními a materiálními prostředky od 69 států světa, které začátkem října přesáhly 6,4 miliard dinárů neboli 8,5 milionu dolarů (viz tabulka níže). Tato suma však nebyla konečná (montované objekty přicházely se zpožděním) a nezahrnovala všechny přispěvatele.

Zahraniční pomoc Skopji do 15. října 1963 v dinárech¹⁹⁸						
	peněžité dary	%	hmotné dary	%	celkem	%
Západ	788 395 777	79,1	2 566 447 411	47,3	3 354 843 188	52,3
Východ	10 461 787	1,1	2 566 068 100	47,3	2 576 529 887	40,1
Ostatní	197 135 437	19,8	289 227 274	5,4	486 362 711	7,6
celkem	995 993 001	100,0	5 421 742 785	100,0	6 417 735 786	100,0
		(15,5)		(84,5)		(100,0)

Jak potvrzují čísla, ochota pomoci se na Západě se nijak neodlišovala od té na Východě, jen nabývala rozdílných podob. Zatímco na západ od železné opony nechyběly peněžité dary, na východ od ní se preferovaly výhradně dary hmotné. Ve východním bloku byla navíc silně akcentována socialistická vzájemnost, jež dotvářela klima opětovného zlepšení vzájemných vztahů.

Vedle SSSR se angažovaly NDR, Polsko a Bulharsko, ani ostatní země však nezaostávaly. Na Západě iniciativu převzaly USA, Spojené království, SRN a skandinávské státy. Všechny tyto země měly s Jugoslávií dlouhodobé a povětšinou přátelské vztahy. Z velmocí projevila nejmenší zájem Francie. Paříž těžce nesla jugoslávské aktivity v bývalých francouzských koloniích a v lednu 1962 dokonce vypověděla jugoslávského velvyslance. Překvapivá byla aktivita SRN, která sice v roce 1957 po uznání svého východního protějšku přerušila s Jugoslávií

¹⁹⁷ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o akciji dobijanja inostranih sredstava za obnovu Skoplja*. 14. 9. 1963.

¹⁹⁸ Zahraniční turisté v Jugoslávii mimoto darovali 4,5 mil. dinárů. Viz ASCG, f. 142/II, 123: *Republički odbor za pomoć na Skopje – br. 26. 6. 11. 1963*, s. 4-6.

diplomatické styky, obchodní výměnu s Bělehradem ale nikdy nepozastavila. Přístup jednotlivých vlád ovlivňovaly bezesporu ušlechtilé pohnutky, plně však také odpovídal geopolitickému postavení Jugoslávie mezi soupeřícími mocenskými tábory na počátku 60. let. Například Španělsko, Portugalsko a Vatikán, s nimiž měla Jugoslávie nedořešené spory z minulosti, neprojevovaly o Skopji sebemenší zájem.¹⁹⁹

Humanitární pomoc Skopji v zemích západním bloku do 15. října 1963 (v dinárech)²⁰⁰			
	peněžité dary	hmotné dary	celkem
Belgie	30 585 135	18 729 135	49 314 270
Dánsko	524 437	104 373 300	104 897 737
Francie	6 949 739	23 054 389	30 004 128
Itálie	68 624 264	142 396 184	211 020 448
Japonsko	3 750 000	1 000 000	4 750 000
Nizozemsko	27 437 292	36 318 000	63 755 292
Norsko	1 344 000	7 283 604	8 627 604
Rakousko	38 903 374	135 944 270	174 847 644
Řecko	1 408 077	61 493 000	62 901 077
Spojené království	469 559 827	380 892 099	850 451 926
SRN	50 371 525	493 275 261	543 646 786
Švýcarsko	31 585 775	141 091 691	172 677 466
Švédsko	1 187 246	301 255 093	302 442 339
USA	48 818 955	715 855 105	764 674 060
ostatní ²⁰¹	7 346 131	3 486 280	10 832 411
Západ celkem	788 395 777	2 566 447 411	3 354 843 188

Nastalá situace poodhalila ne vždy ideální vztahy Jugoslávie s jejími sousedy. Itálie, Rakousko a Maďarsko zareagovaly okamžitě a na pomoci nešetřily, Rumunsko po nějaký čas vyčkávalo.²⁰²

¹⁹⁹ Portugalsko sice přispělo, ale jeho dar byl zanedbatelný. Z evropských států mezi donátory kromě jmenovaných chyběly jen malé země (Island, Lucembursko, Andorra, Lichtenštejnsko a San Marino).

²⁰⁰ ASCG, f. 142/II, 123: *Republički odbor za pomoć na Skopje – br. 26. 6. 11. 1963*, s. 4-6.

²⁰¹ Mezi ostatními jsou Nový Zéland, Irsko, Austrálie, Kanada, Kypr, Finsko, Monako, Malta a Portugalsko.

Humanitární pomoc Skopji v zemích východního bloku do 15. října 1963 (v dinárech) ²⁰³			
	peněžité dary	hmotné dary	celkem
Albánie	373 500	26 615 612	26 989 112
Bulharsko	541 665	223 020 068	223 561 733
ČSR	334 500	399 828 000	400 162 500
Maďarsko	1 500 930	56 807 875	58 308 805
NDR	923 625	494 743 451	495 667 076
Polsko	1 188 750	443 020 498	444 209 248
Rumunsko	539 375	13 101 200	13 640 575
SSSR	4 813 192	908 931 396	913 744 588
ostatní ²⁰⁴	246 250	— — —	246 250
Východ celkem	10 461 787	2 566 068 100	2 576 529 887

Problematictější byl kontakt s jižními sousedy, s nimiž měla země dlouholeté neshody. Nejvstřícněji se zachovalo Bulharsko, se kterým se podařilo navázat konstruktivnější dialog teprve v lednu 1963 při setkání Tita s premiérem Todorem Živkovem.²⁰⁵ Na sblížení obou států měl eminentní zájem i Sovětský svaz. Sporná otázka uznání Makedonie a makedonského národa byla tehdy dočasně odsunuta do pozadí. Řecko poskytlo štědrrou pomoc, ale na diplomatické úrovni si udržovalo jistý odstup. Náznaky zlepšení ve vztazích se dříve objevily po setkání Tita a ministerského předsedy Konstantinase Karamanlise v červenci 1960, ale již na přelomu let 1961 a 1962 opětovně vystoupila na povrch problematika slovanské menšiny v řecké části Makedonie.²⁰⁶ Velmi omezené styky zůstaly s Albánií, s níž se

²⁰² Rumunská vládní delegace 22. října navštívila Skopje a při té příležitosti nabídla postavit 100 bytů a polikliniku. ASCG, f. 142/II, 122: *Skopje. Bilten na generalnata direkcija za obnova i izgradba Skopje*. 22. 10. 1963, s. 5.

²⁰³ ASCG, f. 142/II, 123: *Republički odbor za pomoć na Skopje – br. 26*. 6. 11. 1963, s. 4-6.

²⁰⁴ Mezi ostatními jsou Kuba, Čína a Mongolsko.

²⁰⁵ FILIP, Jovan: *Podvodni grebeni na politikata: razgovori so Krste Crvenkovski*. Skopje 1993, s. 53-57. • Setkání Tita a Živkova je popsáno i v biografii Koliševského. Podle ní Tito tehdy v žertu pronesl, že makedonská otázka není jablkem sváru mezi Jugoslávií a Bulharskem, ale mezi Makedonií a Bulharskem. Žižkov s tím souhlasil, ale kontroval tím, že Makedonie je součástí Jugoslávie. Viz KLJAKIĆ, Dragan: *Vremeto na Koliševski*. Skopje 1994, s. 371-372.

²⁰⁶ KLJAKIĆ, Dragan: *Vremeto...* s. 343-360.

v období tání nepodařilo navázat bližší kontakt a na počátku 60. let prolomení politických bariér znemožnila orientace Envera Hoxhy na protijugoslávky smýšlející Čínu. Jakkoli špatné jugoslávsko-albánské vztahy byly, nelze pominout, že albánská reakce na zemětřesení byla pohotovější a vstřícnější než rumunská.

Vědět o sobě naopak dal rodící se Třetí svět, mezi kterým rezonovala aktivní jugoslávská účast v „hnutí nezúčastněných zemí“. V případě Alžírsko k tomu napomohla velkorysá podpora Bělehradu během národně osvobozenického boje. U Turecka je možné počítat s vícero příčinami; jednak v setrvalé korektních vztazích, jednak v jistém resentimentu z turecké strany. Skopje byla dlouhá staletí nedílnou součástí osmanského státu a dosud v ní žila početná turecká menšina.

Humanitární pomoc Skopji v ostatních zemích do 15. října 1963 (v dinárech) ²⁰⁷			
	peněžité dary	hmotné dary	celkem
Alžírsko	79 569 526	5 800 000	85 369 526
Brazílie	997 252	24 226 600	25 223 852
Etiopie	23 812 500	12 140 000	35 952 500
Indie	5 180 510	18 803 480	23 983 990
Izrael	6 342 825	26 253 600	32 596 425
Kuvajt	10 650 000	— — —	10 650 000
Maroko	— — —	71 772 400	71 772 400
Mexiko	20 093 594	16 880 000	36 973 594
SAR (Egypt)	6 269 513	23 525 800	29 795 313
Tunisko	2 106 158	32 468 194	34 574 352
Turecko	3 307 283	48 360 000	51 667 283
ostatní ²⁰⁸	38 806 276	8 997 200	47 803 476
ostatní země celkem	197 135 437	289 227 274	486 362 711

Aktivní přístup k zahraničí přinesl brzy pozitivní výsledky. Mezinárodní měnový fond 26. září Jugoslávii přičkl úvěr 30 milionů dolarů jako střednědobou

²⁰⁷ ASCG, f. 142/II, 123: *Republički odbor za pomoć na Skopje* – br. 26. 6. 11. 1963, s. 4-6.

²⁰⁸ Mezi ostatními jsou Argentina, Afghánistán, Barma, Bolívie, Cejlón, Ghana, Guinea, Indonésie, Irák, Írán, Jemen, Jordánsko, Kambodža, Kongo, Libanon, Libérie, Libye, Mali, Nigérie, Pákistán, Senegal, Sýrie, Súdán a Venezuela.

půjčku. Pozastavil také úhradu 15 milionů dolarů s dobou splatnosti od 2. ledna 1964 na dva roky. Původní, až příliš odvážný odhad operoval přitom se zmrazením všech splátek pro rok 1964 ve výši 45 milionů dolarů na tři roky. MMF přesto postupoval nadstandardně, téhož roku zemi poskytl běžnou půjčku ve stejné výši.²⁰⁹ Světová banka navýšila původní úvěr 25 milionů dolarů na stavbu železnice Sarajevo-Ploče o 10 milionů. Valné shromáždění OSN na popud Bulharska 14. října schválilo rezoluci č. 1882, jež si kladla za cíl pomoci Skopji. O dva měsíce později byla v Bělehradě podepsána dohoda, kterou nedávno založený Světový potravinový program OSN na žádost jugoslávské strany věnoval zničenému městu potravinářské zboží za 1,5 milionu dolarů.²¹⁰

Úvěry poskytly i další země, přičemž snaha získat finanční prostředky primárně na hospodářství jako celek se nesečkala s pochopením. Zcela se minul účinkem pokus získat 60 milionů dolarů od USA, neboť jej zmařila předčasná nabídka americké vlády. Situace byla o to horší, že nabízené prostředky byly v dinárech, nikoli v konvertibilní měně, za níž se mohlo snáze obchodovat za hranicemi. Jugoslávský dinár byl sice volně směnitelnou měnou, ale rozdíl mezi tzv. vývozním a dovozním dinárem byl značný. Očekávanou účast Spojeného království znehodnotila brzká nabídka britské vlády poměrně malého úvěru. Nové rozhovory nebyly vyloučené, ale s přibývajícím časem ztrácely na aktuálnosti. SRN jako potencionální věřitel zcela vypadla, snad kvůli nezájmu Bonnu.

Ostatní případy ale byly o poznání úspěšnější. V říjnu uvolnila 30 milionů rublů na nákup zboží v SSSR sovětská vláda.²¹¹ Téhož měsíce schválila úvěr ve výši 20 milionů dolarů také Itálie. Samotný kontrakt byl uzavřen mezi Národní bankou Jugoslávie a *Istituto mobiliare italiano*.²¹² Ministr financí Kiro Gligorov obdržel z USA informace o možnosti získat výhodný úvěr v programu *USAID*. Pieter

²⁰⁹ *Borba*. Beograd 27. 9. 1963, s. 2.

²¹⁰ *Borba*. Beograd 15. 12. 1963, s. 4.

²¹¹ *Borba*. Beograd 31. 10. 1963, s. 1.

²¹² *Borba*. Beograd 2. 11. 1963, s. 2.

Lieftinck Bělehradu sdělil, že by Světová banka mohla zajistit prostředky na výstavbu dvou továren ve Skopji s účastí zahraničního kapitálu. Obě nabídky se brzy ukázaly jako liché. Jako poslední mezi velkými investory přibyla francouzská vláda, která udělila v polovině prosince státní půjčku 5 milionů franků a dalších 50 milionů jako spotřební úvěr (dohromady 11 mil. dolarů).²¹³

Celkový objem zahraničních příspěvků stále rostl. Dle svých možností přispívali také jugoslávští vysídlenci napříč národnostními komunitami v Severní a Jižní Americe, v Austrálii a na Novém Zélandu a v Západní Evropě. S žádostí o pomoc se na ně již koncem srpna obrátil Koordinační výbor matic vysídlenců Jugoslávie.²¹⁴ V zahraničí organizovaly humanitární akce rozličné církevní organizace. Představitelé pravoslavných, katolických a luteránských církví z USA Skopji dokonce navštívili. UNICEF 24. září vyčlenil na pomoc skopských dětem 100 000 dolarů (Jugoslávie přitom požadovala bezmála trojnásobek) a zahájil tak masivní mezinárodní humanitární akci ve prospěch nezaopatřených dětí.²¹⁵ Příslibu montážních budov se prezidentu Titovi dostalo během jeho návštěvy Spojených

²¹³ *Borba*. Beograd 18. 12. 1963, s. 1. • Spotřební úvěr ve výši 50 milionů franků Paříž původně vyčlenila pro Jugoslávii na rok 1965, kvůli zemětřesení jej ale posunula o rok.

²¹⁴ Soudobý odhad úřadů hovoří o 1,5 milionu vysídlenců. Jednalo se o všechny trvale vystěhované Jugoslávce, kteří se narodili v některé z republik SFRJ. Do tohoto součtu nebyli zahrnuti muslimové (slovanského původu), jichž počet se odhadoval na 300 000 lidí. Drtivá většina krajanů žila v Severní Americe (1 120 000), další pak v Latinské Americe (cca 200 000), v Austrálii a na Novém Zélandu (cca 80 000) a zbytek v Evropě. Dle národností se jednalo převážně o Chorvaty (900 000), následně o Slovince (340 000), Srby (200 000) a nejméně o Makedonce (50 000) a Černohorce (10 000). Z makedonských krajanských sdružení byla největší severoamerická Makedonská vlastenecká organizace, která se vůči jugoslávskému režimu chovala značně nepřátelsky. Od svého založení v roce 1922 zastávala nacionálně probulharské citění a udržovala blízké styky s bývalým vůdcem VMRO Ivanem (Vančem) Mihajlovem. Viz ASCG, f. 130, 287-415: širší zasedání svazové vlády 22. 12. 1963, bod 4. *Informacija o stanju u iseljeništvu...* 4. 11. 1964 • V době aktivní pomoci Skopji je nutné počítat s angažovaností všech vysídlených Makedonců, tedy i těch egejských a pirinských. • Navíc v Západní Evropě dle propočtů svazového ministerstva zahraničí pracovalo na 130 000 jugoslávských občanů. Viz ASCG, f. 130, 262-383: širší zasedání svazové vlády 2. 10. 1963, bod 3a. *Informacija o regulisanju odlaska naših građana na rad u inostranstvo*. 19. 9. 1963.

²¹⁵ *Borba*. Beograd 25. 9. 1963, s. 6.

států. Prezident Kennedy mu sdělil záměry americké vlády na osobní schůzce 17. října.²¹⁶ K navýšení americké finanční pomoci ale nedošlo.

Za veškerou poskytnutou pomoc ze zahraničí jugoslávský prezident poděkoval během projevu na Valném shromáždění OSN 22. října. Využil tak neopakovatelné příležitosti, kdy jeho slova slyšelo více než 100 delegací zakládajících a v poslední době také nově vznikajících nezávislých států.

Strategie svazových úřadů byla v poslední instanci konzultována i s makedonskými představiteli. Setkání ve Skopji 29. října se účastnil Petar Stambolić, ministr bez portfeje Avdo Humo, náměstek ministra zahraničí Marko Nikezić, Krste Crvenkovski, Aleksandar Grličkov, předseda Komise pro technickou pomoc Skopji Vinko Hafner, několik diplomatů a představitelé Ředitelství pro obnovu Skopje. Přítomní politici se rozhodli zformovat společný výbor, který měl řešit otázky spojené s obnovou města, vypracováním generálního urbanistického plánu, propagací a mezinárodní pomocí. V jeho rámci měla působit již stávající Komise pro zahraniční pomoc, jež by spolupracovala s Komisí pro technickou pomoc vlády a dalšími svazovými orgány. Za účelem úspěšného vedení akce se apelovalo na použití bezplatné zahraniční pomoci. To znamenalo urychlit práce na projektech vhodných budov a jejich vybavení. Jednotlivým zemím, jejichž větší finanční dary nebyly ještě upotřebeny, se nabízela výstavba odpovídajícího objektu jugoslávskou stranou. Během vyjednávání se zahraničními partnery se mělo zdůrazňovat, že pomoc není určena pouze Skopji, ale celému jugoslávskému hospodářství. Příkladem nedorozumění byl sovětský úvěr, který Moskva přirčila pouze makedonské metropoli, ale následnou intervencí Bělehradu jej změnila na celou zemi.²¹⁷ Při angažování zahraniční pomoci se očekávala aktivita nejen jugoslávských diplomatických misí, ale také jugoslávských společensko-politických organizací u

²¹⁶ Z americké strany se jednalo o přibližně 250 objektů k přechodnému bydlení ze zásob ministerstva obrany. Viz www.jfklibrary.org (National Security Action Memorandum no. 267, October 18, 1963).

²¹⁷ Ze spotřebního úvěru se nakonec sanovalo pouze skopské hospodářství, především stavební kapacity. Viz ASCG, f. 130, 334-482: užší zasedání svazové vlády 25.-26. 12. 1963, bod 2.

jejich zahraničních partnerů. Co nejdříve se měl vypracovat seznam zboží pro dovoz. Spotřební úvěry z ČSSR, NDR a Polska neodpovídaly potřebám Jugoslávie, a proto se jednalo o změně předložených komodit. Nabídnutá stipendia pro studium v cizině dostala zelenou, ale krátkodobé pobyty dětí byly zamítnuty. Zvýšený zájem se věnoval účasti Zvláštního fondu OSN. Za jeho nemalého přispění (odhadem 3 mil. dolarů²¹⁸) se připravoval generální urbanistický plán Skopje, na kterém pracovali domácí i zahraniční odborníci. Jugoslávie zároveň trvala na tom, aby její instituce měly při projektování rozhodující postavení.²¹⁹

Agilní postup Jugoslávie v zahraničí dosáhl kýženého úspěchu. Do začátku nového roku, za pouhých pět měsíců od zemětřesení, federální orgány získaly prostřednictvím úvěrů 96 milionů dolarů a dalších 50 milionů na dinárových účtech.²²⁰ Dohromady asi 110 miliard dinárů a k tomu několik milionů dolarů jako nevratné dary. Jednání s dalšími státy přitom ještě nebyla uzavřena. Zadlužení země se tím razantně zvýšilo, ale státní orgány je nepovažovaly za natolik vážný problém, aby se jím intenzivněji zabývaly. Jugoslávie prožívala období konjunktury, které vzbuzovalo reálnou naději, že všechny zahraniční pohledávky mohou být bez větších těžkostí splaceny. Zcela nepředstavitelná nebyla ani očekávání, že úvěry budou odepsány či zredukovány, jak tomu v minulosti již častokrát bylo.

* * *

Zhodnotit přesnou výši zahraniční pomoci bylo možné až s odstupem času. V oblasti zahraničních půjček, darů a zakoupených dluhopisů došlo k významným prodlevám v jejich čerpání. Zavinily to v první řadě dlouhé legislativní procedury na jugoslávské straně. Vláda rozhodla o jejich užití až 15. dubna 1964. Kabinet

²¹⁸ Svazový úřad pro mezinárodní technickou spolupráci a Komise pro technickou pomoc Skopji vypracovaly v průběhu listopadu návrh, který od Zvláštního fondu OSN v rámci vzniku generálního urbanistického plánu žádal 2,9 mil. dolarů. Viz ASCG, f. 130, 334-480: užší zasedání svazové vlády 12. 12. 1963.

²¹⁹ AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-11: *Zabeleška*. 29. 10. 1963 a *Informacija sa sastanka Grupe DSIP-a za pomoć Skoplju*. 13. 11. 1963.

²²⁰ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Situacija grada Skopja početkom 1964. godine*. 6. 1. 1964.

pravděpodobně čekal, až bude mít k dispozici první soupis celkových škod. Schválení se dočkaly spotřební úvěry od SSSR, ČSSR, Polska, NDR, Francie a Spojeného království, které se realizovaly v jednotlivých národních měnách. S použitím dinárových půjček se počítalo až po vypracování dlouhodobého plánu obnovy Skopje. Určené devizové prostředky dostal do správy Fond na obnovu a výstavbu. Dary pro Skopji v cizích měnách připadly Hospodářské bance SR Makedonie. V případě, že fond nedokázal devizové účty využít, propadly Národní bance.²²¹

Z dlouhodobé pomoci vyčnívala štedrá účast OSN. Mimořádnému zájmu se těšil projekt generálního urbanistického plánu města, na který Zvláštní fond OSN ještě před podpisem dotyčné smlouvy uvolnil dvoustetisícovou zálohu a v červnu 1964 k ní přidal dalších 1,5 milionu dolarů. OSN se podílela i na vzniku tří středisek, a to pro školení odborníků ve stavebnictví (160 000 dolarů²²²), pro rehabilitaci invalidů (200 000 dolarů) a pro výzkum v hydrologii a průmyslu (27 800 dolarů). Intervence OSN následovaly vždy na jugoslávský podnět, ale zpravidla nikdy nedosahovaly požadované výše. V budoucnu organizace přislíbila podpořit i vznik institutu pro seismologii a urbanismus sumou 40 000 dolarů. Fond potvrdil svůj

²²¹ V cizích měnách se jednalo o 30 mil. rublů, 50 mil. korun, 35 mil. zlotých, 4,2 mil. východních marek, 5 mil. nových franků a 1 mil. liber. Počítáno v americké měně, šlo zhruba o 37,3 mil. dolarů. Další podepsané, prozatím nevyužité úvěry od Francie, Norska, Švýcarska, Izraele a Dánska představovaly dodatečných 26,8 mil. dolarů. V zahraničí byly k 11. 4. 1964 zakoupeny dluhopisy za 506 mil. dinárů, ale do září se počítalo s obnosem až 900 mil. Viz ASCG, f. 130, 338-493: užší zasedání svazové vlády 15. 4. 1963, bod 6a.

²²² Celková výše podpory dosáhla dle smlouvy 449 000 dolarů. Viz ASCG, f. 130, 337-491: užší zasedání svazové vlády 1. 4. 1964, bod 5. *Informacija o usvajanju zahteva vlade SFRJ...* 23. 3. 1964.

zájem o účast na regulaci toku Vardaru částkou 1,3 milionu dolarů.²²³ Navíc OSN shromažďovala pomoc na vybavení poškozených vzdělávacích institucí.²²⁴

V rámci širší spolupráce mezi OSN a Jugoslávií 8. července 1964 navštívil makedonskou metropoli David Owen, předseda Výboru pro technickou pomoc, a Sadhir Sen, předseda Zvláštního fondu. Přijetí delegace spadalo do kompetence Fondu na obnovu a výstavbu Skopje, který byl zastoupen jeho místopředsedou Stevanem Doronjským. Během ryze informativního setkání se hosté osobně seznámili s následky zemětřesení. Doronjski tehdy vyzdvihl eminentní zájem svého státu na účasti OSN při regulaci Vardaru. Zahraniční delegace souhlasila a vyzvala k rychlému předložení projektu. Jugoslávská strana při té příležitosti schválila jmenování Poláka Adolfa Ciborowského, v letech 1956-1964 hlavního architekta Varšavy, za oficiálního šéfa projektu generálního urbanistického plánu.²²⁵

V závěru roku 1964 byla ukončena první fáze mezinárodní spolupráce při obnově Skopje, kterou navenek provázel spontánní zájem a v zákulisí čilé vyjednávání. Jugoslávie dosáhla většiny stanovených cílů. Nepřímo si tak upevnila vlastní prestiž a posílila pečlivě budovaný obraz země, o níž se zajímá celý svět.

²²³ Jugoslávie měla zájem o příspěvek na regulaci 20 km toku Vardaru na území Skopje (mezi přítoky Treska a Markova reka). Na tomto úseku vznikaly každoročně velké škody v důsledku záplav a naposledy i kvůli zemětřesení. Úhrnná cena projektu byla odhadnuta na necelých 18 mil. dolarů. Vláda žádala OSN o účast na přípravách projektu v hodnotě 2,9 mil. dolarů. Viz ASCG, f. 130, 337-491: užší zasedání svazové vlády 8. 9. 1964, bod 3a. *Dopunska objašnjenja u vezi sa Nacrtom zahteva jugoslovenske vlade Specijalnom fondu...* 5. 9. 1964.

²²⁴ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o aktivnostima Saveznog zavoda za međunarodnu tehničku saradnju i realizaciju inostrane tehničke pomoći Skopju*. 28. 4. 1965.

²²⁵ ASCG, f. 130, 337-491: užší zasedání svazové vlády 11. 7. 1964. *Informacija o poseti Davida Ovena...* 9. 7. 1964.

Demografické změny

Jugoslávie byla mnohonárodnostním státem. Logicky se tedy nabízí otázka, zda zemětřesení podnítilo nějaké demografické změny. Vedle toho je nutné reagovat na časté vnímání, že přírodní katastrofa ovlivnila etnickou skladbu Skopje. K tomuto účelu nám poslouží analýza sčítání lidu z let 1961 a 1971 a v případě potřeby i novější censy.

Socialistická Jugoslávie během své existence prošla dynamickým demografickým vývojem. Počet jejích obyvatel vzrostl z 15 841 566 roku 1948 na 22 424 711 roku 1981. Za 33 let došlo k nárůstu o plných 41,6 %. Jen mezi lety 1961 a 1971 zalidnění stoupl z 18 549 291 na 20 522 972, tj. o 10,6 %.²²⁶ Ne ve všech regionech probíhal tento proces rovnoměrně. Naopak, pro zemi je typické, že regionální rozdíly byly markantní a přímo závisely na stupni ekonomického rozvoje dané oblasti.

Lidovou republiku Makedonii roku 1961 obývalo 1 406 003 lidí a roku 1971 již 1 647 308.²²⁷ Nárůst populace za jedno desetiletí tak dosáhl 17,2 %, přičemž úroveň natality (po Kosovu a Bosně a Hercegovině nejvyšší v Jugoslávii) nebyla všude zdaleka stejná.²²⁸ Některé okresy, jako např. řídce osídlený Brod či Kriva Palanka, vykazovaly pokles obyvatelstva; některé, mezi nimiž jednoznačně vévodila Skopje, naopak razantní vzestup. V metropoli stoupl počet obyvatel z 270 299 (1961) na 388 962 (1971) a následně na 504 932 (1981), což znamená nárůst za dvě dekády o mimořádných 86,8 %. Růst byl nejen výsledkem vysoké porodnosti, ale způsobil ho také příliv nových lidí z bližšího i širšího okolí a v neposlední řadě i rozšíření hranic

²²⁶ *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 6.* Zagreb 1990, s. 220. • Sčítání obyvatelstva z roku 1991 nebylo použito z důvodu jeho rozporuplných závěrů. Zpracování konečných statistik se odehrálo již v době válečného konfliktu a nelze je tedy označit za plně legitimní. Samy výsledky sčítání se liší v závislosti na jejich zdroji. Navíc je v Kosovu bojkotovali Albánci a další nesrbové.

²²⁷ *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 6.* Zagreb 1990, s. 220.

²²⁸ Pro dokreslení demografické situace lze uvést, že roku 1954 se Makedonie podílela celou jednou třetinou na jugoslávském přírůstku, roku 1964 až 39,4 %, ale roku 1984 jen 22 %, přičemž mortalita byla na jugoslávské poměry vysoká. Viz DIMITRIEVA, Elka: *Demografskiot razvoj i negovoto vlijanie vrz opštestveno-ekonomskiot razvoj vo SR Makedonija.* Skopje 1990, s. 19-21.

města. Zalidňování Skopje odráželo soudobý trend, který byl patrný u všech větších jugoslávských měst.²²⁹ Na celorepublikové populaci se Skopjané podíleli 19,2 % (1961), pak 23,6 % (1971) a nakonec 26,5 % (1981). Makedonský příklad je specifický v tom, že hlavní město zastínilo všechna ostatní sídla a na svém území koncentrovalo prostou či relativní většinu hospodářských, kulturních a lidských kapacit republiky.

Etnické složení Makedonie²³⁰				
	1961	%	1971	%
Makedonci	1 000 865	71,2	1 142 375	69,3
Albánci	183 108	13,0	279 871	17,0
Turci	131 481	9,4	108 552	6,6
Srbové	42 728	3,0	46 465	2,8
Romové	20 606	1,5	24 505	1,5
Vlaši	8 046	0,6	7 190	0,4
Chorvaté	3 801	0,3	3 882	0,2
Černohorci	3 414	0,2	3 246	0,2
Bulhaři	3 087	0,2	3 334	0,2
Muslimové	3 002	0,2	1 248	0,1
Jugoslávci	1 260	0,1	3 652	0,2
ostatní	33 257	2,4	22 988	1,4
celkem	1 406 003	100,0	1 647 308	100,0

Dramatický nárůst obyvatelstva se projevil v letech 1961-1981 i v okresech Tetovo (54,9 %), Gostivar (46,4 %), Debar (43,0 %) a Ohrid (35,8 %).²³¹ Zde však

²²⁹ Jeho výsledkem byly nově budované čtvrti, tzv. nová města (např. Nový Bělehrad a Nový Záhřeb).

²³⁰ *Popis stanovništva 1961. Knjiga I.* Beograd 1970, s. 73 a *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI.* Beograd 1974, s. 3. • V roce 1961 byla ke kategorii Jugoslávci dodána charakteristika „nacionálně nerozhodnutí“ a ke kategorii Muslimové „etnická příslušnost“. Sčítání roku 1961 vykazovalo cikánskou národnost, o dekádu později romsko-cikánskou. V roce 1971 došlo k některým změnám, kdy se objevily kategorie „Muslimové ve smyslu národnosti“ a „podle paragrafu 41 Ústavy SFRJ“. Druhá jmenovaná zahrnovala občany, kteří se s odvoláním na ústavu odmítli etnicky vyjádřit.

²³¹ DIMITRIEVA, Elka: *Demografskiot razvoj i negovoto vlijanie vrz opštestveno-ekonomskiot razvoj vo SR Makedonija.* Skopje 1990, s. 17.

byla hlavní příčinou populační exploze místního obyvatelstva, které vstoupilo do druhé fáze demografické revoluce.²³²

Většina okresů s vysokou porodností se nacházela na západě a severozápadě Makedonie a dominovalo v nich albánské obyvatelstvo. V letech 1961-1981 stoupl podíl Albánců v Tetovu z 57,5 % na 69,8 %, v Gostivaru z 51,1 % na 62,5 %, v Debaru z 44,0 % na 45,8 %. Velké demografické změny postihly i okres Kumanovo, kde Albánci tvořili nejprve 7,2 %, a poté překvapivých 31,4 %.²³³ V Tetovu a Gostivaru se albánské etnikum téměř zdvojnásobilo, v Kumanovu více než zpětínásobilo. Vysoké hodnoty u Albánců nejsou jen výsledkem přirozeného přírůstu, ale i migrací jak v rámci Makedonie, tak celé Jugoslávie. Masivní stěhování napříč etniky a republikami bylo pro Jugoslávii jako zemi v rozvoji charakteristické.

Přistěhovalci do Makedonie podle nejčastějšího místa původu a doby příchodu ²³⁴					
	1946-1952	1953-1960	1961-1963	1964-1965	1966-1971
Černá Hora	237	1 216	461	567	902
Jižní Morava	2 232	7 004	2 436	2 102	4 049
Kosova a Metochija	1 560	7 549	3 334	2 296	4 852
Starovlašský kraj	418	2 885	1 403	1 131	1 410
Šumadija	815	1 455	563	704	1 541

V letech 1946-1963 nalezlo bydliště v Makedonii bezmála 43 300 lidí, z toho 33 600 (78 %) z nejbližších pěti regionů (37 % z Kosova, 35 % z Jižní Moravy, 14 % ze Starovlašského kraje, 8 % ze Šumadije a 6 % z Černé Hory). Od zemětřesení do nového sčítání se k nim přidalo dalších 26 000 lidí, z toho 19 600 (75 %) z nejbližších pěti regionů (37 % z Kosova, 31 % ze Starovlašského kraje, 13 % z Jižní Moravy, 11

²³² Tu provází rychlý pokles úmrtnosti a setrvale vysoká plodnost.

²³³ Dramatické zvýšení albánského podílu na kumanovské populaci není ještě dostatečně vysvětleno. Je možné, že bylo způsobeno příhraniční migrací, ale nelze vyloučit ani změnu národnostní preference obyvatelstva mezi dvěma censy. Viz DIMITRIEVA, Elka: *Demografskiot razvoj i negovoto vlijanie vrz opštestveno-ekonomskiot razvoj vo SR Makedonija*. Skopje 1990, s. 42.

²³⁴ *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga I*. Beograd 1974, s. 62-63.

% ze Šumadije a 8 % z Černé Hory).²³⁵ Z toho plyne, že stěhování do 70. let probíhalo nepřetržitě a nepodléhalo žádným mimořádným výkyvům. Jedinou změnou ve sledovaném období byl odliv migrantů z nejjižnějších srbských krajů ve prospěch Sandžaku. Je možné pozorovat, že migrační vlna nabírala maximálních hodnot v letech 1953-1965 a přechodně v roce 1970. Toto období charakterizuje rozsáhlá industrializace a modernizace země. Ve stejném čase probíhalo také masivní stěhování muslimského obyvatelstva do republiky.²³⁶ Na sestupné tendenci stěhování do Makedonie, ale i migrace uvnitř republiky samé, po roce 1970 se pravděpodobně odrazilo i ukončení dlouhodobé finanční pomoci po zemětřesení.

Shora uvedenými regiony se musíme zabývat i kvůli etnickému složení obyvatelstva. Statistiky pro jednotlivé časové úseky nehovoří jasně, ale lze odhadnout, že mezi migranty převládali Albánci, Srbové, Makedonci, Turci a Muslimové. Srovnáním celkového počtu přistěhovalců mezi sčítáními lidu zjistíme, jaké národy posílily v důsledku migrací. Zde se zmíníme jen o nejvýznamnějších případech. V letech 1961-1971 se albánská komunita rozrostla o 7597 členů (62 % z Kosova a 29 % z Jižní Moravy), makedonská o 3328 (29 % Jižní Moravy, 12 % z Šumadije a 9 % z Kosova), romská o 474 (76 % z Kosova a 17 % Jižní Moravy) a srbská o 374 (1178 lidí přišlo z Kosova, ale z ostatních oblastí ubyli). Počet Turků se

²³⁵ *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga I.* Beograd 1974, s. 62-63.

²³⁶ Jugoslávie v roce 1953 podepsala dohodu s Ankarou, která umožňovala svobodný odchod obyvatelstva turecké národnosti do Turecka. Dohoda sice nebyla nikdy ratifikována, ale v praxi se dodržovala. V reakci na ní se při sčítání lidu roku 1953 deklarovalo za Turky dva a půl krát více lidí než roku 1948. Tento trend vydržel i v letech 1961 a 1971, ale postupně slábl. K turecké národnosti se účelově hlásily i jiné muslimské komunity v Jugoslávii, předně Albánci a slovanští muslimové. Největší vystěhovalecká vlna proběhla v letech 1953-1958 (první dva roky nebyla statistika vedena, ale v letech 1955-1958 odešlo z Jugoslávie průměrně 50 000 lidí za rok), poté se jí úřady snažily omezovat. Cesta ale zůstala víceméně otevřená přes Makedonii, do které se začali houfně stěhovat zájemci o vystěhování. V letech 1958-1960 roční migrace dosáhla poloviny předchozího počtu a ještě v období 1961-1969 asi jedné pětiny. Roku 1964 Jugoslávie upravila legislativu a lidé mohli odcestovat do Turecka přímo. Tehdy již ale větší zájem budily západoevropské země. Srovnej BANDŽOVIĆ, Safet: *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*. Sarajevo 2006, s. 536-538 a 552.

propadl o 6367, ale na druhé straně nabobtnala kategorie ostatní o 5008 osob.²³⁷ Tyto hodnoty však v žádném případě nevypovídají o tom, kolik příslušníků té které národnosti do země přišlo, jelikož někteří z nich mohli dále migrovat.

S problematikou Turků jsou spojené další dvě národnosti. V číselném vyjádření Muslimové a Jugoslávci nedosahují významnějších hodnot (pokles o 296 a vzestup o 315 lidí), ale reálná situace byla odlišná. Slovanští muslimové deklarovali svou národnost variabilně, v závislosti na situaci a potřebách. Je více než pravděpodobné, že většina přistěhovalých slovanských muslimů se roku 1961 přihlásila k turecké národnosti. Zbytek zvolil srbskou, muslimskou či neutrální jugoslávskou národnost. Například v oblasti Černé Hory a Staré Vlašky etničtí Turci trvale nežili, ale mezi přistěhovalci se za ně roku 1961 označilo 5500 z nich, o desetiletí později jen 2400. Jednali tak ve snaze získat výjezdní dokumenty pro odchod do Turecka. Administrativní proces k tomu potřebný byl snazší v Makedonii, kde se také nacházela početná turecká komunita. Obdobné chování je možné čekat i u Albánců. Jak masové stěhování bylo, není možné ze statistik určit. Od počátku 70. let emigrace do Malé Asie nebyla již aktuální, Jugoslávie zavedla politiku otevřených dveří, a počty jednotlivých národů se ustálily. Slovanští muslimové, kteří přišli do Makedonie a zůstali v ní, se odmítli či jim to nebylo umožněno deklarovat jako Muslimové a zůstávali při turecké národnosti nebo zvolili jiné označení, čímž spadli do kategorie ostatní.

Nejagilnější mezi migranty bylo albánské etnikum, ale jeho počet nebyl v jugoslávských podmínkách nijak mimořádný. K tomu je potřeba dodat, že v této době se Albánci stěhovali převážně v rámci svého etnického prostoru, do něhož spadala i Skopje.²³⁸ Totéž lze říci i o Muslimech a Turcích, kteří snáze hledali

²³⁷ *Popis stanovništva 1961. Knjiga I.* Beograd 1970, s. 46-47 a *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga I.* Beograd 1974, s. 80-81.

²³⁸ Vedle západní a severozápadní Makedonie se jednalo o většinu Kosova a Metochije, jižní Srbsko při hranicích s Makedonií (okresy Preševo, Bujanovac a Medvedja) a jižní a severovýchodní část Černé Hory. Všechny tyto oblasti dlouhodobě obývali Albánci, místy společně s dalšími etniky.

útočiště mezi svými souvěrci. Na celkové populaci se Albánci roku 1961 podíleli 13 %, ale o desetiletí později již 17 %. Ve stejné době zastoupení Turků kleslo z 9,4 % na 6,6 %. Uvážíme-li velkou propustnost mezi oběma skupinami a sečteme je, dostaneme čísla 22,4 % a následně 23,6 %.²³⁹ Na těchto hodnotách je tak vidět, že albánská komunita nerostla tak razantně, jak někdy bývá účelově vyzdvižováno.

Podíl Makedonců se ve sledovaném období udržoval na stejných hodnotách, ale za absolutními čísly se skrývaly významné demografické procesy. Ve smíšených albánsko-makedonských okresech se snižovalo zastoupení Makedonců, a to v důsledku slabší porodnosti, ale také vnitřní migrace. Statistiky také vypovídají o postupné národnostní homogenizaci vícenárodních okresů. Ani tento proces nelze považovat za výhradně makedonský unikát, jelikož obdobné příklady se dají nalézt i v dalších republikách.

Ve stejném období Makedonie prošla modernizačními změnami, jež se projeví ve snížení počtu obyvatelstva v zemědělství. V letech 1953–1981 došlo k jeho poklesu z 62,7 % na 21,7 %. S tím také souvisela míra urbanizace, která se z počátečních 26,1 % vyhoupla na 53,9 % (viz tabulka níže). Překotné změny v těchto dvou kategoriích je nutné brát rezervou, neboť v průběhu času se měnila kritéria výpočtu. Nehledě na to se jedná o vsutku obdivuhodné výkony. Setrvalé procento aktivního obyvatelstva potvrzuje trend vysokého přirozeného přírůstu (populace nestárne) a zvyšující se počet městského obyvatelstva potvrzuje výše popsané migrační trendy.

Statistika některých modernizačních trendů v Makedonii ²⁴⁰				
	1953	1961	1971	1981
% aktivního obyvatelstva	40,8	39,4	38,3	41,5
% pracujících v zemědělství	62,7	51,3	39,9	21,7
% městského obyvatelstva	26,1	34,9	48,1	53,9

²³⁹ *Popis stanovništva 1961. Knjiga I.* Beograd 1970, s. 73 a *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI.* Beograd 1974, s. 3.

²⁴⁰ UZUNOV, Nikola: *Stopanstvo na republika Makedonija*. Skopje 2001, s. 38.

Situace ve Skopském kraji přesně odrážela celorepublikový vývoj. Albánské zastoupení stoupl z 12,9 % (1961) na 13,9 % (1971) a turecké kleslo z 11,8 % na 8,1 %. Dohromady to činí 24,7 % a 22,0 %, což značí nemalý procentuální propad těchto dvou skupin. Které čtvrti Albánci obývali, uvádí až statistika z roku 1981. V té době nejvíce Albánců žilo ve čtvrti Centar (21,4 %), Čair (20,7 %) a Karpoš (20,4 %), významnou menšinu tvořili také ve čtvrtích Gazi Baba (15,8 %) a Kisela Voda (8,6 %).²⁴¹ Není náhoda, že jsou tyto čtvrti v historické části města, kde tradičně převládalo muslimské obyvatelstvo. Porodnost jednotlivých národností se přitom zvolna snižovala, i když ne u všech byly stejné počáteční hodnoty, úmrtnost stagnovala a výsledný přirozený přírůstek nominálně zvolna klesal.

Etnické složení Skopského kraje						
	1961 ²⁴²	%	Skopje 1963 ²⁴³	%	1971 ²⁴⁴	%
Makedonci	165 270	61,1	135 959	63,8	245 529	63,1
Albánci	34 790	12,9	17 961	8,4	53 946	13,9
Turci	31 939	11,8	21 194	9,9	31 419	8,1
Srbové	17 798	6,6	15 117	7,1	21 426	5,5
Romové	---	---	---	---	17 068	4,4
Černohorci	1 978	0,7	1 774	0,8	1 889	0,5
Bulhaři	1 032	0,4	---	---	1 736	0,4
Muslimové	792	0,3	---	---	381	0,1
Jugoslávci	676	0,3	---	---	2 135	0,5
ostatní	16 024	5,9	---	---	13 433	3,5
celkem	270 299	100,0	213 153	100,0	388 962	100,0

²⁴¹ DIMITRIEVA, Elka: *Demografskiot razvoj i negovoto vlijanie vrz opštestveno-ekonomskiot razvoj vo SR Makedonija*. Skopje 1990, s. 42.

²⁴² *Popis stanovništva 1961. Knjiga I*. Beograd 1970, s. 73. Skopský kraj tehdy zahrnoval okresy Butel, Đorče Petrov, Rakotinci, Dračevo a Petrovac a městské části Kisela Voda, Idadija, Kale a Saat-kula.

²⁴³ Jedná se o údaj před zemětřesením, a to pouze pro Skopji, nikoli pro celý kraj. Viz ASCG, f. 130, 261-382: širší zasedání svazové vlády 3. 9. 1963, bod 7 a 130-492: užší zasedání svazové vlády 8. 4. 1964, bod 1a. *Izveštaj o dosada postignutim rezultatima na sanaciji prilika u Skopju*. Februara 1964, s. 1.

²⁴⁴ *Popis stanovništva 1961. Knjiga VI*. Beograd 1974, s. 16-17.

Úřední výpočty umožňují zhodnotit, jakým způsobem přeshraniční migrace ovlivnila populační vývoj ve Skopském kraji. Ty ukazují, že převážná většina přistěhovalců zavítala do Skopje a jejího okolí a tam setrvala. Z 67 048 občanů jiných jugoslávských republik to k roku 1961 učinilo 49 % a 23 397 cizinců 37 %. Jen v roce 1961 ze všech obyvatel kraje 12 % pocházelo z jiné jugoslávské republiky a 3 % ze zahraničí.²⁴⁵ Motivačním faktorem byla jak blízkost dopravních tepen z Kosova a jižního Srbska, tak ekonomické příležitosti, které tu byly nejlepší v širokém okolí.

* * *

Předložené statistiky odrážejí závažné demografické změny v Makedonii i Skopji. Jedním z momentů těchto procesů je zvyšující se zastoupení albánského etnika na celkové populaci Makedonie, které však není nijak dramatické. Na tomto stavu se podílela jeho vyšší fertilita, stěhování a také obecně nižší životní úroveň, jež první dvě příčiny podkreslovala. Změna městských hranic mimoto do Skopje přivedla četné okolní vesnice s mnoha národnostmi.

Jakkoli masivní se může zdát 55% nárůst albánského etnika ve Skopském kraji, není možné přehlédnout, že v absolutních číslech vévodili sami Makedonci. Ti posílili o 49 %, respektive o bezmála 80 300 osob (viz tabulka výše). Na zvýšeném procentu Albánců v metropoli se odrazil i samotný fakt, že v nově budovaném městě bylo více pracovních míst než jinde v regionu.²⁴⁶ O přitažlivosti makedonského hlavního města svědčí i skutečnost, že se do něj ve větší míře stěhovali i Makedonci, Srbové, Bulhaři a Romové. Svou roli jistě sehrála také blízkost Skopje oblastem, kde dominovali Albánci. Pro tuto migraci je charakteristické, že směřovala do městských obvodů, kde již albánská komunita tvořila silnou menšinu. Albánci, ale i další

²⁴⁵ Mezi cizinci převládali etničtí Makedonci z Řecka a Bulharska. Viz *Popis stanovništva 1961. Knjiga XII*. Beograd 1966, s. 18.

²⁴⁶ Předseda Městského odboru SSRN Makedonie Đore Đoreski při jedné příležitosti informoval Tita, že do Skopje po zemětřesení přišlo za prací okolo 1500 početných rodin z Kosova a Sandžaku, které tam chtějí trvale zůstat. U většiny z nich lze předpokládat, že byly albánské, ostatní muslimskoslovanské a srbské. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, 837: Setkání Tita s vedením Skopje u příležitosti dvacátého výročí osvobození města 14. 11. 1964.

národy, se usazovali v laciných domech, odkud předtím v 50. a 60. letech odešli „Turci“. Jestliže makedonské úřady, a potažmo i etnicky makedonská populace, vnímaly přítomnost Albánců výrazněji než dříve, nebylo to dáno jejich rostoucím počtem. Mnohem zásadněji se tu projevil civilizační odstup mezi nově příchozím venkovským obyvatelstvem a starousedlíky. Vzhledem k výše uvedenému, nelze zjednodušeně tvrdit, že by zemětřesení zásadně ovlivnilo demografickou situaci ve Skopji, spíše zapadlo do stávajících proměn a dodalo jim nový impuls.

BANJA LUKA 1969

V polovině 60. let Jugoslávie vstoupila do období dynamických změn. Odstartoval je VIII. sjezd SKJ v prosinci 1964²⁴⁷, kde byly přijaty návrhy hospodářských reforem. Ty zásadním způsobem měnily fungování domácí ekonomiky. Realizace reforem se odvíjela převážně v následujícím roce, ale řada opatření se protáhla na několik let. Většina státem garantovaných cen na trhu byla uvolněna a ponechána volné soutěži. Regulace se dotýkala jen cen surovin a cel, jimiž se nepřímo zvýhodňoval zpracovatelský průmysl a zvláště jeho exportní odvětví. Úloha investora přešla z rukou federace na více nezávislé banky, s výjimkou fondu pro nerozvinuté regiony. Státní měna prošla korekcí, když byla v roce 1966 kvůli trvale vysoké inflaci a nerovnému poměru devizního dináru při vývozu a dovozu devalvována a nominálně přišla o dvě nuly. Přestože nebylo zpočátku jasné, kam nový kurs míří a jaké bude mít výsledky, nakonec vyústil v trvalé oslabení přímého dohledu státu nad ekonomikou. Tento stav potvrdil XV. dodatek k ústavě z prosince 1968, který přenesl zodpovědnost za chod podniků na jejich vedení.

Z nového uspořádání politicky těžily republiky, kterým se do rukou dostal silný argument ochrany regionálních ekonomik před zájmy federace i ostatních zemí. V letech 1965-1968 růst ekonomiky oproti minulosti poklesl, ale udržel si slušnou roční úroveň 6,3 %.²⁴⁸ Sestupný trend, jež provázela stále dvouciferná inflace, se ale nepodařilo zastavit ani v následujícím období. Větší konkurence na trhu se odrazila ve zvyšování produktivity práce, známkou pokroku byl i přechod na

²⁴⁷ Do výkonného výboru byl ke stávajícím členům zvolen jeden politik z každé republiky; Mijalko Todorović za Srbsko, Mika Špiljak za Chorvatsko, Boris Kraigher za Slovinsko, Cvijetin Mijatović za Bosnu a Hercegovinu, Djordjije (Djoko) Pajković za Černou Horu a Krste Crvenkovski za Makedonii. Mandát nebyl kvůli vysokému věku prodloužen Franci Leskoškovi ze Slovinska.

²⁴⁸ *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 6.* Zagreb 1990, s. 306.

dvaadvaceti hodinový pracovní týden.²⁴⁹ Reforma měla i negativní stránky: zastavilo se vytváření nových pracovních míst a stoupala nezaměstnanost. Ta sice vzrostla z 6 % v roce 1965 „jen“ na 9 % v roce 1969²⁵⁰, ale většímu propadu zabránil odchod několika set tisíc pracovníků do zahraničí. Do těchto čísel navíc nebyli zahrnuti lidé, kteří se částečně živili zemědělstvím a v době krize se z města vrátili na venkov, odkud předtím v době rychlé industrializace přišli. Mezi obyvatelstvem stoupalo sociální napětí, které vyvrcholilo v roce 1968, kdy ekonomika citelně zpomalila. Již tehdy bylo zcela zřejmé, že reformy neuspěly. V červnu tohoto roku proti sociálním rozdílům a nezaměstnanosti veřejně vystoupili studenti Bělehradské univerzity, jež musel uklidnit příslibem nápravy sám Tito. Šlo o plané sliby, jelikož výrazné zlepšení nebylo za současného stavu ani hospodářsky možné, ani politicky prosaditelné. Zrychlení ekonomiky by si vyžádalo ještě větší deregulaci trhu (chápanou jako návrat ke kapitalismu) a zavírání prodělečných podniků, což by řady nespokojenců jen rozšířilo. Jugoslávie se proto ještě více upnula na zahraniční úvěry, kterými krátkodobě zacelovala prodělečné investice a kupovala si jimi sociální smír.

Na politické scéně dostaly neshody mezi „liberály“ a „konzervativci“ nový rozměr v souvislosti s odvoláním Aleksandra Rankoviće ze všech státních i stranických funkcí na 4. plénu ÚV SKJ na Brioni 1. července 1966. Jako záminka posloužilo údajné odposlouchávání Tita a dalších politiků, k čemuž bylo následně přidáno zneužívání vlivu v tajných službách, centralismus, unitarismus a srbský nacionalismus. Skutečnost byla ale jiná. Ranković by až do svého sesazení poslušným vykonavatelem Titových příkazů a přesvědčeným komunistou. Jeho pád byl náhlý a překvapivý. Zřejmě souvisel s Titovou obavou, že jej chce nahradit v čele státu.

Odstranění druhého muže Jugoslávie citelně oslabilo centralisty. S tím také souvisela reorganizace a čistka ve straně. Z ústředního výboru byli vyloučeni

²⁴⁹ Zkrácení pracovního týdne bylo prezentováno jako úleva či odměna pro těžce pracující dělníky, ve skutečnosti ale mělo udržet zaměstnanost v době, kdy se omezuje výroba.

²⁵⁰ WOODWARD, Susan L.: *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia 1945-1990*. Princeton 1995, s. 193.

Svetislav Stefanović Čeca, ministr bez portfeje pověřený vnitřními záležitostmi a činností tajných služeb, a Vojin Lukić, organizační tajemník ÚV SK Srbska. Oba dříve řídili svazové ministerstvo vnitra a k Rankovićovi měli velmi blízko. Ve straně souběžně k Výkonnému výboru ÚV SKJ vzniklo Předsednictvo, do něhož přešli starší komunisté z výboru a republik. Uprázdňovaná místa po nich zaujali mladší politici. Totožné změny byly přijímány i na republikové úrovni.

Poprvé od války byli vysoce postavení funkcionáři nuceni odcházet do politického důchodu, přičemž se generační výměna neobešla bez hořkosti a výčitek. Ve funkci viceprezidenta Rankoviće nahradil bývalý ministr zahraničí Koča Popović. Tento krok měl dvojí dimenzi. Popović byl uznávaným partyzánským vojevůdcem z války a zároveň patřil k srbské národnosti, jejíž zastoupení se odchodem Rankoviće oslabilo.²⁵¹ Posty tří tajemníků výkonného výboru byly zrušeny a nahrazeny funkcí jediného tajemníka, kterou získal Mijalko Todorović. Tito sám se pak stal předsedou SKJ. V obou stranických orgánech působila byra, přičemž pětičlenné byro Výkonného výboru vzniklé již po VIII. sjezdu si zachovalo ve stranické hierarchii dominantní pozici.²⁵² Okruh nejbližších Titových spolupracovníků doznal jistých změn, když byro kromě Rankoviće opustil i Ivan Gošnjak a Svetozar Vukmanović Tempo. Gošnjakovi následujícího roku nebyl prodloužen mandát ministra obrany, zůstal však zástupcem velitele ozbrojených sil, a Vukmanović byl dohnán k odchodu z vedení odborů. Na postupné eliminaci obou politiků měli zřejmě zásluhu „liberálové“. Koča Popović se z nejvyšších mocenských orgánů stáhl sám. Hlavním důvodem bylo odmítnutí Titovy vstřícné politiky vůči SSSR. Post viceprezidenta prakticky přestal existovat a nahradil jej předseda parlamentu. Tuto skutečnost dodatečně potvrdil V. dodatek ústavy z dubna 1967, který tuto funkci rušil aktem nové prezidentské volby.

²⁵¹ Na místo Rankoviće byl do Výkonného výboru ÚV SKJ kooptován Milentije Popović a do ústředního výboru pak Dobrivoje Radosavljević Bobi. Oba dva byli srbské národnosti.

²⁵² Členy Byra Výkonného výboru se na podzim 1966 stali Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Mijalko Todorović, Veljko Vlahović a nakrátko i Koča Popović.

Rankovićův odchod se promítl i do činnosti tajné služby (známé jako UDB či UDBA), která prošla masivními čistkami. Její vedení bylo obviněno z překračování pravomocí a svalovaly se na něj i další přehmaty poválečného vývoje. Jistý tlak byl vyvíjen na armádu a vojenskou kontrarozvědku (KOS) pod vedením Ivana Miškoviće, zde ale kritiku Tito nedovolil. JNA byla jeho sférou, do které mu nesměl nikdo hovořit.

Reorganizace UDB a její větší podřízení republikám měla za následek oslabení dohledu nad společností. Lidé brzy vycítili, že za své postoje nemusí být stíháni jako v minulosti a nebáli se je prezentovat na veřejnosti. Uvolnění klimatu bylo například patrné v *Deklaraci o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka* a jeho srbské odpovědi *Návrh několika otázek k zamyšlení*, jejichž zveřejnění v průběhu roku 1967 nebylo za dřívějších okolností možné. Domáhání se práva národa na samostatný jazyk v Chorvatsku a Srbsku bylo na politické úrovni potlačeno, ale málokdo z desítek signatářů byl za svůj otevřený výstup přísněji potrestán. Uznávaný chorvatský spisovatel Miroslav Krleža sám opustil ÚV SK Chorvatska a iniciátor Návrhu Borislav Mihailović Mihiz musel rezignovat na místo redaktora prestižního nakladatelství *Prosveta*.

Projevy národního vědomí sílily v celé Jugoslávii. V Kosovu a Metohiji došlo v listopadu 1968 k masovým protivládním demonstracím Albánců, jež tvrdě potlačila armáda. Postoj k Albáncům se oproti nekompromisnímu přístupu v 40. a 50. letech změnil a Kosovo následně získalo štědré dotace a větší kulturní a školskou autonomii. V té době úřady začaly místo zažitého a zcela neutrálního označení Šiptar používat termín Albánec, čímž nepřímou uznali jednotu národa v Jugoslávii a Albánii. Ke kosovské otázce se kriticky vyjádřil v květnu 1968 na zasedání ÚV SK Srbska prominentní levicový spisovatel Dobrica Ćosić, když ostře odsoudil decentralizaci státu a rostoucí albánský nacionalismus. Za svůj projev byl vyloučen z ústředního výboru a později sám odešel za strany.

V Makedonii se pod křídly Svazu komunistů dotvářely makedonské národní kulturní a náboženské instituce²⁵³; v Bosně a Hercegovině byli Muslimové roku 1968 i oficiálně uznáni za svébytný národ²⁵⁴. Obě tyto země společně s Černou Horou byly ve zvláštním postavení. Přestože se v nich k moci dostali mladší a svobodomyšlnější funkcionáři²⁵⁵, jejich vedení byla považována za konzervativní. Odrazila se na tom jejich závislost na centru, od něhož získávali jak politickou podporu, tak nebytné prostředky pro hospodářský rozvoj. Ve Slovinsku a Srbsku se „mladí liberálové“ pokoušeli o reformy shora, aniž se ohlíželi na postoj svazových orgánů. Svým přístupem si však znepřátelili kulturní a vědecké elity, které žádaly větší otevřenost a hlubší proměny. V Chorvatsku nové vedení podlehl společenskému tlaku a postavilo se do čela národního hnutí.

Průběh nacionálního uvědomování nebyl všude stejný. Zatímco ve Slovinsku a Chorvatsku měl dezintegrační, secesionistický charakter, v Srbsku byly dlouho zastávány opačné pozice. Projevila se v tom srbská ochota udržet jednotný stát i fakt, že každý čtvrtý Srb žil mimo mateřskou zemi.²⁵⁶ V Bosně a Hercegovině, Makedonii a Černé Hoře se národní emancipace upevňovala za pomoci federace. V západní části státu bylo zcela patrné hledání opozice vůči federaci, Bělehradu, která byla zjednodušeně ztotožňována se Srbskem a jeho zájmy. Nejsilněji se projevoval chorvatsko-srbský antagonismus, jež umocňovala přítomnost početné a vlivné

²⁵³ V roce 1967 byla založena Makedonská akademie věd a umění a vyhlášena autokefalita Makedonské pravoslavné církve.

²⁵⁴ Tato problematika byla řešena na zasedáních ÚV SK Bosny a Hercegoviny v lednu a květnu 1968. Vycházela jednak ze skutečnosti, že 60. léta byla obdobím kulturní renesance Muslimů, ale také reagovala na události v Chorvatsku a Srbsku. Rovné postavení všech konstitutivních národů mělo posílit státnost Bosny a Hercegoviny a zemské vědomí jejích obyvatel. Název Bosňáci, archaičtější podoba označení Bosňané, pro místní muslimy byl odmítnut jako diskriminační vůči Srbům a Chorvatům.

²⁵⁵ Do čela strany v Černé Hoře se roku 1968 dostal Veselin Đuranović (*1925), roku 1969 v Makedonii Angel Čemerski (*1923) a v Bosně a Hercegovině Branko Mikulić (*1928).

²⁵⁶ Podle sčítání lidu z roku 1961 v Jugoslávii žilo 7 806 152 Srbů, z nichž 73 % žilo v Srbsku (bez autonomních oblastí dokonce jen 57 %!), 18 % v Bosně a Hercegovině a 8 % v Chorvatsku. Snaha srbské reprezentace zamezit další decentralizaci Jugoslávie spočívala ve snaze zabránit rozdělení svého etnika do více celků s poukazem na špatné zkušenosti z minulosti, zvl. za druhé světové války. Viz *Popis stanovništva 1961. Knjiga I.* Beograd 1970, s. LVI.

srbské menšiny v Chorvatsku a odlišné pohledy na přerozdělování státních příjmů. Chorvatsko přitom do státní pokladny přinášelo největší podíl cizích měn, ať už od turistů na jadranském pobřeží či od pracovníků v zahraničí, který vyrovnával platební bilanci. Nerovnoměrné rozdělování těchto prostředků mezi Chorvaty vyvolávalo silnou nevoli.

Postupující decentralizace státní moci se projevila i v šesti ústavních dodatcích z dubna 1967, které oslabily postavení svazové vlády a parlamentu ve prospěch republikových a oblastních orgánů. V témže roce proběhly také první volby do parlamentu s více komunistickými kandidáty. V parlamentu byla reaktivována Rada národů, která rozhodovala „o všech otázkách v zájmu rovnoprávnosti republik“. Brzy na sebe strhla zásadní domácí témata, převážně v oblasti investic. Do rady volil každý republikový sněm po deseti poslancích a autonomní sněm po pěti, což vedlo ke vzniku šesti až osmi zájmových skupin, které byly prodlouženými rukama svých zemí. Větší rozhodovací pravomoci autonomních oblastí potvrdily následně ústavní dodatky z prosince 1968. Ty také přeměnily Radu národů na samostatnou komoru a počet jejích poslanců zdvojnásobily. Namísto Svazové a Organizačně politické rady vznikla Společensko-politická rada volená nepřímo obyvateli okresů.

Čtyřletý mandát vlády vypršel v roce 1967. Předsedou nového kabinetu byl jmenován Chorvat Mika Špiljak. Po dvou letech ale kvůli přetrvávajícím hospodářským problémům rezignoval. Řízení vlády převzal v květnu 1969 po zdoluhavých zákulisních vyjednáváních málo známý a zároveň nevýrazný slovinský byrokrat Mitja Ribičič.

Tehdejší mocenské rozložení sil ale ještě není dostatečně objasněno. Původně se měl vlády ujmout slovinský „liberální“ premiér Stane Kavčič, ten ale odmítl kvůli nesplnění požadavku, aby do vlády vstoupili významné osobnosti z republik. Je také možné, že jen hledal vhodnou záminku a o tento post vůbec nestál. Dalším na řadě byl Krste Crvenkovski, který se ovšem nechtěl vzdát svého postavení v mateřské

republice. Pokus sestavit silnou vládu se nezdařil, a proto vzniklo kompromisní řešení. Kvůli dodržení parity počet ministrů opětovně nabobtnal ke třem desítkám. Ani Ribičičova vláda však nebyla v ekonomických otázkách úspěšná, neboť jakékoli spornější opatření narazilo na odpor rozděleného parlamentu a republikových stranických nomenklatur.

Institucionální proměnu strany završil IX. sjezd SKJ v březnu 1969. Jeho delegáti dávali otevřeně najevo svou ochotu ke změnám ve straně i v celé zemi. Formálně větší otevřenosti nasvědčovala i skutečnost, že se republikové sjezdy poprvé uskutečnily dříve než svazový. Z ÚV odešly více než čtyři desítky starších komunistů a do rozšířeného orgánu se 155 členy vstoupilo 71 nových tváří.²⁵⁷ Výkonný výbor ÚV SKJ zanikl a přeměnil se v patnáctičlenné Výkonné byro již existujícího Předsednictva SKJ, které nahradilo ústřední výbor. Byro mělo po dvou zástupcích z každé republiky a po jednom z autonomních oblastí²⁵⁸, předsednictvo po 6 politicích z každé republiky, po 3 z autonomních oblastí, 3 z JNA, 6 předsedů republikových ÚV a Tita jako předsedu. Na chodu strany se tím nic podstatného nezměnilo, ale období roztříštěnosti vedení definitivně skončilo. Ústřední postavou zůstal Tito, ale běžnou politickou agendu přenechával jiným. Byro se proměnilo ve výspu „liberálů“, jejichž vzájemné vztahy ale nebyly vždy ideální a stále se zostřovaly. Nově vystupovaly na povrch jak rozdíly regionální, tak také generační. Zdánlivé popouštění otěží proto Titovi umožnilo lépe lavírovat mezi nimi a udržet si rozhodčí pozici.

Pnutí uvnitř strany a jejích republikových poboček se v uvolněné atmosféře přenášelo i na veřejnost. Po krátkodobém semknutí politické elity v době invaze Varšavské smlouvy do Československa, se konflikty v roce 1969 opětovně rozhořely.

²⁵⁷ TRIPALO, Miko: *Hrvatsko proljeće*. Zagreb 1990, s. 40.

²⁵⁸ Členy Výkonného byra ÚV SKJ byli zvoleni Josip Broz Tito, za Bosnu a Hercegovinu Nijaz Dizdarević a Cvijetin Mijatović, za Černou Horu Veljko Vlahović a Budislav Šoškić, za Chorvatsko Vladimir Bakarić a Miko Tripalo, za Makedonii Krste Crvenkovski a Kiro Gligorov, za Slovinsko Edvard Kardelj a Stane Dolanc, za Srbsko Mijalko Todorović a Miroslav Pečujlić, za Vojvodinu Stevan Doronjski a za Kosovo Fadil Hodža. Funkce předsedajícího rotovala mezi jeho členy.

Nejprve v létě propukla tzv. silniční aféra, kterou zapříčinil odmítavý postoj svazové vlády přidělit příslibené finance na výstavbu dálnice ve Slovinsku. „Liberálové“ se ostře postavili proti sobě. Na jedné straně stáli mladší radikálové vedení Stanem Kavčičem a na druhé umírnění v čele s Edvardem Kardeljem. Do sporu se vložilo vedení SKJ, které slovinskou vládu obvinilo z nacionalismu, a Slovinsko muselo ustoupit. Ke sblížení frakcí již nedošlo, naopak nedůvěra mezi nimi narůstala. V listopadu rozvířila politickou debatu mezi chorvatskými a srbskými „liberály“ série článků člena ÚV SK Chorvatska a místopředsedy svazového parlamentu Miloše Žanka v deníku *Borba* pod názvem *V tom nacionalistickém bláznění – je systém*. V nich podrobil kritice chorvatské vedení za nedostatečný boj proti narůstajícímu chorvatskému šovinismu a zaútočil i na uznávanou Matici chorvatskou. Chorvatská reakce byla nekompromisní, neboť veřejně odsoudila jak nacionalismus, tak svazový byrokratismus a hegemonismus.

To již ale předbíháme událostem. Nyní se musíme vrátit o několik týdnů zpět. V době utichání silniční aféry politiky zastihla informace o tragických událostech v Bosenské krajině.

„Toto je strašné neštěstí, strašný pohled“

V neděli 26. října 1969 zasáhla Bosenskou krajinu série zemětřesení. První otřes byl zaznamenán v 16:38 a po něm následovala řada slabších. Chvění země bylo zaregistrováno v širokém pásu měst od Nového Bělehradu přes Záhřeb do Mariboru. V epicentru mezi Bosenskou Dubicí, Gradiškou a Banja Lukou nejsilnější zachvěv dosáhl 7 stupně Richterovy stupnice²⁵⁹. I přes vysoké materiální škody si vyžádal pouze jediný lidský život a okolo 200 zraněných.²⁶⁰

Přírodní živel běsnil i v noci, až následujícího rána dosáhl vrcholu. Při něm zasáhl oblast Bosenské krajiny o ploše 11 000 km² otřes, který ve stejném epicentru dosáhl 9 stupně Richterovy škály.²⁶¹ Jeho dozvuk se projevil i v desítky kilometrů vzdálených městech Doboj, Sanski Most, Prijedor, Derventa, Mrkonjić Grad, Zenica a ještě v Sarajevu se vyšplhal k 5. stupni. Druhé největší bosenskohercegovské město²⁶² zemětřesení zasáhlo přesně v 9:11. Zahynulo při něm 15 lidí a přes 1250 bylo zraněno. Odhadem 70 % banjalucké zástavby bylo poškozeno.²⁶³ Obavy, že místní továrna na celulózu a viskózu znečistila řeku Vrbas a posléze i Sávu, se nakonec ukázaly jako neopodstatněné. Už s prvními zprávami z poničené oblasti si Banja Luka vysloužila přirovnání ke skopské katastrofě před šesti lety.

²⁵⁹ Richterova stupnice vyjadřuje intenzitu zemětřesení dle hodnoty magnituda. Je založena na množství energie v hypocentru zemětřesení a udává intenzitu pohybu země měřenou ve vzdálenosti 100 km od epicentra.

²⁶⁰ *Borba*. Zagreb 27. 10. 1969 a 28. 11. 1969, s. 2 a ASCG, f. 130, 480-796: zasedání svazové vlády 28. 10. 1969. *Informacija štaba Banjaluke*.

²⁶¹ Podrobnější výzkumy ukázaly, že na ploše 9000 km² dosáhlo zemětřesení 7° Richterovy škály, na ploše 1822 km² již 8° a na území 68 km² dokonce 9°. Viz ASCG, f. 130, 508-845: zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Izveštaj o proceni štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini*. Beograd, maj 1970, s. 1.

²⁶² Dle sčítání obyvatelstva roku 1961 v Banja Luce žilo 60 950 lidí. Viz *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 1*. Zagreb 1980, s. 360. • Odhady pro rok 1963 počítaly až s 80 000 obyvateli.

²⁶³ *Borba*. Zagreb 28. 10. 1969, s. 1 a ASCG, f. 130, 480-796: *Informacija štaba Banjaluke*. • Podle Lublaňské observatoře ranní zemětřesení bylo v pořadí třinácté od počátku seizmické činnosti v regionu. Hypocentrum se nacházelo v hloubce 11-18 km, v případě Skopje to bylo 5 km, a na možnost silných otřesů ředitel observatoře v časných ranních hodinách telefonicky upozornil Shromáždění okresu Banja Luka. Ničivé otřesy postihly stejnou oblast již několikrát, a to 30. 3. 1888 a 11. 10. 1935. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-11: telegram Tanjugu 27. 11. 1969.

Následky zemětřesení opětovně ukázaly, že Jugoslávie není na podobný druh neštěstí dostatečně připravená. Vedení státu se nepoučilo z chyb v Makedonii a podcenilo důležitost prevence. Ze šesti seizmologických stanic byly jen ty ve Skopji, Valandovu a Ochridu moderně vybavené, a to jen díky událostem v roce 1963. Zbylé, v Bělehradě, Sarajevu a Lublani, byly zastaralé a s ohledem na rozlohu a seizmickou aktivitu státního území početně nedostačovaly. Počáteční záchvěvy v Bosenské krajině stanice nezaznamenaly, a nemohly tak varovat obyvatelstvo před blížící se katastrofou. Málo se také dbalo na předpisy upravující výstavbu odolných budov a stále chyběli specialisté vyškolení v oboru. Nedostatky se projevovaly i v koordinaci činnosti státních orgánů a štábů.²⁶⁴

Situace přesto nebyla tak beznadějná, jak by se na první pohled mohlo zdát. Zaběhnuté mechanismy pomoci fungovaly bez problémů. Bezprostředně po prvním otřesu byl v Banja Luka zaktivován štáb civilní obrany. V ulicích lidem pomáhala místní posádka JNA, k níž se brzy přidalo několik desítek vojáků z Dervety a dva vojenské vrtulníky z Mostaru. Štáb se obrátil na občany s prohlášením, v němž je vyzval k posílení a rozšíření štábů jednotlivých městských částí a k zajištění dočasných svobodných ploch na zabezpečení dětí a starých lidí. Pro následující noc přislíbil zajistit místa k přespaní, dodávky potravin a nezbytné vybavení. V návaznosti na to vznikla řada stanových táborů, přednostně pro děti, ženy a nemocné. Většina lidí ale musela přespávat pod širým nebem, jelikož vstup do budov byl zakázán do doby, než je prohlédnou statici. Ústřední nemocnice, klíčová i pro celý region, zůstala v troskách a nemohla přijímat nové pacienty. Ranění proto museli být převáženi do jiných lokalit. Do města byly přesunuty mobilní nemocnice ze Záhřebu a Bělehradu, k nimž časem přibyli lékaři z celé Jugoslávie. Svépomocí občanů se odvíjela evakuace do přilehlého okolí města.

²⁶⁴ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o mogućim zaštitnim merama od zemljotresa*. 11. 11. 1969.

Narychlo přivolaní technici informovali o dění na místě předsedu svazové vlády Mitju Ribičiče a další funkcionáře, mimo jiné předsedu ÚV SK Bosny a Hercegoviny Branka Mikuliće, předsedu Konference SSRN Bosny a Hercegoviny²⁶⁵ Toda Kurtoviće a velitele sarajevské vojenské oblasti generála Vlada Bajiće, kteří do Banja Luky narychlo přicestovali.²⁶⁶ Ve městě od předchozího dne pobývali také předseda bosenskohercegovského parlamentu Džemal Bijedić a tajemník republikového ústředního výboru Hamdija Pozderac.²⁶⁷

Bezprostřední reakci politiků ilustrují slova, která pronesl 27. října pro listy *Borba* a *Novosti* Džemal Bijedić: „*Toto je strašné neštěstí, strašný pohled. Učiníme vše [politické vedení], co je v naší lidské moci. Učiníme to, co nám velí svědomí a solidarita, aby se Banjalučanům ulehčilo v těchto těžkých chvílích. Jsem dojat aktivitou civilních štábů a rychlostí jednotek Jugoslávské lidové armády, aby se zmírnila pohroma, která postihla toto město.*“²⁶⁸ Bijedić se zúčastnil zasedání městského štábu, když masivní budovu okresního shromáždění náhle zasáhl ranní otřes. Jen díky duchapřítomnému chování vyvázl bez vážnějších zranění. Situaci v Banja Luce okomentoval rovněž předseda okresního shromáždění Živko Babić: „*Dnes bylo zničeno skoro celé centrum města. [...] Při této příležitosti bych si přál apelovat na obyvatele Banja Luky, aby dbali pořádku a disciplíny. Posiluje nás*

²⁶⁵ Po IX. kongresu SKJ vznikl institut konferencí, které se scházely mezi dvěma sjezdy. Formálně sloužily jako diskusní fóra, ale bez možnosti zásadně ovlivnit chod strany či společenských organizací.

²⁶⁶ Do Banja Luky 27. 10. přicestoval také předseda svazového parlamentu Mijalko Todorović, bývalí předsedové ÚV SK BaH Djuro Pucar Stari a Cvijetin Mijatović a bosenskohercegovský premiér Dragutin Kosovac.

²⁶⁷ Pozdercové, původem z Cazinské oblasti v Bosenské krajině, patřili v té době k nejvýznamnějším a nejemocnějším muslimským rodinám v Bosně a Hercegovině. Závratného kariérního postupu se po účasti v partyzánském hnutí dočkalo zvláště osm dětí Mehmeda Pozderce. Hakija působil od roku 1963 ve svazové vládě, kde vystřídal ministerstvo všeobecného hospodářství, průmyslu a obchodu a nakonec zůstal ministrem bez portfeje. Hamdija se věnoval akademické dráze, roku 1965 byl zvolen do ÚV SK BaH a následně se stal jeho tajemníkem. Sakib úspěšně sloužil v armádě. V partyzánských řadách se vyznamenal i jejich strýc Nurija, dříve místopředseda Jugoslávské muslimské organizace, který zahynul při bojích na Sutjesce v roce 1943.

²⁶⁸ *Borba*. Zagreb 28. 10. 1969, s. 1.

*vědomí, že je s námi celá Bosna a Hercegovina a že nám přicházejí výrazy solidarity a pomoc z celé socialistické Jugoslávie.“*²⁶⁹

Ujištění a apely politiků narazily na kladnou odezvu. Banjalučané poslušně vykonávali nařízení úřadů, uskromnili se a čekali na slíbenou pomoc. Rabování či jinou trestnou činnosti bezpečnostní síly vůbec nezaznamenaly. Jedinými negativními jevy byly řídké případy předražování zboží. Ty však rychle zmizely, když za ně soudy vynesly první exemplární tresty.

Krátce po ranním otřesu Mitja Ribičič svolal členy svazového kabinetu. Na něm byl pověřen ministr bez portfeje Marko Bulc, aby zřídil štáb na ochranu před živelnými katastrofami. Okolo desáté hodiny se Tanjugu podařilo navázat přímý telefonický kontakt s Banja Lukou, odkud v zápětí o situaci referoval republikový poslanec Miša Popović. Do postižené oblasti byli hned poté vysláni dva ministři Hakija Pozderac a Blagoj Popov, bývalý předseda Městského shromáždění Skopje. Brzy je následoval sám předseda vlády, aby se osobně přesvědčil o rozsahu škod. Po celý den vláda získávala podrobné informace o neštěstí od banjalučských a republikových funkcionářů.

Ve stejném čase se na mimořádném zasedání sešla bosenskohercegovská vláda. Banja Luce přidělila první finanční prostředky ve výši 1,5 milionu dinárů²⁷⁰ a ve spolupráci s dalšími republikovými úřady organizovala shromažďování pomoci všeho druhu. Za tímto účelem vznikl republikový štáb na odstraňování následků zemětřesení.

Následujícího dne se do Banja Luky vypravil Tito. Již předchozího dne poslal předsedovi bosenskohercegovského parlamentu Džemalu Bijedićovi telegram s tímto obsahem: „*Hluboce mnou otřásla zpráva o katastrofálním zemětřesení v Banja Luce, které zapříčinilo tolik lidských obětí a způsobilo ohromné materiální škody.*

²⁶⁹ *Borba*. Zagreb 28. 10. 1969, s. 2.

²⁷⁰ *Borba*. Zagreb 28. 10. 1969, s. 2. • Srovnat částku v dinárech se světovými konvertibilními měnami je možné prostřednictvím převodu na americké dolary v dobovém poměru 12,5 YUD:1 USD.

*S obyvateli Banja Luky a dalších postižených oblastí, jakož i se všemi občany Bosny a Hercegoviny, hluboce soucítím a prosím Vás, abyste rodinám postižených vyslovil mou nejhlubší soustrast.*²⁷¹ Za doprovodu první dámy Jovanky Broz a dvou členů Výkonného byra Předsednictva SKJ Kira Gligorova a Nijaze Dizdareviće²⁷² se na místo neštěstí vydal helikoptérou z Bělehradu. Na jeho vlastní přání pilot několikrát obletěl město a místo na letišti, kde bylo přichystáno oficiální uvítání, helikoptéra přistála poblíž jednoho stanového tábora na předměstí. Prezident krátce pohovořil s lidmi a poté se vydal s doprovodem do centra. Odtud mu vyšli v ústřety banjalučtí a bosenskohercegoviští představitelé, kteří se tam právě zdržovali.

Předseda okresního shromáždění Živko Babić při té příležitosti sdělil, že k dispozici jsou stany pro 7300 lidí, ale s pomocí JNA v nich do večera najde přístřeší dalších 20 000. Optimistická zpráva neměla reálný základ a jejím cílem bylo v prezidentových očích vyzdvihnout obětavost armády. Babić uvedl, že štáb za asistence společensko-politických organizací zahájil svou činnost okamžitě po zemětřesení. Banjalučané byli nyní rozmístěni na různých místech a již se řešilo jejich dlouhodobé ubytování. Dále připomenul, že v okolí Banja Luky zůstalo bez přístřeší 20 000 lidí.²⁷³

Poté hovořil Tito, který mimo jiné pronesl: *„Dívám se dnes na obyvatelstvo Banja Luky a musím říci, že se podivuji, jak jsou lidé klidní. Jak s důvěrou hledí do budoucnosti. A právě proto, že jsou tak klidní, že s takovou důvěrou hledí do budoucnosti, je naše zodpovědnost ještě větší. Musíme co nejdříve učinit všechna opatření, ne jen vaše republika, ale všechny naše republiky. V první řadě se musí*

²⁷¹ *Borba*. Zagreb 29. 10. 1969, s. 2.

²⁷² Dizdarevićové ze středobosenské Fojnice byli další početnou muslimskou rodinou, která se po válce dostala na výsluní. Tři ze sedmi bratrů zemřeli předčasně, spisovatel Zija byl zabit roku 1942 v koncentračním táboře Jasenovac, Nusret padl v boji v témže roce a Hasan na samém konci války. Rešad za nového režimu dosáhl na křeslo poslance v bosenskohercegovském parlamentu, Nijaz a Raif se zabývali diplomacií a následně politikou na svazové úrovni, Faik působil jako novinář Tanjugu na Blízkém východě. Ze tří sester byla nejaktivnější Muba, která se věnovala akademické kariéře na právnické fakultě v Sarajevu.

²⁷³ *Borba*. Zagreb 29. 10. 1969, s. 1.

snažit svazová administrativa, aby zavedla různá opatření.“ Opíraje se o vlastní zkušenosti doplnil: *„Já jsem byl ve Skopji a viděl jsem, jak to [odklízení] jde těžce. Ale díky pomoci celé naší společnosti a pomoci zvenčí Skopje poměrně rychle překonala tyto problémy. To budete muset i vy. Je dobře, že máme zkušenosti ze Skopje a že můžeme opatření, která jsme tam zavedli, použít i tady.*“²⁷⁴ Prezident se rozhodl Banja Luce věnovat ze svých úspor 20 000 dinárů. Nebyla to suma nijak malá, ale ani přehnaně vysoká. Po čtyřhodinové návštěvě se delegace přesunula do nedaleké obce Zalužani, kde se hlava státu setkala s představiteli okresních samospráv a republikovými politiky.

V době Titovy návštěvy mimořádně zasedla svazová vláda. Jednání se vedle členů kabinetu účastnili také představitelé ředitelství svazových rezerv. Jediným bodem programu byla situace po zemětřesení. Přítomné informoval o aktivitách banjaluckého štábu Mitja Ribičič; o činnosti svazového štábu promluvil Marko Bulc. Ministři posvětili všechna dosud zavedená opatření a předběžně odsouhlasili vyčlenit 10 milionů dinárů jako první pomoc, a to polovinu v hotovosti a zbytek v naturáliích. Na jednání byly vytvořeny tři zvláštní pracovní skupiny.²⁷⁵ V závěru byl přijat návrh dopravovat všechny zahraniční zásilky přes záhřebské letiště Pleso, které mělo dostatečné kapacity a lepší dopravní spojení s Banja Lukou než Sarajevo.

Svazová vláda se opětovně sešla, tentokrát na řádné schůzi, druhého dne. Shromažďování pomoci prohlásila za společensky organizovanou akci v celé zemi. Tímto deklarativní způsobem vláda apelovala na všechny občany, instituce a podniky, aby pomohli při zmírňování následků pohromy. Kabinet zrušil po dobu jednoho roku cla na všechno dovážené zboží označené jako pomoc. Každé postižené domácnosti umožnil získat spotřební úvěr ve výši 40 000 dinárů na 5 let na nákup

²⁷⁴ AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-1: Titova návštěva Banja Luky 28. 10. 1969, s. 1-2.

²⁷⁵ První z nich měla za úkol koordinovat otázky sociálních služeb. Do jejího čela byl postaven Marko Bulc. Druhá pod vedením Hakiji Pozderce měla za povinnost usměrňovat aktivity v oblasti hospodářství. Třetí se zabývala zahraniční pomocí. Kromě těchto skupin byl Blagoj Popov pověřen koordinací činnosti svazových orgánů a banjaluckého štábu. Viz ASCG, f. 130, 480-796: zasedání svazové vlády 28. 10. 1969.

zboží (vyjma potravin a automobilů) a stavebního materiálu s ročním úrokem do 2 %.²⁷⁶

Souběžně s tím svazový ministr financí Janko Smole vydal prohlášení, ve kterém informoval firmy, z jakých fondů mohou uvolňovat finanční prostředky na pomoc Banja Luce. Jednalo se o fondy obecné spotřeby nebo příjmy z přebytků roku 1969. Na uvolněné prostředky se nevztahovalo zdanění. Totéž platilo i pro výplaty jednotlivců, kteří se jich vzdají ve prospěch postižených.

Vláda posléze 31. října jmenovala jedenáctičlennou komisi na ocenění škod v Bosenské krajině, jejímž předsedou se stal Blagoj Popov. V komisi měl právo zasednout i jeden zástupce Banja Luky. Jím se stal Petar Dodik, poslanec Organizačně politické rady svazového parlamentu. Návrh o přidělení 10 milionů dinárů projednával svazový parlament 3. listopadu a ve zkráceném řízení jej uvedl v platnost.

Starost o Bosenskou krajinu mezitím přešla na republikové vedení. Nedávno vzniklý bosenskohercegovský štáb, jemuž předsedal Dragutin Kosovac, 30. října oznámil, že se pomoc odvíjí úspěšně a základní potřeby obyvatelstva jsou uspokojovány. V této době si štáb dal za úkol odhadnout škody a zajistit výplaty penzí a mezd zaměstnanců. O poznání méně příznivé zprávy ale přineslo v závěru října společné zasedání předsedů okresních shromáždění z Bosenské krajiny. Zástupci Bosenské Gradišky, Laktaši, Jajce, Čelince, Prnjavoru a Mrkonjić Gradu se na něm shodli, že jejich okresům nebyla poskytnuta dostatečná pomoc. Brzy vyplulo na povrch, že drtivá většina humanitární pomoci směřuje pouze do Banja Luky, kdežto její okolí zůstává nepovšimnuto.

Dne 30. října zasedala i bosenskohercegovská vláda. Premiér na ní již neplýtl chválou, ale jasně konstatoval, že Bosna a Hercegovina k normalizaci poměrů využije všechny své síly. Nezbytné kroky ale překračují její možnosti, a

²⁷⁶ ASCG, f. 130, 480-797: zasedání svazové vlády 29. 10. 1969, bod 14.

proto jsou všechna dosud uskutečněná i v budoucnu realizovaná opatření věcí celé Jugoslávie. Ministři vyslovili názor, že je nyní nutné přejít na dlouhodobější plány: výstavbu a opravu objektů a obnovu hospodářství. Jako prozatímní řešení bytové otázky navrhli přestěhovat část obyvatelstva do odstavených železničních vagónů a karavanů. V tomto směru apelovali na Jugoslávské železnice.

Mezitím Bosenskou krajinu zasáhl další velký otřes o síle 7 stupňů Richterovy škály. Jeho ničivá síla nebyla tak významná, ale napomohla k dalšímu znehodnocení objektů a infrastruktury.

Situace v Bosenské krajině byla hlavním bodem schůze ÚV SK Bosny a Hercegoviny, která se uskutečnila 2. listopadu. Sekretariát výboru se sešel již 28. října a vyzval všechny komunisty v republice, aby pokračovali v poskytování pomoci a podpořili všechny akce směřující ke zmírnění následků pohromy. Zavedl desetiprocentní srážky z čistého měsíčního příjmu všech svých zaměstnanců, což se dotklo i všech členů SSRN a Svazu mládeže. Výbor se také usnesl, že ze svého rozpočtu věnuje jako dar 100 000 dinárů.

Rozšířenému zasedání ústředního výboru přihlíželi mnozí vysocí funkcionáři z postižené oblasti, Sarajeva i Bělehradu. Mezi nejvýznamnějšími hosty byli bosenskohercegovští členové Výkonného byra Předsednictva SKJ Nijaz Dizdarević a Cvijetin Mijatović. O dosud zavedených opatřeních informoval Dragutin Kosovac. Jako novinka byla prezentována informace, že bez střechy nad hlavou zůstalo 75 000 lidí, z toho 42 000 v Banja Luce.²⁷⁷ Kosovac se nevyhnul ani ožehavým tématům. Uvedl, že pomoc postiženým okresům nebyla oproti Banja Luce zcela adekvátní. Z toho důvodu vznikl společný koordinační výbor pro celý region. Zopakoval, že zemětřesení představuje silný úder pro celou Jugoslávii, a zvláště pro Bosnu a Hercegovinu, jelikož tím budou odloženy některé plány dalšího rozvoje. Znova také vybídl svazové úřady, aby v tomto duchu přijaly odpovídací opatření.

²⁷⁷ *Borba*. Zagreb 3. 11. 1969, s. 1 a 4.

Nová opatření muselo schválit nejvyšší vedení SKJ, které zasedlo v Bělehradě 4. listopadu. Ještě před samotným zasedáním se objevily jisté náznaky, že rozhodování o pomoci nebude tak snadné, jako v případě Skopje. Politické ústředí ani nepovažovalo události v Bosenské krajině za natolik závažné, aby jim alespoň symbolicky vyčlenilo celý čas zasedání. Proti tomu nic nenamítali ani členové byra, ani přizvaní hosté. Mezi nimi byl premiér Mitja Ribičič, předseda parlamentu Milentije Popović, prezidentův tajemník Jože Smole a Branko Mikulić, který přítomné informoval o dění v Banja Luce.

Mikulićův projev odrážel postoj bosenskohercegovského ústředního výboru, který zasedal o dva dny dříve. Za priority v nastávajícím období označil ubytování obyvatelstva, zajištění školní výuky a základní zdravotní péče. Očekával udělení objemnější finanční zálohy od federace, která by umožnila zrychlení rekonstrukčních prací. Zdůraznil, že celkově bylo postiženo až 11 okresů s 550 000 obyvateli, z toho větší škody utrpělo 230 000 z nich. Dále uvedl, že Banja Luka je centrem rozlehlé oblasti. Na jejím rozvoji závisí i rozvoj celého regionu, který trápí chudoba a i po čtvrtstoletí následky války.

Po úvodu přišla na řadu otázka financování obnovy Bosenské krajiny. Zde se v plné míře projevil rozdíl mezi líbivými hesly o solidaritě a skutečnou ochotou k činu.

Mitja Ribičič zhodnotil, že se kabinet zachoval stejně jako v podobných případech v minulosti, kdy uvolnil dostupné rezervy. Byla to sice pravda, ale toto sdělení použil jako alibi pro své další postoje. Na jednu stranu podpořil další vládní intervence, ale k zavedení nových daní se stavěl zamítavě. Místo toho nabízel možnost přesměrovat brzy končící odvody pro Skopji. Přesné vymezení celkové účasti státu chtěl až po vyčíslení škod. To ale mohlo trvat dlouhé měsíce, během nichž by postižená oblast zůstala bez vydatnější pomoci. Zjevnou nekoncepčnost předseda vlády zmírnil tím, že navrhl zavést opatření, která po vzoru Skopje uleví místnímu hospodářství. I v tomto případě se jednalo o nepřímou akci, která nemohla

vyřešit momentální potřeby. K tomu ještě dodal, že značný podíl na obnově mají nést sami Banjalučané a občané Bosny a Hercegoviny. Na jejich vůli a odříkání pak budou stavět svou pomoc ostatní obyvatelé Jugoslávie.²⁷⁸

Tito nesdílel stejný názor jako Ribičič a jeho projev se pokusil korigovat. Nejprve se věnoval osudu obyvatelstva a průmyslových podniků, u nichž očekával vládní pobídky, a posléze sdělil dojmy ze své návštěvy Banja Luky. Připomněl tíživou situaci venkovského obyvatelstva. Zdůraznil přitom, že jde o povstalecké území, které nemálo přispělo partyzánskému odboji za války. Letmou zmínkou chtěl navodit obětavost a utrpení místních lidí, kterým zůstal stát mnoho dlužen. Zároveň s tím ocenil práci banjaluckých i bosenskohercegovských orgánů, které podle jeho mínění zabránily panice a zajistily dobrou organizaci.

Krste Crvenkovski byl jedním mála, kdo podpořil aktivní přístup v otázce financování. Postavil se za návrh přesměrovat právě končící odvody pro Skopji ve výši 220 milionů do Bosenské krajiny.²⁷⁹ V rozpravě s Titem uvedl, že je možné uvažovat i o dluhopisech, pokud celkové škody převýší tuto sumu. Upozornil přitom, že splácení dluhopisů by se dlouhodobě hradilo z těchto prostředků. Navrhl, aby se prostředky poskytly bez nutnosti předložit plán obnovy. Výstavbu by tak řídily místní orgány ve spolupráci se zvláštním fondem.

Ribičič, vědom si nesouhlasného postoje dvou svých spolubesedníků, vystoupil ještě jednou a přislíbil, že vláda nebude do vyčíslení škod nečinná. Přechodné období označil jako manévrovací prostor, který má zajistit volnou ruku při získávání financí. Uvažoval o převedení pomoci ze Skopje, ale dluhopisy v této

²⁷⁸ Premiér dále vyslovil názor, že se vedení státu z předešlých zkušeností nepoučilo a stále má problémy se zřizováním štábů a komunikačních spojů. Spojení s Banja Lukou byli přitom velmi špatné. Kvůli tomu se zvažovalo dopracování koncepce všenárodní obrany.

²⁷⁹ Ve svých pamětech Crvenkovski v souvislosti se vztahem k Petru Stambolićovi ale uvádí, že se neshodli ohledně návrhu přesměrovat některé finanční prostředky ze Skopje do Banja Luky. Tento návrh Stambolić předložil v době, kdy se diskutovalo o prodloužení lhůty na obnovu makedonské metropole. Crvenkovski jej rezolutně odmítl. Přesné datum setkání politiků není uvedeno, ale je zběžně přiřazeno k roku 1965. Jedná se zřejmě o rok 1969. Viz CRVENKOVSKI, Krste, TOMOVSKI, Mirče: *Zaboravena vistina*. Skopje 2003, s. 298.

chvíli nedoporučoval. Nejdříve počítal s dobrovolnými příspěvky, až později se dalo jednat o rychlém vypsání dluhopisů. Odmítl tvrzení, že čím později budou vydány, tím menší ochota bude je zakupovat. Zákon o účasti země při obnově ale chtěl vázat na odhad škod.

Miko Tripalo podpořil přesměrování nadbytečných financí ze Skopje a po vyčíslení škod navrhl stanovit celkovou sumu, s níž se bude federace podílet na obnově. Podle něj bylo lepší, kdyby vystačily stávající odvody, než kdyby se zaváděly nové. Ohledně dluhopisů dával přednost vyčkávání.²⁸⁰ Obdobný postoj zastával i Mijalko Todorović, Edvard Kardelj a Stane Dolanc. Veljko Vlahović přenechal rozhodnutí o svazových dluhopisech na kabinetu. Navrhoval také prodloužit odvody pro Skopji. Jako dlouhodobé řešení znova připomněl otázku založení speciálních fondů jednotlivých republik a autonomních oblastí, které by deponovaly prostředky pro případ nepředvídatelných katastrof. Dosud takové nevznikly, i když se o nich čas od času diskutovalo.²⁸¹

Závěry výkonného byra byly nejednoznačné. Formálně deklarovaly ochotu pomoci, ale nenastavily k tomu žádné parametry. Vlažný postoj stranického vedení byl patrný již před začátkem schůze, kdy někteří členové odmítli návrhy řešení předložené Cvijetinem Mijatovićem a Kirem Gligorovem. O těchto návrzích se diskutovalo zřejmě jen v kuloárech, jelikož nebyly součástí programu. Je příznačné, že ani jeden z obou politiků se nezapojil do diskuze, ačkoli byli touto problematikou pověřeni.²⁸² Dlouhodobé řešení obnovy bylo odloženo s poukazem na neexistující soupis škod. Prozatímní opatření přešla do kompetence svazové vlády. Její předseda ale neměl jasnou vizi, ani podporu mnoha čelných politiků. Nemohla na tom nic

²⁸⁰ Crvenkovski a Tripalo přišli s nápadem, aby se zemětřesení využilo k mediální propagaci bratrství a jednoty, resp. aby se poukazovalo na efektivitu společenského (samosprávného) uspořádání a činnost členů SKJ v nastalé situaci. Ostatní diskutující se k tomuto návrhu stavěli chladně.

²⁸¹ Mezi jiným navrhl, aby se v samotné Banja Luce postavily vhodné stavební podniky, které by ulehčily dopravě materiálu a pomohly ekonomicky slabému regionu zaměstnat nové pracovní síly. Stejně jako Tito apeloval na větší kontrolu výstavby odolných budov.

²⁸² Do této pracovní skupiny vstoupil po jednání také Miko Tripalo, jež se netajil rezervovaným postojem k řešení vzniklé situace.

změnit ani vysvětlující informace, kterou byro spolu se zápisem ze schůze poslalo Předsednictvu SKJ a všem předsedům republikových ústředních výborů. Přestože byla pomoc Bosenské krajině prohlášena za celonárodní akci, společensko-politické organizace k ní nebyly přímo vyzvány. Značná volnost panovala i směrem k Bosně a Hercegovině, jíž se dostalo jen nekonkrétních slibů.²⁸³ Za těchto okolností odcestovali sledujícího dne na návštěvu Banja Luky Edvard Kardelj a Cvijetin Mijatović.

Svazová vláda hned 5. listopadu založila speciální komisi, která měla připravit návrhy dlouhodobých opatření.²⁸⁴ Zároveň apelovala na Předsednictvo Svazové konference SSRNJ, aby zvážilo oslavit Den republiky 29. listopadu v přiměřeném duchu solidarity a ušetřené peníze věnovalo Banja Luce. Nato 10. listopadu kabinet projednal balíček zvláštních zákonů připravených ministerstvem financí. Bosna a Hercegovina, respektive okresy Banja Luka, Čelinac a Laktaši, díky nim získala přímo či nepřímo zhruba 505 milionů dinárů.

Předběžný rozsah pomoci svazové vlády na jednání 10. 11. 1969²⁸⁵	
popis	tis. dinárů
nevratná půjčka Bosně a Hercegovině na odstraňování škod	100 000
postoupení některých lokálních odvodů (splátky fondu zaměstnanosti a daně z osobního příjmu) třem postiženým okresům (1969-1970)	cca 65 000
dočasný úvěr na financování oprav poškozených objektů	200 000
částka určená na úvěry pro firmy	100 000
odložení splátek poskytnutých z federálních zdrojů	cca 40 000
celkem	cca 505 000

Schválení se dočkaly také návrhy na regulaci soudních procesů v zasažené oblasti a o dočasném dohledu Národní banky nad finančními vztahy. Obyvatelé pěti

²⁸³ ASCG, f. 507, IV/85: zasedání Výkonného byra Předsednictva SKJ 4. 11. 1969, s. 1-35.

²⁸⁴ Jejímí členy se stal Hakija Pozderac, který komisi předsedal, Marko Bulc, Blagoj Popov, ministři bez portfeje Dragiša Djoković, Franjo Nadj, Trpe Jakovlevski a Nikola Pavletić, ministr financí Janko Smole a ministr průmyslu Borivoje Jelić.

²⁸⁵ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Kratka informacija o pomoći Bosanskoj krajini*. 14. 11. 1969.

nejpostiženějších okresu mohli získat spotřební úvěry. Řešení bytové otázky bylo ale odloženo s poukazem, že se jí z pozice investora mají zabývat banky, a nikoli stát.

Svazový parlament předlohy ve zrychleném řízení odhlasoval 12. listopadu. Při té příležitosti o Banja Luce hovořil premiér Mitja Ribičič a poslanec banjaluckého původu Osman Karabegović. Nikoli bezúčelně řečníci vzpomněli úlohu Bosenské krajiny v osvobozeneckém boji za druhé světové války a zopakovali, že při odstraňování následků katastrofy bude potřeba úsilí celé Jugoslávie.²⁸⁶ Zákony se poté 21. listopadu zabývala vláda Bosny a Hercegoviny, která je poslala ke schválení republikovému parlamentu. Sarajevo z vlastní iniciativy již 10. listopadu přijalo řadu opatření, kterými přenechalo daň z osobních příjmů a zemědělské činnosti rezervním fondům postižených okresů. Republikový rozpočet tímto opatřením přišel o 17 milionů dinárů.²⁸⁷

Svazoví poslanci deklarovali svůj trvalý zájem o postiženou oblast. Mnohé z nich k tomu vedlo citové pouto, které si odnesli z doby partyzánského boje. Vzpomínka na krvavou bitvu o Kozaru z roku 1942 byla stále živá. Do Banja Luky 17. listopadu zamířila rovnou celá delegace svazového parlamentu. Mezi jejími členy byl předseda Rady národů Mika Špiljak, místopředseda parlamentu Blažo Djuričić a předseda Průmyslové rady Vasil Grivčev.

Bosenskou krajinou se zabývala i největší společensko-politická organizace. Postoj SSRNJ důsledně kopíroval vládní a stranické direktivy, a tak bylo možné jeho závěry předem odhadnout. Členové Předsednictva a Výkonného výboru Svazové konference SSRNJ 7. listopadu hovořili o aktuálních problémech hospodářství a základech hospodářské politiky v roce 1970. Mezi projednávanými body se objevily i následky zemětřesení. SSRN Bosny a Hercegoviny se touž problematikou zabýval 31. října. Jediným výsledkem jednání byla několikabodová proklamace, v níž se vyzývalo k pokračování humanitárních sbírek, nyní již pouze finanční povahy.

²⁸⁶ *Borba*. Zagreb 13. 11. 1969, s. 5.

²⁸⁷ *Borba*. Zagreb 11. 11. 1969, s. 4.

Politici vyjádřili podporu vládním opatřením a oslavy Dne republiky přizpůsobili situaci.²⁸⁸ Poměrů v Bosenské krajině se okrajově dotklo i zasedání SSRNJ 3. prosince. Delegáti tehdy posvětili rozhodnutí vytvořit Koordinační výbor Svazové konference SSRNJ na čele s Ljupčem Arsovem, předsedou SSRN Makedonie v době skopského zemětřesení.²⁸⁹ Výbor měl usměrňovat a podněcovat další pomoc Bosenské krajině, výrazně aktivní činnost však v této oblasti nevyvíjel.

Události v Bosenské krajině silně zapůsobily i na vedení ostatních jugoslávských republik. V prvních hodinách bosenskohercegovští představitelé dostávali soustrastné telegramy od mnohých činitelů z celé federace. Do Banja Luky se vypravili představitelé Městského shromáždění Bělehradu, Jugoslávského červeného kříže, specialisté Seismologického ústavu a inženýři ze Skopje. Neštěstí bylo i tématem jednání chorvatské vlády, jež rozhodla organizovat pomoc prostřednictvím štábu civilní obrany. S žádostí o pomoc se na Chorvatsko posléze obrátil štáb svazové vlády. Následně se chorvatští představitelé, mezi nimi místopředseda vlády Dušan Reljić, ministr bez portfeje Ervin Nonveiller, ministr zdravotnictví a sociální politiky Nikola Papić a ministr vnitra Mato Krpan, vydali na místo tragédie. Z Lublaně přicestoval člen slovinské vlády Boris Vadnjal a ministr vnitra Silvo Gorenc, kteří s místními orgány projednali možné formy pomoci od této republiky. Hned na počátku listopadu Banja Luku navštívili předseda Svazové konference SSRNJ Veljko Milatović, místopředseda svazové vlády Nikola Miljanović, Janko Smole a předseda Svazové hospodářské komory Rudi Kolak. Později, 17. listopadu se ve městě sešli všichni republikoví ministři školství a kultury, aby s představiteli místních okresů a organizací diskutovali o dalších plánech obnovy. Následujícího dne na místo dorazila výprava ze Skopje pod vedením předsedy městského shromáždění Dragoljuba Stavreva.

²⁸⁸ *Borba*. Zagreb 8. 11. 1969, s. 1 a 5.

²⁸⁹ *Borba*. Zagreb 4. 12. 1969, s. 5.

O Bosenskou krajinu se zajímali i představitelé církví a náboženských obcí. Banja Luku nejprve 29. října navštívil nejvyšší islámský duchovní reisu-l-ulema Sulejman-ef. Kemura a následujícího dne v doprovodu několika biskupů srbský patriarcha German. Dorazil s ním i předseda Jugoslávského červeného kříže generál-plukovník Djuro Mešterović. Patriarcha tehdy uvedl, že se obrátí o pomoc na Mezinárodní radu církví. Ještě 17. listopadu město navštívila delegace 12 pravoslavných kněží s nabídkou asistence při odstraňování škod.

Sakrální objekty při otřesech utrpěly četné ztráty. Poškozena byla řada mešit z tureckého období, pevnost, hodinová věž Sahat-kula a hrobka zakladatele města Ferhada-paši Sokoloviće. Z křesťanských památek utrpěl škody mimo jiné katolický klášter trapistů, který nedávno oslavil stoleté výročí.

Po celé Jugoslávii bylo brzy zahájeno shromažďování pomoci nejrůznějšího charakteru. V Bělehradě vznikl zvláštní štáb, který okamžitě poslal stany, příkrývky a cisterny. Jinde tyto aktivity podpořil Červený kříž. V prvních dnech městská shromáždění Sarajeva a Skopje vyčlenila po 500 000 dinárech, městské úřady Bělehradu 700 000. Chorvatská vláda darovala 1,5 milionu dinárů, srbská a slovinská po jednom milionu a černohorská 500 000. Podniky z celé země nabízely od desítek do stovek tisíc dinárů; jejich zaměstnanci se vzdávali části svých mezd. Dubrovník a Makarská uvolnily tisíce volných lůžek v rekreačních střediscích u moře a další místa brzy rychle přibývala.²⁹⁰ V mnoha městech se organizovaly týmy odborníků nebo dobrovolnické čety, které se připravovaly na odklizení trosk. Ke zlepšení situace Banjalučanů výrazně přispělo Ředitelství svazových rezerv, jež po intervenci vlády poslalo stany, polní lůžka a další materiál. Také stravování bylo částečně zajištěno ze svazových rezerv.²⁹¹ Do oblasti proudily navíc dodávky stovek tun potravin z širokého okolí.

²⁹⁰ *Borba*. Zagreb 28. 10. 1969, s. 2 a 6, *Borba*. Zagreb 29. 10. 1969, s. 5 a *Borba*. Zagreb 30. 10. 1969, s. 2.

²⁹¹ *Borba*. Zagreb 29. 10. 1969, s. 2.

Ve fondu solidarity se jen za dva dny od neštěstí objevilo 5,6 milionů dinárů.²⁹² S postupem času přicházely i nabídky na výstavbu objektů. Skopje chtělo postavit Dům dětí a mládeže, Univerzitní výbor Svazu studentů z Bělehradu studentskou kolej a Konference pro společenskou aktivitu žen porodnici. K 8. prosinci finanční a materiální pomoc dosáhla 114 milionů dinárů, ale nebyla v ní zahrnuta asistence specializovaných týmů a ubytovací kapacity.²⁹³

Humanitární pomoc pro Bosenskou krajinu v tis. dinárů ²⁹⁴					
	do 8. 12. 1969	%	do 30. 4. 1970	%	% na národ. důchodu
Bosna a Hercegovina	29 056	25,5	55 364	30,8	12,2
Černá Hora	3 535	2,1	3 107	1,7	1,6
Chorvatsko	15 275	13,4	34 941	19,4	28,3
Makedonie	7 376	6,5	3 949	2,2	5,1
Slovinsko	7 579	6,6	14 129	7,9	15,5
Srbsko	51 247	44,9	68 167	37,9	37,3
celkem	114 069	100,0	179 657	100,0	100,0

Postupem času se objem humanitární pomoci zvětšoval, až koncem dubna 1970 dosáhl bezmála 198 milionů dinárů. Prvotní nadhodnocení částek v případě Makedonie a Černé Hory bylo způsobeno tím, že různé subjekty z těchto zemí slíbily větší příspěvky, než jaké ve skutečnosti poskytly. Obdobné případy se objevily ve všech republikách, ale statistika je nepostihla.

Ze srovnání je možné vyzorovat, že nejrychleji příspěvky rostly v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině. Co do složení pomoci, 69 % představovaly peníze a 31 % zboží (potravin, stavební materiál, spotřební zboží, oblečení aj.). V jednotlivých republikách tento poměr značně kolísal. Jestliže v Bosně a

²⁹² *Borba*. Zagreb 30. 10. 1969, s. 2.

²⁹³ *Borba*. Zagreb 31. 12. 1969, s. 2.

²⁹⁴ *Borba*. Zagreb 31. 12. 1969, s. 2 a ASCG, f. 130, 508-845: zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Pregled prikupljene pomoći za postradale od zemljotresa u Bosanskoj krajini*. 22. 5. 1970, s. 1-2. • Statistika v posledním sloupci ukazuje podíl jednotlivých republik na jugoslávském národním důchodu v roce 1970. Viz ASCG, f. 130, 509-846: zasedání svazové vlády 10. 6. 1970, bod 3. *Učesće u društvenoj proizvodnji Jugoslavije*, s. 39.

Hercegovině, Chorvatsku a Černé Hoře finance oscilovaly mezi 80-90 %, tak v Srbsku byly na 54 %, ve Slovinsku na 44 % a v Makedonii dokonce na 35 %.²⁹⁵ Příčinou tohoto stavu mohla být neochota společností dávat finanční příspěvky z rezervních fondů nebo jejich momentální finanční problémy. Namísto toho nabídly své výrobky. Také procento financí od státních úřadů v republikách nebylo stejné. Kolísalo od 60 % z celkové sumy v Chorvatsku a 20 % v Bosně a Hercegovině až po 2 % v Makedonii a Slovinsku (viz tabulka níže). V posledních dvou zemích byl naopak vysoký podíl ostatních plátců (pojišťovací a sociální fondy aj.). Chorvatsko a Černá Hora vykazují v několika kategoriích zajímavá čísla: chorvatské státní úřady věnovaly několikanásobně více než srbské, černoohorské předčily makedonské i slovinské. Mezi jednotlivými dárči Černohorci předběhli Makedonce i Slovince.

Souhrnně se dá říci, že nejvíce humanitární pomoci pro Bosenskou krajinu zajistily Srbsko a Bosna a Hercegovina, jejichž podíl se trvale pohyboval na hladině 70 %. Účast Makedonie, Slovinska a Chorvatska se nepřiblížila jejich ekonomickému potenciálu. V chorvatském případě tento nepoměr částečně nahradila štedřejší finanční pomoc. Černá Hora ve všech segmentech prokázala větší obětavost, než jaká by se dala čekat od málo lidnaté a chudé země.

²⁹⁵ ASCG, f. 130, 508-845, zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Pregled prikupljene pomoći za postradale od zemljotresa u Bosanskoj krajini*. 22. 5. 1970, s. 1-2.

Finanční pomoc pro Bosenskou krajinu do 30. 4. 1970 v tis. dinárů ²⁹⁶						
	firmy	státní úřady	společn. organizace	jednotlivci	zahraničí prostředky	ostatní plátcí
Bosna 48 534 (39,0/100)	22 674 (45,6/46,7)	9 645 (31,8/19,9)	1 599 (16,0/3,3)	2 580 (22,5/5,3)	6 324 (79,8/13,0)	5 712 (38,1/11,8)
Černá Hora 2 595 (2,1/100)	896 (1,8/34,5)	684 (2,3/26,4)	35 (0,4/1,3)	326 (2,8/12,6)	3 (0/0,1)	651 (4,3/25,1)
Chorvatsko 29 155 (23,4/100)	7 812 (15,7/26,8)	16 305 (53,8/55,9)	3 211 (32,2/11,0)	1 671 (14,5/5,7)	24 (0,3/0,1)	132 (0,9/0,5)
Makedonie 1 398 (1,1/100)	348 (0,7/24,9)	30 (0,1/2,1)	53 (0,5/3,8)	252 (2,2/18,0)	— — — (0/0)	715 (4,8/51,1)
Slovinsko 6 226 (5,0/100)	2 801 (5,6/45,0)	116 (0,4/1,9)	64 (0,6/1,0)	170 (1,5/2,7)	3 (0/0)	3 072 (20,5/49,3)
Srbsko 36 501 (29,3/100)	15 169 (30,5/41,6)	3 526 (11,6/9,7)	5 011 (50,2/13,7)	6 487 (56,5/17,8)	1 598 (20,1/4,4)	4 710 (31,4/12,9)
celkem 124 409	49 700 (100/39,9)	30 306 (100/24,4)	9 973 (100/8,0)	11 486 (100/9,2)	7 952 (100/6,4)	14 992 (100/12,1)

Podmínky pro obyvatele Banja Luky nebyly od počátku nijak snadné. Do 28. října počet zaopatřených osob ve sběrných táborech stoupl na 20 000. Stravování obstarávaly polní kuchyně a vodu rozvážely cisterny. Elektřina byla prvého dne obnovena jen v několika ulicích v centru; vodovody byly na řadě míst poškozené, a tak celá síť zůstala mimo provoz. Telefonní spojení se podařilo zprovoznit jen provizorně.²⁹⁷ Dopravní komunikace v důsledku vytížení kolabovaly. Největší nápor nesla silnici z Bosanské Gradišky do Banja Luky, po které přijížděla pomoc ze Záhřebu i z Bělehradu. Zácpy vytvářeli i motoristé, kteří se snažili pomoci svým příbuzným. Vstup do zasažené oblasti byl proto omezen a umožněn jen osobám s povolením.

²⁹⁶ První číslo v závorce se vztahuje k výpočtům ve vertikálním směru, druhé ve směru horizontálním. Z úředních statistik není možné zjistit, co znamenají uvedené kategorie zahraniční prostředky a ostatní plátcí. Viz ASCG, f. 130, 508-845, zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Pregled prikupljene pomoći za postradale od zemljotresa u Bosanskoj krajini*. 22. 5. 1970, s. 1.

²⁹⁷ *Borba*. Zagreb 29. 10. 1969, s. 2 a 4.

V téže době se rozeběhla oprava poškozených domů.²⁹⁸ Zcela stranou nezůstala ani snaha ubytovat obyvatelstvo ve vlcích a karavanech. Těch bylo ve městě poskrovnu, a proto se uvažovalo o jejich koupi. Kvůli zhoršenému počasí padlo rozhodnutí nezapojit do obnovy jugoslávskou stavební centrálu. Sešlo také z plánu na angažování jugoslávských mládežníků v pracovních brigádách. Této povinnosti ale neušli mladí lidé a nezaměstnaní z Banja Luky. Úřadům se k dobrovolnickým akcím následně přihlásilo 1500 lidí, zhruba polovina odhadovaného počtu.²⁹⁹ Trvalý nedostatek odborného personálu město řešilo tzv. víkendy solidarity, během kterých se do nejnutnějších oprav zapojily stovky řemeslníků z celé republiky.

Ředitelství pro obnovu Banja Luky 7. listopadu rozpracovalo plán, podle něhož počítalo s tím, že do poloviny prosince ubytuje 10 500 rodin. K tomu měl výrazně přispět nákup 1500 montovaných domků a 2000 obytných přívěsů.³⁰⁰ Urbanisté pro ně vyčlenili čtvrti Petričevac a Starčevica. Naopak jako zcela nemožná se ukázala varianta postavit v této pokročilé roční době příměstská sídliště.

Neskromné záměry ale hned narazily na řadu překážek. Místní společnosti, v reakci na zvýšenou poptávku po montovaných objektech, razantně zvýšily jejich ceny. Bosenskohercegovevský podnik Krivaja zahájil výstavbu 300 montovaných domů až těsně po půlce listopadu.³⁰¹ K tomu se připojilo zpoždování dodávek 1400 karavanů od domácích firem, převážně ze Slovinska. Úřady proto musely narychlo přehodnotit své plány a požádaly svazovou vládu, aby jim umožnila nakoupit obytné přívěsy v zahraničí.³⁰² V tu dobu již počítali, že zabezpečí až 13 000 zůstavších rodin se 40 000 členy. Zbýlých 25 000 obyvatel bylo evidováno jako vystěhovalci.³⁰³

²⁹⁸ Komise statiků dokončila předběžnou prohlídku všech 18 100 místních budov. Pětinu z nich určila k okamžité demolici, třetinu k možnému užívání. Viz *Borba*. Zagreb 2. 11. 1969, s. 1 a 4.

²⁹⁹ *Borba*. Zagreb 6. 11. 1969, s. 5.

³⁰⁰ *Borba*. Zagreb 8. 11. 1969, s. 6.

³⁰¹ Termínem dokončení byl stanoven na 15. ledna. Viz *Borba*. Zagreb 18. 11. 1969, s. 7.

³⁰² Svazová vláda schválila nákup 1200 karavanů a jejich osvobození od cel 19. listopadu. Dodávky v hodnotě 1 mil. dolarů se očekávaly do půli prosince. O devizové prostředky žádalo Ředitelství pro

Na místě stále působila JNA, která se podílela na odklizení trosek. Později se rozhodla poslat do Banja Luky všechna dostupná vozidla, která se mohla využít k bydlení.³⁰⁴ Škody na armádním majetku nebyly přitom zanedbatelné. Iniciativou svazového ministerstva národní obrany bylo zřízeno vojensko-stavební velitelství, jehož prostřednictvím JNA pečovala o sanování vlastních objektů.

Přírodní neštěstí zničilo také budovy a vybavení městských orgánů, jejichž dočasným sídlem se stal městský park. Lokální úřady tak načas musely zastoupit republikové, které se intenzivně pustily do řešení následků škod a přijímaly nezbytné legislativní normy. Práci úřadů komplikovala i špatná informovanost, jelikož většinu sdělovacích prostředků v regionu zemětřesení vyřadilo z chodu. Tento stav měla zvrátit opětovná distribuce banjaluckého listu *Glas*, dočasně tištěného v Tuzle, a zvláštní zpravodajství sarajevského *Oslobodjenje*. Na větší publicitu o důsledcích neštěstí se podílelo svazové ministerstvo informací, které vydávalo věstníky, a vláda, jež předávala zprávy *Tanjugu* a Rádiu Bělehrad.

Velmi kritická byla situace ve školství, kde bez možnosti vzdělání zůstalo 34 000 žáků a studentů středních škol. Poškozeny byly i tři vyšší školy a technická fakulta. Místní představitelé se proto rozhodli, že letní prázdniny dětem prodlouží na neurčito. Následně štáb pro dočasnou evakuaci naplánoval přemístění zhruba 15 000 žáků a studentů. Školy měly fungovat jako nezávislé celky, jen v nových lokalitách. S tímto řešením souhlasilo 70 % rodičů, které úřady oslovily.³⁰⁵ Na nucených prázdninách zůstalo také 10 000 dětí v okolních okresech. Jejich orgány si vytyčily za cíl přednostně opravit školy, ale v některých případech to nebylo do

obnovu Banja Luky, ale dinárovou protihodnotou ručila bosenskohercegovská vláda. Dovoz přívěsů měl politickou dohru, když na něj podal stížnost největší slovinský výrobce karavanů. Jeho požadavkem bylo, aby dovezené přívěsy podléhaly clům. Argumentoval tím, že před nákupem v zahraničí nebyly vyčerpány všechny možnosti domácích výrobců. Vláda však 21. 1. 1970 všechny námitky odmítla. Viz ASCG, f. 130, 483-802: zasedání svazové vlády 19. 11. 1969 a 492-819: zasedání svazové vlády 28. 1. 1970, bod 22.

³⁰³ *Borba*. Zagreb 17. 11. 1969, s. 5.

³⁰⁴ *Borba*. Zagreb 14. 11. 1969, s. 6.

³⁰⁵ *Borba*. Zagreb 4. 11. 1969, s. 5.

zimy možné. Republikový štáb se počátkem listopadu rozhodl provést neodkladnou evakuaci všeho neaktivního obyvatelstva, jež se měla týkat 20 000 žen, dětí a seniorů.³⁰⁶ Mezi potenciálními vystěhovalci byla provedena anketa, zdali jsou ochotni opustit město. Výsledek ukázal, že souhlasí, i když ne bezvýhradně. Evakuaci dětí narážela na odpor části rodičů, ale na ně nebyl brán zřetel. Ohledně odchodu mládeže se objevily neshody i mezi politiky. Ozývaly se hlasy, že na jejich ubytování a studium město nebude mít dostatek peněz. I navzdory tomu bylo 9. listopadu zahájeno přemísťování žáků a studentů do různých míst po celé Jugoslávii. Zároveň padlo rozhodnutí obnovit do poloviny prosince činnost technické fakulty, aby nemusela být přestěhována.³⁰⁷ V téže době se Výkonný výbor Republikového sdružení vzdělávání rozhodl založit fond solidarity na pomoc poškozeným školám s prvotním vkladem milion dinárů. Bosenskohercegovská města byla požádána o zajištění ubytování a výuky pro potřebné děti. Za deset dní se podařilo evakuovat 8274 dětí z plánovaného počtu 11 620.³⁰⁸ Předpokládalo se, že zbylé rodiče poslali za příbuznými. Náklady na jejich ubytování nesla Banja Luka a další zúčastněné okresy. Odhad veškerých nákladů se vyšplhal na 30 milionů dinárů, a to za předpokladu, že se děti vrátí do začátku letní sezóny. V Banja Luce samotné zůstalo 14 500 žáků, 5000 středoškoláků a 2000 vysokoškoláků.³⁰⁹ Na vyšších školách a technické fakultě se podařilo výuku obnovit do poloviny prosince.

V neutěšeném stavu zůstalo také hospodářství. Předběžná statistika uvádí, že ze 127 hospodářských objektů bylo možné ihned zprovoznit 38.³¹⁰ K návratu zaměstnanců na pracoviště vyzval již 29. října předseda okresu Živko Babić. Koncem druhé listopadové dekády bylo ještě 7000 lidí bez dřívějšího pracovního místa a další 3000 musely hledat práci novou. Odbory vyzývaly, aby se nepropouštělo, ale

³⁰⁶ *Borba*. Zagreb 7. 11. 1969, s. 1.

³⁰⁷ *Borba*. Zagreb 15. 11. 1969, s. 5.

³⁰⁸ *Borba*. Zagreb 21. 11. 1969, s. 4.

³⁰⁹ *Borba*. Zagreb 10. 12. 1969, s. 6.

³¹⁰ *Borba*. Zagreb 2. 11. 1969, 1 a 4.

mnohdy marně. Při obnově průmyslu se zvláště dbalo o významnou továrnu na celulózu. Ta byla dlouhodobě mimo provoz a na jejím zprovoznění pracovaly tisíce dělníků.³¹¹ Kvůli dřívějšímu příslibu finanční pomoci se banjalucké společnosti obracely na Národní banku, ta jim ale odmítala poskytovat nevratné půjčky. Podmínky splácení se dojednávávaly dodatečně. Průmyslové objekty se částečně opravovaly formou dohody mezi podniky stejného zaměření z jiné části Jugoslávie. Do konce roku se situace nijak výrazně nezlepšila. Ještě v prosinci továrny pracovaly pouze na 40 % své kapacity, bez pracovního místa zůstávaly 4000 zaměstnanců.³¹² Vládní nařízení o úvěrech mělo na obnovu hospodářství jen malý účinek.³¹³

Lidem ztěžovaly život zvýšené ceny potravin i jiných produktů. Odbory vyzývaly instituce a podniky, aby načas zvýšily příjmy zaměstnanců o 20-30 %, ty ale odmítly s poukazem na nedostatek financí. Jen za prvních deset měsíců roku 1969 inflace stoupla o 8,8 %.³¹⁴ Ulehčit obyvatelstvu měla jednorázová pomoc úřadů, které se rozhodly darovat všem poškozeným domácnostem příspěvek do 1000 dinárů.³¹⁵ Nadto byly od listopadu k dispozici spotřební úvěry, a to do výše 40 000 dinárů se splatností do 5 let a s úrokem 2 %. Pro žadatele bylo zprvu skoro nemožné úvěr získat, a tak banky po tlaku shora své podmínky zmírnilly. Do 20. prosince lidé podali 34 700 žádostí, z nichž bylo kladně přijato necelých 60 % za 18 milionů dinárů.³¹⁶

Situace byla zvláště nepříznivá v okolí Banja Luky. V Laktaši bylo bez domova 2500 lidí a stovky žáků nechodily do školy. Místní si stěžovali, že slíbená pomoc nepřichází včas a obchody často nemají ani základní zboží. V Prnjavoru bylo bez přístřeší 1600 lidí, v Mrkonjić-Gradu žilo v těžkých podmínkách 140 rodin a

³¹¹ *Borba*. Zagreb 19. 12. 1969, s. 8.

³¹² *Borba*. Zagreb 4. 12. 1969, s. 6.

³¹³ Do konce roku podalo žádost o úvěr 98 společností. Z požadovaných 41,3 milionů dinárů byla schválena necelá polovina. *Viz Borba*. Zagreb 25. 12. 1969, s. 7.

³¹⁴ *Borba*. Zagreb 18. 12. 1969, s. 7.

³¹⁵ *Borba*. Zagreb 16. 11. 1969, s. 5.

³¹⁶ *Borba*. Zagreb 25. 12. 1969, s. 7.

dalších 820 v provizoriích. V Jajce bylo dokonce poškozeno Muzeum Druhého zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie.³¹⁷ Bohaté přívaly sněhu způsobily, že mnohé vesnice zůstaly odříznuty od světa. Zásobovací problémy se tím jen zvýraznily. Mnoho lidí také přespávalo v dočasných příbytcích a nestačilo si zažádat o jednorázovou pomoc nebo úvěr.

Vysokému počtu zničených nemovitostí odpovídaly nahlášené případy škod. Banjalucká pobočka Pojišťovacího úřadu do 11. listopadu evidovala 14 500 případů. Úřad přitom jistil asi 90 % bytového fondu. Podle svazových předpisů disponoval pouze 200 milionů dinárů, což byl jen zlomek odhadovaných škod.³¹⁸ Mimořádné výdaje odčerpávaly peníze také z lokálních fondů sociálního zabezpečení. Z toho důvodu přistoupily sociální fondy v jednotlivých republikách k akci solidarity a postiženým pobočkám darovaly 12,2 milionů dinárů.³¹⁹ Republikové ústředí do nich nasměrovalo dalších 300 000 dinárů z pojišťovacího fondu a 2 miliony z důchodového pojištění pro invalidy.³²⁰

Počátkem prosince městské úřady hlásily, že všichni lidé již byli přemístěni ze stanů do trvalých příbytků. *Borba* ovšem 5. prosince zveřejnila článek, podle něhož ještě několik stovek rodin přebývá pod stany. Také velké množství seniorů zůstalo bez prostředků a nikdo o ně nejevil zájem.³²¹ Následně 6. prosince se na tiskové konferenci mezi banjaluckými politiky a přítomnými novináři rozhořela ostrá výměna názorů. Média obvinila městské představitele, že jejich prohlášení nejsou pravdivá. Oni se bránili tvrzením, že zabezpečili 12 000 rodin, tedy okolo

³¹⁷ Středobosenské Jajce bylo jedním z hlavních míst národní paměti Titovy Jugoslávie. *Borba*. Zagreb 22. 11. 1969, s. 6.

³¹⁸ *Borba*. Zagreb 12. 11. 1969, s. 6.

³¹⁹ Z této sumy bosenskohercegovské pobočky věnovaly 9,048 milionů (74 %), chorvatské 1,538 milionu (13 %), srbské 623 tisíc (5 %), slovinské 539 tisíc (4 %) a ostatní 471 tisíc (4 %). Viz ASCG, f. 130, 517-859: zasedání svazové vlády 16. 9. 1970. *Predlog zákona o izvršenju odluka zaječice socijalnog osiguranja o pružanju pomoći Bosanskoj krajini*.

³²⁰ *Borba*. Zagreb 19. 11. 1969, s. 7.

³²¹ *Borba*. Zagreb 6. 12. 1969, s. 6.

49 000 lidí.³²² Ani slovo nepadlo o nedostatečném vytápění provizorních domovů. Ke kritice se přidala i další média, když odsoudila nedostatečný přísun pomoci a nevhodné přerozdělování.

Na přelomu listopadu a prosince vypukla v Bosenské krajině chřipková epidemie. Již v polovině listopadu banjalučtí lékaři oznámili, že pokud nastane, nebudou na ni moci adekvátně reagovat. Periodicky se opakující chřipka byla nyní vysoce nakažlivá a brzy dosáhla rozměrů pandemie. Jednalo o opožděnou vlnu tzv. hongkongské chřipky, která se objevila v červenci 1968 v Číně. Chřipka řádila i na venkově, kde ji navíc doprovázela žloutenka a břišní tyfus. Do konce prosince onemocnělo v banjaluckém okrese 17-18 000 lidí.³²³ Svízelnou situaci v regionu ilustruje okres Skender-Vakuf, jehož obyvatelé zůstali odříznuti od světa. Odhadem 80 % místní populace onemocnělo chřipkou; 20 lidí této nemoci podlehl.³²⁴ Ve stejné době bylo z třiceti pěti okresů Bosenské krajiny dvacet bez kontaktu s okolím. Všechny pokusy navázat s nimi spojení skončily bezúspěšně. Počty nemocných byly enormní, přibývalo smrtelných případů. Meziokresní konference SSRN 26. prosince konstatovala, že na území devíti okresů Bosenské krajiny chřipce podlehl již 108 lidí, ale úplná čísla nebyla k dispozici. Epidemie tak zmařila několikanásobně více životů než zemětřesení. Celkově onemocnělo chřipkou asi 40 000 lidí a dalších 100 se nakazilo žloutenkou.³²⁵

Nepřízní počasí i nemocemi zmítanou Banja Luku 16. prosince navštívila delegace nejvlivnějších mužů republiky. Byl mezi nimi Cvijetin Mijatović, Branko Mikulić, Hamdija Pozderac a člen ústředního výboru Hajrudin Djuldić. Pozderac na tiskové konferenci v okresním výboru přednesl bilanci o posledním dění v regionu, přičemž nynější situaci označil za horší než bezprostředně po zemětřesení. Hovořil o tom, že je potřeba zabezpečit zbylé rodiny, ať už v přívěsech nebo dočasně v bytech

³²² *Borba*. Zagreb 7. 12. 1969, s. 5.

³²³ *Borba*. Zagreb 20. 12. 1969, s. 5.

³²⁴ *Borba*. Zagreb 21. 12. 1969, s. 6.

³²⁵ *Borba*. Zagreb 27. 12. 1969, s. 6.

s jinými obyvateli. Nevyloučil však ani evakuaci lidí do jiných oblastí. Tato možnost ale nebyla za daných okolností reálná.³²⁶

Poměry v postiženém regionu se 23. prosince opětovně zabývalo Výkonné byro Předsednictva SKJ v Bělehradě. Tito se jednání nezúčastnil a s ním i další tři členové byra. Obsahem schůze však nebyla diskuze o formách pomoci, ale pouze o pokroku, kterého bylo za necelé dva měsíce dosaženo. O Banja Luce přítomné informovali předseda okresu Živko Babić a poslanec za tento region Petar Dodik.

Babić referoval, že dosud bylo ve městě ubytováno 8850 rodin a na venkově dalších 2160. Ve stanech pobývala asi třetina městského obyvatelstva. Tyto informace se značně rozcházel s mediálně prezentovanými údaji.³²⁷ Těžká situace panovala i ve školství³²⁸, zdravotnictví a průmyslu, kde se podařilo zprovoznit jen 50 % kapacit. Zvláště menší firmy se nepodařilo uzpůsobit k chodu. Velká továrna viskózy a celulózy měla obnovit část výroby až v následujícím roce.

Dodik se zabýval vnějším pohledem na události. Postavil se na stranu státních orgánů, čímž odmítl kritiku sdělovacích prostředků i části veřejnosti, že se mohlo udělat více. Na adresu novinářů uvedl, že informují pouze o negativních skutečnostech a nepíší o dosažených úspěších. Ubytování deseti tisíc rodin označil za úspěch a následky chřipkové epidemie v zapadlejších okresech zlehčoval s odůvodněním, že jsou tyto oblasti i za běžných okolností postihovány epidemiemi. O úloze komunistů při obnově uvedl, že se chopili iniciativy a nyní je jejich pozice lepší než před zemětřesením. Na závěr navrhl, aby Výkonné byro vydalo veřejné prohlášení, kterým by podpořilo činnost místních komunistů a vyzdvihlo úspěchy při zmírňování následků pohromy.

³²⁶ *Borba*. Zagreb 17. 12. 1969, s. 7.

³²⁷ Štáb pro ubytování ve stejné době informoval, že zabezpečil 13 644 rodin s 54 500 členy. Ve stanech neměli být již žádní lidé, v rozbořených domech asi 1500 rodin. Viz *Borba*. Zagreb 24. 12. 1969, s. 7.

³²⁸ Z 26 320 žáků a studentů zahájila výuku asi čtvrtina. Do 5. ledna se počítalo s výukou až 18 842 dětí. Vyučování 2400 žáků na venkově bylo řešeno přepravou části z nich do jiných škol; některé školy zůstaly otevřené i během zimních prázdnin. V jiných částech Jugoslávie pobývalo 8022 banjaluckých studentů a žáků.

O negativní zkušenosti s novináři se v diskuzi zmínil Miko Tripalo. V Dalmácii narazil na kritiku, podle níž politická reprezentace nečiní pro Banja Luku dost. Místní rekreační střediska, uvolněná pro případnou evakuaci, byla přitom prázdná. Krste Crvenkovski navrhl agilnější postup vůči médiím, který by obnášel větší prezentaci předložených údajů. Bez argumentace se zmínil o údajné senzaktivosti novinářů. Veljko Vlahović navrhoval zvláštní konzultace s televizí. V další diskuzi bylo dohodnuto svolat tiskovou konferenci, na které budou zveřejněny pro politiky více příznivé informace. Předcházet negativní publicitě se mělo i tím, že o dění v Banja Luce napříště veřejně poreferují sami bosenskohercegovští politici. Na závěr politici odsouhlasili, aby o situaci v Banja Luce bylo informováno Předsednictvo SKJ.³²⁹

Zasedání Výkonného byra nemělo významnější dopad. Zamezit nepříznivým zprávám z postižené oblasti se nepodařilo a špatné zprávy spíše přibývaly, než ubývaly. Politikům nahrával jen fakt, že celkový zájem novinářů o Bosenskou krajinu opadal a větší prostor dostávaly jiné náměty.

Pod dojmem negativní publicity odhlasovala Společensko-politická rada parlamentu 26. prosince rezoluci, ve které přijala závazek pomoci při obnově Banja Luky a Bosenské krajiny.³³⁰

Ještě před koncem roku požádali tři poslanci Školsko-kulturní rady parlamentu, Radoš Smiljković, Vojislav Braunović a Nikola Matavulj, svazovou vládu o informace, v jakém stavu se nachází vzdělání dětí v postižené oblasti a nemovitosti v individuálním vlastnictví. Zákonodárci se snažili získat přehled o reálné situaci v Bosenské krajině a zároveň tím zmírnit kritiku ze strany médií. Tento druh interpelace vlády však nebyl příliš častý a dotýkal se hlavně politicky ožehavých témat. Vláda proto nechtěla reagovat hned a odpověď posunula až do nového roku. Neochota poskytnout okamžité informace některé poslance rozladila. Braunović

³²⁹ ASCG, f. 507, IV/90: zasedání Výkonného byra Předsednictva SKJ 23. 12. 1969, s. 85-106.

³³⁰ *Borba*. Zagreb 27. 12. 1969, s. 4.

k tomu v parlamentu ostře podotkl: „*My z tisku, televize a dalších sdělovacích prostředků často slyšíme protikladné informace. Od nás poslanců se v ulicích očekává odpověď na tuto otázku – copak my jako národ nejsme skutečně schopni pohotově zareagovat v takovýchto případech. Možná by bylo dobré mít nějaké konkrétní nástroje pro podobné případy*“.³³¹ Kabinet nakonec 15. ledna rozhodl, že stanovisko vlády na nejbližší schůzi parlamentu předloží Blagoj Popov. Jeho vystoupení již ale nemohlo uklidnit vzrůstající vášně.

* * *

Rok 1970 vyplnila z větší části nesnadná debata o rozsahu svazové pomoci pro Bosenskou krajinu. Ještě před dokončením soupisu škod vláda ve zrychleném řízení pozměnila některé parametry zákonů z 10. listopadu. Z původní částky 100 milionů dinárů na revitalizaci firem vyčlenila 10 milionů (v devizové protihodnotě) na nákup strojů a vhodného materiálu v cizině. Tento podíl brzy přestal stačit, a tak jej kabinet navýšil na 40 milionů.³³² Také předpisy zavádějící výhody pro postižené firmy byly na bosenskohercegovský podnět shledány jako nedostatečné a kromě stávajících tří okresů byly rozšířeny i na Bosenskou Gradišku.³³³

V polovině dubna zasaženou republiku opětovně navštívil Tito. V Banja Luce ho 15. dubna o vývoji situace informoval Živko Babić. V té době žila ještě třetina banjaluckých rodin v nouzových podmínkách. V obdobné situaci se nacházelo také 3000 rodin na venkově.³³⁴

Krátce po prezidentově návštěvě republiku zasáhla další přírodní katastrofa. Chladné zimní měsíce náhle vystřídal prudké oteplení, které způsobilo rozvodnění četných řek. Největší škody vyvolaly záplavy na Sávě. Její povodí se skládalo z rozsáhlé nížiny s intenzivně obdělávanou půdou a vysokou koncentrací obyvatelstva. Přírodní živel se podepsal i na řadě okresů, které dříve postihlo

³³¹ ASCG, f. 130, 489-815: zasedání svazové vlády 15. 1. 1970, bod 20.

³³² ASCG, f. 130, 496-825: zasedání svazové vlády 4. 3. 1970, bod 6.

³³³ ASCG, f. 130, 502-833: zasedání svazové vlády 8. 4. 1970, bod 8 a 8a.

³³⁴ AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-1: Titova návštěva Bosny a Hercegoviny 15.-18. 4. 1970.

zemětřesení. Bosenskohercegovská vláda se obrátila o pomoc na federaci, ale její žádost se týkala pouze spotřebních úvěrů pro postižené. Svazový kabinet odpovídající zákon přijal v polovině května, ale odmítl zrušit cla na zboží dovezené pro účely obnovy.³³⁵ Na skromném požadavku Sarajeva se odrazila snaha neoslabit svou vyjednávací pozici před blížícími se rozhovory o financích pro Bosenskou krajinu.

Soupis škod po zemětřesení svazová vláda zařadila na pořad jednání až 3. června, tedy více než sedm měsíců po katastrofě. Pracovní skupina pověřená tímto úkolem svou práci dokončila 15. května a poté o ní 26. května diskutovala vládní komise pro hospodářskou politiku. Doporučení pro kabinet znělo, aby zprávu o škodách přijal, ale zároveň s ní nespojoval rozsah federální pomoci. Konečné rozhodnutí mělo padnout po diskuzi s republikami.

Vyčíslení škod způsobených zemětřesením v Bosenské krajině v tis. dinárů ³³⁶		
	škody	restituční hodnota
hospodářství ve společenském vlastnictví	986 039	1 077 240
bytový fond, služby, soukromý sektor hospodářství	3 391 376	3 799 041
odstraňování následků (evakuace, vyživování aj.)	2 773 038	2 977 578
celkem	7 150 453	7 853 859

Jeden z doplňujících soupisů ukazoval pohledávky, jaké vznikly Pojišťovacímu úřadu. Celkově se jednalo o 825,2 milionů dinárů, z čehož asi 95 % odpadlo na společenské vlastnictví a 5 % na individuální. Úřad přitom disponoval částkou 145,2 miliony (17,6 % pojištěných škod).³³⁷

³³⁵ Lidé mohli žádat o úvěry do výše 20 000 dinárů s dobou splatnosti na 5 let a s ročním úrokem 2 %. Viz ASCG, f. 130, 506-841: zasedání svazové vlády 14. 5. 1970, bod 6.

³³⁶ ASCG, f. 130, 508-845: zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Izveštaj o proceni štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini*. Beograd, maj 1970, s. 6.

³³⁷ Z celkové sumy tvořily pohledávky pobočky Sarajevo 815,2 mil. dinárů (98 %), Jugoslávie 5 mil., Záhřeb 3 mil. a Bělehrad 2 mil. Ve společenském sektoru se jednalo o 414 subjektů a v soukromém 6070. Viz ASCG, f. 130, 508-845: zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Izveštaj o štetama na području Bosanske krajine po osnovu osiguranja Osiguravajućeg zavoda „Sarajevo“*. 22. 5. 1970

Dobrovolné finanční příspěvky se do konce dubna vyšplhaly na 424,4 milionů dinárů (124,4 milionů byly dary a 300 milionů vládní příspěvky), z nichž 358 milionů (84 %) bylo utraceno.³³⁸ Pokud by Bosenská krajina v nejbližší době nedostala nové finance, všechny práce na obnově by se zastavily.

Ztráty na nemovitém majetku v Bosenské krajině ³³⁹					
	poškozeno	%	zničeno	%	celkem
bytový fond	77 868	90,5	8 146	9,5	86 014
školské objekty	483	85,3	83	14,7	566
objekty kultury	125	85,6	21	14,4	146
objekty zdravotnických zařízení	123	92,5	10	7,5	133
objekty sociálních zařízení	19	65,5	10	34,5	29
objekty státní správy	134	88,2	18	11,8	152
celkem	78 752	90,5	8 288	9,5	87 040

Vláda vyčíslení škod a ostatní podklady vzala na vědomí s tím, že dojde k opravě chyb při výpočtu. Ty se týkaly zhruba třisetmilionové částky, o kterou měla být restituční hodnota snížena. Předložené dokumenty byly následně rozeslány republikovým vládám a o výši škod se oficiální cestou dozvěděla i veřejnost.

Hlasování, ačkoli skončilo jednohlasnou volbou, neprobíhalo bez nesnází. Jak následujícího dne Mitja Ribičič sdělil členům Výkonného byra Předsednictva SKJ, řada nejmenovaných ministrů projevila nechuť podpořit masivnější výdaje vlády. Byli to zřejmě titíž, kteří vznášeli připomínky již na zasedání vládní komise.³⁴⁰ Jeden z nich tehdy dokonce pronesl, že jakákoli námitka vůči soupisu je hned chápána politicky, tedy zda je pro nebo proti pomoci Bosenské krajině. Politiky zaráželo i srovnání zemětřesení z roku 1963 a 1969. Při něm vycházelo, že restituční hodnota

³³⁸ ASCG, f. 130, 508-845: zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Pregled prikupljene pomoći za postradale od zemljotresa u Bosanskoj krajini*. 22. 5. 1970.

³³⁹ ASCG, f. 130, 508-845: zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Izveštaj o proceni štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini*. Beograd, maj 1970, s. 19.

³⁴⁰ Výhrady se týkaly položek na obnovu zelených ploch, odklizení sněhu aj. Problematický byl i přístup k odhadu škod, který nerozlišoval ceny ve městě a na venkově. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-1: cesta Tita do Bosny a Hercegoviny 9.-13. 8 1970. *Izveštaj o proceni štete izazvane zemljotresom u Banja Luci i njenoj okolini*. Beograd 8. 6. 1970, s. 1-2.

Skopje nedosahuje ani se započtením všech valorizací (cca 6 miliard dinárů) restituční hodnoty Banja Luky. Katastrofa ve Skopji byla přitom chápána jako mnohem rozsáhlejší a s vyššími ztrátami. Pochybnosti nad úrovní škod měl i sám premiér, když poukázal na špatnou ekonomickou situaci v zemi a na enormní výdaje státních úřadů a společností. Ribičič však nepodpořil návrh, aby došlo ke snížení součtu škod. Škrty v řádu stamilionů pro něj nepředstavovaly významnější úspory. Více se obával negativní reakce veřejnosti.³⁴¹ Kabinet zároveň při diskuzi pověřil zvláštní vládní komisi, jež vznikla 5. listopadu 1969, aby na základě dostupných informací vypracovala návrhy, jakým způsobem a v jaké výši mají svazové orgány pomoci Bosenské krajině.

V ten samý den zasedl Koordinační výbor SSRNJ pověřený starostí o Bosenskou krajinu. Závěry vládní komise prezentoval Blagoj Popov, který narazil na rozdílnou reakci přísedících. Rozprava se dlouze zabývala prací komise, jejíž závěry více či méně přijala. Odlišný postoj se, zatím v náznacích, týkal účasti federace. Bosenskohercegovští politici, Osman Karabegović, Živko Babić aj., jednoznačně trvali na výsledcích komise, ostatní se k nim postavili s rezervou.³⁴² Politický význam koordinačního výboru byl mizivý, ale jasně ukázal těžkosti při budoucích debatách na nejvyšší úrovni.

Následující zasedání vlády věnované výši pomoci se mělo uskutečnit 17. června. Vláda ale do té doby neobdržela ani oficiální vyjádření republik, ani podklady od vládní komise. Zvláštní tým zasedl ke stolu až 18. června a po vyhroceném jednání dospěl ke spornému výsledku. Na úředníky byl po celou dobu vyvíjen tlak ze strany probosensky orientovaných politiků, aby dospěli k nějakému rozhodnutí. Komise přitom musela zvážit ekonomické možnosti federace a ochotu jednotlivých republik podílet se na obnově.

³⁴¹ ASCG, f. 509, 109: zasedání Výkonného byra Předsednictva SKJ 4. 6. 1970, s. 12.

³⁴² ASCG, f. 142/II, 330: zasedání Koordinačního výboru SSRNJ pro pomoc Bosenské krajině 6. 6. 1970.

Ve stejném čase začala intenzivněji jednat také bosenskohercegovská administrativa. Nejdříve se pokusila najít pro své požadavky spojence ve Slovinsku, Chorvatsku a Makedonii a ve federálních orgánech, a když neuspěla, ucházela se o podporu Tita. Podle jakého klíče byly země ke vzájemné konzultaci vybírány, není zcela jasné.

Setkání Tita se čtveřicí nejvlivnějších republikových politiků se uskutečnilo 26. června na Brioni, celých osm měsíců od zemětřesení. Rutinní schůzku hned v úvodu Branko Mikulić, Džemal Bijedić, Dragutin Kosovac a Osman Karabegović využili k tomu, aby si prezidentovi postěžovali na vývoj situace po zemětřesení. Při té příležitosti jej seznámili s celkovým rozsahem přírodní katastrofy³⁴³ a důrazně, ale za použití mírného slovníku, zaútočili na činnost ověřovací komise a na jejího předsedu Blagoje Popova. Cílem jejich kritiky nebyly závěry komise, ale jejich nedostatečná prezentace a interpretace, za což dávali vinu hlavně Popovovi. Z Bosny a Hercegovina přitom podle jejich slov nebyl vyvíjen nátlak na určení výši škod, už jen z toho důvodu, že na něm pracovalo velké množství odborníků. K tomu uvedli, že krátce po zasedání svazové vlády se setkali s Mitjou Ribičićem a Milentijem Popovićem. Zmíněné politiky informovali o rozsahu zemětřesení, na což dostali odpověď, že o něm slyší poprvé. Pokud se tak skutečně stalo, což je více než pravděpodobné, Ribičić s Popovićem nereagovali zcela upřímně. Zvláště v případě premiéra není možné pochybovat o tom, že se mu do ruky nedostal soupis škod z jednání vlády. Tito a přítomní politici se nicméně shodli, že v otázce financování obnovy mají sympatie předsedy vlády i parlamentu a Krsta Crvenkovského. Jejich předpoklad však nebyl podložen přesnými informacemi a nekorigovalo jej ani včerejší společné zasedání představitelů republik, na kterém sice byla deklarována solidarita s Bosenskou krajinou, ale vzápětí se znova vyrojily všemožné připomínky. Bosňané se Titovi svěřili s možnými obavami o osud pomoci, ten je však ubezpečil,

³⁴³ Učinili tak formou srovnání let 1963 a 1969, z něhož oprávněně vycházely nižší škody v makedonské metropoli.

že je na jejich straně. Plně je ale nepřesvědčil. Jejich pochybnost narůstala spolu se zpoždováním vládních nařízení. Ke spokojenosti jim nepřidala ani snaha znova prověřit mechanismus oceňování škod, který by konečné řešení odsunul na podzim, což Bosna a Hercegovina rezolutně odmítala.³⁴⁴

První dlouhodobé návrhy dostala svazová vláda k projednání 1. července. Předložené dokumenty vyčíslily objem pomoci z federálních zdrojů na 7,5 miliard dinárů³⁴⁵, z nichž 7,2 miliard bylo nevratný dar a zbytek půjčka³⁴⁶. V případě nárůstu cen nad 3,5 % do konce roku 1972, vláda mohla výši pomoci valorizovat.³⁴⁷

Souběžně s určením objemu pomoci komise navrhla zdroje jejího financování. Jednalo se o již známé odvody 2 % z materiálních výdajů obecné spotřeby, 1 % z osobních příjmů zaměstnanců a 2 % ze základu daně z příjmu osob v jiném než zaměstnaneckém poměru. Šlo přitom o shodné daně jako v případě Skopje, jen s tím rozdílem, že nebyly zdaněny investiční prostředky. Odhadovalo se, že nejvydatnější příjmy vynesou odvody z osobních příjmů (v letech 1971-1975 až 6 miliard dinárů) a ostatní odvody sumu řádově nižší (440 milionů dinárů).³⁴⁸ Ani jeden z předpisů (které byly zahrnuty do návrhu zákona o účasti federace při obnově Bosenské krajiny) však neobsahoval datum, kdy mají nabýt účinnosti. Z toho je patrné, že komise poskytla vládě ničím neomezený manévrovací prostor pro vyjednávání.

³⁴⁴ AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-1: cesta Tita do Bosny a Hercegoviny 9.-13. 8 1970. *Razgovor predsednika Tita sa delegacijom Bosne i Hercegovine*. Brioni 26. 6. 1970, s. 1-14.

³⁴⁵ K celkovému číslu komise přišla tak, že od restituční hodnoty 7 854 milionů dinárů odečetla splatné pohledávky pojišťovacích úřadů ve výši 145 milionů a další položky v řádu 165 milionů, které nepatřily mezi jednoznačnou škodu (obnova zeleně, výstavba objektů pro dočasné bydlení aj.). Do celkové sumy byly zahrnuty i požadavky JNA.

³⁴⁶ Úvěr byl splatný do 20 let s ročním úrokem 2 %. K jeho výši komise dospěla tak, že do něj započítala opravu všech domů se škodou menší než 20 % jejich hodnoty. Obnova méně poškozených budov (asi třetiny ze všech) tak přešla do přímých nákladů republiky, ostatní hradila federace.

³⁴⁷ ASCG, f. 130, 511-849: zasedání svazové vlády 1.-2. 7. 1970, bod 8. *Nacrt zakona o ukupnom iznosu sredstava kojima SFRJ učestvuje u obnovi Bosanske krajine*.

³⁴⁸ Jestliže by se daně začaly odvádět ještě v druhé polovině roku 1969 (dokdy platila tato povinnost pro Skopji), mohlo se jednat dokonce o 6,3 miliard u osobních příjmů a 480 milionů u zbylých odvodů. Viz ASCG, f. 130, 511-849: zasedání svazové vlády 1.-2. 7. 1970, bod 9. *Nacrt zakona o ukupnom iznosu sredstava kojima SFRJ učestvuje u obnovi Bosanske krajine*.

Balíček nařízení obsahoval i předlohu, která *de iure* rušila odvody pro Skopji. Případné nesrovnalosti v účetnictví byly vyřešeny tak, že pokud makedonské úřady dodatečně zjistí nedoplatky, pak jim peníze nahradí fond pro Bosenskou krajinu. V opačném případě měla Makedonie za povinnost odevzdat přeplatky novému příjemci. Další z návrhů počítaly se zmrazením splátek firemních úvěrů v období mezi 26. říjnem 1969 a 31. květnem 1971. Na ně bylo navázáno prodloužení splátkového kalendáře o 19 měsíců. Tato úleva se týkala pouze okresů Banja Luka, Čelinac, Laktaši a Bosanska Gradiška.³⁴⁹ Všechny společnosti z Bosenské krajiny k tomu získaly u Národní banky devizovou protihodnotu 107,6 milionů dinárů, za které mohly splácet pohledávky v cizině.³⁵⁰ Posledním návrhem byla novela vyvlastňovacího zákona, který republikám poskytoval větší volnost při expropriaci na území zasaženém přírodní pohromou.

Ministři byli s návrhy podrobně seznámeni, ale odmítli o nich hlasovat. Většina z přítomných zástupců republik k výši škod a kompenzací vznesla výhrady. Kabinet proto rozhodl o rozšíření stávající pracovní skupiny o představitele republik a autonomních oblastí.

Na úhybný manévř vlády pohotově zareagovalo bosenskohercegovské vedení. Hned druhého dne využil Branko Mikulić zasedání Předsednictva SKJ na Brioni a pokusil se na něm formulovat nesouhlasný postoj republiky. Jeho volba nebyla příliš šťastná, jelikož tomuto širokému stranickému plénu, kterému často přihlíželi i novináři, nepříslušelo diskutovat o podobně závažných tématech.

Mikulić, který získal svolení vystoupit (zřejmě nebylo očekáváno nijak mimořádné vystoupení), pronesl na stranu kabinetu nezvykle kritický projev. Odvolával se v něm na závěry výkonného byra z minulého roku, ale i na nedávno vyjádřenou podporu ze strany Tita. Prezident se jednání sice účastnil, ale na projev

³⁴⁹ ASCG, f. 130, 511-849: zasedání svazové vlády 1.-2. 7. 1970, bod 10. *Nacrt zakona o ukupnom iznosu sredstava kojima SFRJ učestvuje u obnovi Bosanske krajine.*

³⁵⁰ ASCG, f. 130, 511-849: zasedání svazové vlády 1.-2. 7. 1970, bod 12. *Nacrt zakona o regulisanju deviznih kreditnih obaveza radnim organizacijama sa područja Bosanske krajine...*

nijak nereagoval. Předseda bosenskohercegovského ústředního výboru mimo jiné zdůraznil, že v postižené oblasti probíhají práce na obnově, ale jejich tempo je přímo závislé na postupu vlády. Přestože ta uvolnila dalších 300 milionů dinárů jako zálohu, nesplacené pohledávky vystoupily již na 1,5 miliardy.³⁵¹ Republika podle jeho slov dělala vše, co bylo v jejích silách, ale to nestačilo. Postižená oblast tak ekonomicky táhla ke dnu i celou republiku, která přitom stále více zaostávala za jugoslávským průměrem.³⁵² Spekulace ohledně srovnání škod v Bosenské krajině a Skopji odmítl s poukazem na známé globální údaje o zemětřesení v roce 1969. Oznámil, že po osmi měsících Bosna a Hercegovina ztrácí víru v to, že jí bude pomoheno. Za cíl vlažného postupu vlády a neustálých diskuzí označil snahu vyvolat (všelidové) referendum nebo odložit návrhy řešení. Odmítl také použití právě končících zdrojů financování pro Skopji, pokud nebude určena konečná suma, k jaké se má dospět.

Na vystoupení Mikuliće reagoval premiér. Ten obhajoval postup vlády tvrzením, že v ní panuje shoda ohledně nutnosti přispět na obnovu. Názory se nerozcházel ani v pohledu na činnost komise, která oceňovala škody, ale v oblasti celkového vymezení federální pomoci v nedobré ekonomické situaci. Tu podle jeho vyjádření doprovázel rapidní pokles platební bilance a expanze investičních výdajů. Přiznal, že během rozhodování o tom, zda mají ve zkráceném řízení parlamentu

³⁵¹ V originálním textu stenografického záznamu byl údaj zaznamenán špatně, a to bez desetinné čárky. Sarajevská vláda vyjádřila své potřeby na rok 1970 ve výši 1,520 mld. dinárů, z toho 1,220 mld. pro Banja Luku. Do léta však měla k dispozici jen 800 mil. dinárů, 300 mil. od vlády a 500 mil. od pojišťovacího úřadu. V případě nasměrování odvodů ze Skopje, mohla do konce roku získat dalších asi 400-450 mil. dinárů. Tyto zdroje ale nebyly jisté, a i kdyby se je podařilo včas zajistit, celkový suma by nedosáhla požadované výše. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-1: cesta Tita do Bosny a Hercegoviny 9.-13. 8. 1970. *Informacija o stanju i problemima u Bosanskoj krajini nakon zemljotresa*, s. 4.

³⁵² Jestliže národní důchod Bosny a Hercegoviny roku 1952 dosahoval 87 % jugoslávského průměru, pak roku 1968 to bylo jen 62 %. Národní důvod v letech 1952-1968 ročně stoupal průměrně o 4,2 %, což bylo nejméně z celé federace (kde osciloval mezi 5,7 % v Černé Hoře a 7,2 % ve Slovinsku). V republice bylo zaměstnáno jen 12,7 % praceschopných lidí, po Kosovu nejméně v Jugoslávii. Navíc z republiky odešlo asi 110 000 pracovníků do zahraničí. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-1: cesta Tita do Bosny a Hercegoviny 15.-18. 4. 1970. *Informacija o nekim pitanjima razvoja Bosne i Hercegovine*, s. 1-2.

poslat navržené předlohy, nastaly rozpory, k nimž se přidaly námitky republik. Ribičić označil problémy za řešitelné, jen se o nich mělo jednat na vládní úrovni a mezi všemi republikami, nikoli až v parlamentu před médii a celou společností. Jako vhodnou příležitost k diskuzi označil zítřejší zasedání Rady národní obrany.

Širší diskuzi zamezil předsedající Budislav Šoškić návrhem, aby se k tématu vyjádřili druhého dne zástupci republik a po nich výkonné byro.³⁵³

Plánovaná schůzka s představiteli republikových vlád se uskutečnila, ale nepřinesla žádné konkrétní výsledky. O to více se čekalo od zasedání Výkonného byra Předsednictva SKJ, svolaného na 10. července. Dopad schůze ale předem snižovala nepřítomnost Tita a dalších tří delegátů, mezi nimi bosenskohercegovského zástupce Cvijetina Mijatoviće. Už samotný fakt, že se Bosenská krajina dostala opakovaně na přetřes mezi vrcholnými činiteli, nás nutí k tomu, abychom se novým jednáním obšírněji zabývali.

V samém úvodu se otevřela rozprava na popud Stana Dolance, zda otázku Bosenské krajiny má vůbec řešit užší plénum, nebo jí má přenechat Předsednictvu SKJ. Předsedající Budislav Šoškić se zasadil o to, aby se o problematice jednalo v užším kolegiu. K tomu se klonil i Krste Crvenkovski, který volal po co nejrychlejším řešení vzniklých potíží, jinak podle něj hrozila vážná politická krize. Crvenkovského obavy nebyly přehnané. Jak ukázala následný průběh debaty, rozdíly mezi jednotlivými politiky byly více než markantní.

Šoškić zprvu připomenul, že o Bosenské krajině nedávno jednal bosenskohercegovský ústřední výbor a poté Předsednictvo SKJ, tam ale nebyla na přání prezidenta a Ribičiće zahájena obšírnější rozprava. Nynější diskuzi otevřel shrnutím závazků byra, které přijalo v listopadu loňského roku. Mezi ně patřilo co nejrychlejší vyčíslení škod a použití stejných nástrojů obnovy jako v případě Skopje.

³⁵³ ASCG, f. 507, III/145: zasedání Předsednictva SKJ 2. 7. 1970, s. 62-72.

Dalším řečníkem byl premiér. Ribičič stál za svým úřadem a tvrdil, že jedna věc je odhad škod a druhá věc účast federace při jejich odstraňování. Touto formulací vykryštoval jeho názor na řešení situace, když se veřejně přidal na stranu odpůrců masivních výdajů. Svůj názor obhajoval doklady, že se v poslední době vyskytly další pohromy, které si žádají dlouhodobá řešení. Přesto se klonil k názoru, že ačkoli se objevily dohady okolo výše škod, hlavní bod představuje objem zamýšlené pomoci. Svůj postoj zdůvodnil ryze pragmatickými příčinami, ale často se dopouštěl drobných zkreslení. Poukázal na mimořádnost Skopje, na jejíž obnově se podílelo i zahraničí, a uvedl, že domácí zdroje byly tehdy v menšině. Případ Bosenské krajiny označil se poněkud odlišný, ale vláda podle něj přesto zajistila dostatečné prostředky. Nejvyšší možnou účast federace odhadl na 5-6 miliard dinárů, přičemž se jednalo o přesměrování bývalých odvodů ze Skopje. Vše ale záviselo na schopnosti republik dohodnout se mezi sebou. Z tohoto důvodu nechtěl, stejně jako zástupci pěti dalších republik, aby o pomoci před dosažením shody jednal svazový parlament. Navrhl proto, aby se parlament Bosenskou krajinou zabýval až na podzim. Ribičič pronesl otevřený názor, že v době, kdy federace ztrácí pravomoci ve prospěch republik, není možné od ní žádat více, než jí skutečně náleží. Jeho slova mohla být interpretována i jako kritika samosprávného zřízení a ústavních reforem, ale většina přítomných to pochopila jako zdůvodnění opatrného postoje vlády. Premiér však, přestože nelze pominout objektivní nesnáze, záměrně snižoval váhu svého úřadu, aby proti sobě nepopudil republiky.

Z dalších vystoupení vybočuje proslov Edvarda Kardelje. Ten nechápal, k čemu má diskuze vést, když je v kompetenci jiných orgánů. Zcela jistě tím mínil vládu a parlament. Přesto v reakci na Ribičiče dodal, že i v případě Skopje země dala více, než si mohla reálně dovolit. Nynější situaci se proto v ničem neodlišuje. Sám apeloval na republiky, aby se v zájmu solidarity i politické odpovědnosti dohodly. Šoškić význam jednání hájil a připomněl hlavní výhrady bosenskohercegovského vedení, které nebylo možné pominout.

Na předchozí projevy obšírně navázal Nijaz Dizdarević. Jeho názory odrážely již dříve prezentovaná stanoviska Bosny a Hercegoviny k tomuto tématu, jen byly rozvedeny do větší hloubky. Jeho ostré výtky byly založeny na tvrzení, že nejsou respektovány listopadové závěry výkonného byra a doporučení svazového parlamentu. Své argumenty podložil konstatováním, že ani devět měsíců od zemětřesení a padesát dnů od přijetí soupisu škod vláda nepředložila právní rámec dlouhodobé obnovy. Nesouhlasil s tím, aby během vzniklých průtahů probíhalo smlouvání, protože podle něj komise pracovala podle stejných kritérií jako ve Skopji. Jeho domovský ústřední výbor žádal výkonné byro, aby podpořilo jeho závěry. Bosenskohercegovské návrhy se týkaly nutnosti zapojit do obnovy celou společnost a stanovit výši dlouhodobé pomoci. Dále vyzývaly vedení svazu komunistů, že v této situaci nesmí ztratit iniciativu, ale naopak musí uplatňovat větší vliv na obyvatelstvo. To se netýkalo jen bělehradského ústředí, ale i postižené republiky, kde se stále častěji ozývaly hlasy nespokojenosti. Sarajevo nesouhlasilo ani s nízkou výší valorizace pomoci. Dizdarević odmítl tvrzení, že Bosna a Hercegovina žádá příliš a že skrze komisi a její závěry vykonávala nátlak na přijetí zákonů. Viděno jeho očima, tato republika sama vynakládá mimořádné úsilí a finance na normalizaci života. Dosvědčoval to nedávnými záplavami, po kterých místní vláda požádala jen o úvěry pro obyvatelstvo. V závěru tlumočil obavy své domovské republiky, že jsou používány dva druhy přístupu k řešení následků katastrof, a zároveň s tím je zpochybňována otázka solidarity, která byla důležitou součástí celého systému.

Dizdarevićův projev vystihl v zásadě hlavní příčinu neshod, okolo které se odvíjely všechny rozpravy. Ačkoli byly v případě Bosenské krajiny použity stejné metody výpočtu škod jako v Makedonii, klima na politické scéně bylo zcela jiné. Jestliže Bosna a Hercegovina trvala na uplatnění stejného přístupu, ostatní země se tomu bránily. Svůj nesouhlasný postoj nicméně neformulovaly otevřeně a uchýlovaly se k různým úskokům a vytáčkám. Svědčí o tom i další vývoj diskuze. Miko Tripalo a Edvard Kardelj s Dizdarevićovými závěry nesouhlasili a přiklonili se

k názoru, že listopadová rozhodnutí jsou naplňována. Tripalo nepřesvědčivě argumentoval, že i navzdory absenci zákonů vláda zajišťuje dostatek finančních prostředků a shromažďuje původně určené finance pro Skopji. Na svého předřečníka se přímo obořil s otázkou, kolik jeho republika po federaci chce, a pokud si žádá částku za všechny škody, jaký v ní bude mít podíl Bosna a Hercegovina. Dizdarević neodpověděl cifrou, ale prohlášením, že jeho republika žádá jen to, na čem se politici dříve shodli ve výkonném byru.

Nato znova vystoupil Mitja Ribičič. Ke stanovení výše škod doplnil, že původní odhad po námitkách republik komise mohla snížit o 400-600 milionů dinárů, ale ani to republikám nevyhovovalo. Pokud by se nyní trvalo na původní hodnotě, aniž by ji prodiskutovaly všechny zúčastněné strany, mohlo by to vést k politickým následkům. Tvrdil, že situaci nelze chápat tak, že proti Bosně a Hercegovině stojí zbývajících pět zemí, ale jako prostor pro vzájemné jednání. Za původce tlaku neuvedl přímo sarajevské vedení, ale samotný záměr trvat na rychlém přijetí zákonů. Po tomto výstupu následovala hádka mezi Dizdarevićem a premiérem, zda bude vláda řešit situaci v duchu listopadových závěrů. Ribičič tvrdil, že kabinet už tak jedná, Dizdarević na to reagoval obviněním, že předseda vlády trvání na dřívějších dohodách označuje za nátlak. Napětí zklidňoval Tripalo, když bosenskohercegovskému politikovi připomněl tlak ze strany bosenskohercegovské vlády, která vyhrožovala rezignací v případě, že její požadavky nebudou splněny.

Z dalších účastníků schůze promluvil Mijalko Todorović. Ten přirovnal Skopje k precedentu, který ale v současné době nemůže být uplatněn. Předseda parlamentu se postavil na stranu premiéra. Tehdejší účast federace odhadl na 40 % celkové částky. Přikláněl se racionálnějšímu uvažování ohledně možností celé Jugoslávie, ale zároveň chápal těžkou situaci v Bosně a Hercegovině. Sebekriticky přede všemi pronesl: *„[V]šichni jsme slibovali. Nejen ÚV BaH. Všichni jsme slibovali, sliboval Mitja Ribičič, sliboval soudruh Tito. Všichni jsme slibovali a teď se z toho všichni musíme vyvléknout. Neříkám, abychom se vyvlékali tím, že budeme*

dělat kompromisy tam, kde nejsou zapotřebí. Musíme najít realistická materiální řešení, ale zároveň v této věci musíme všichni převzít odpovídající politickou zodpovědnost.“³⁵⁴ Souběžně s tím vyzval představitele všech republik a federace k dohodě a politické zodpovědnosti, kterou nemohla nést jen Bosna a Hercegovina. Veřejnost do jednání zapojena být neměla. Tomu přitakali Vladimir Bakarić a Veljko Vlahović. Druhý jmenovaný premiéra upozornil, že bosenskohercegovské vedení na vyčíslení pomoci trvá proto, že po létě bude provádět vyúčtování za dokončené práce a potřebuje mít jistotu o svých příjmech.

Ribičić nepřímě slíbil, že se ve vládě zasadí o co nejrychlejší vyřešení problému. Parlament měl obdržet vysvětlení, proč kabinet nedospěl k řešení, a k tomu i zprávu, co bylo pro Bosenskou krajinu vykonáno a co bude v nejbližší době následovat. Zavázal se také, že urychlí činnost zvláštní komise s republikovými představiteli. Její první zasedání se uskutečnilo 8. července a další mělo následovat za šest dní. Vyjádřil ale skepsi ohledně jiných zdrojů pomoci, než jaké byly odvody pro Skopji. Dlouhodobá opatření chtěl zapojit do pětiletého plánu na léta 1971-1976, ale k delšímu časovému období se nestavěl kladně.³⁵⁵

Členové výkonného byra odcházeli ze schůze s pocitem, že si své postoje dostatečně vyjasnili a pomohli tak k uklidnění situace. V zásadě podpořili názory Bosny a Hercegoviny, ale vyhnuli se formulaci jakýchkoli záruk. S tímto vývojem se Sarajevo nedokázalo smířit. Klamné přesvědčení politiků dostalo záhy první ránu, když 13. července svazoví poslanci za Bosnu a Hercegovinu předložili parlamentu kritickou zprávu pod názvem Problémy související s odstraňováním škod v Bosenské krajině. V ní shrnuli vývoj po katastrofě a doplnili jej o postoje své republiky, které

³⁵⁴ ASCG, f. 507, III/145: zasedání Výkonného byra Předsednictva SKJ 10. 7. 1970, s. 102.

³⁵⁵ ASCG, f. 507, III/145: zasedání Výkonného byra Předsednictva SKJ 10. 7. 1970, s. 2-4 a 74-113.

paradoxně opřeli i o nedávné jednání byra.³⁵⁶ Tímto krokem chtěli otevřít diskuzi na půdě parlamentu, ale i mimo něj, čemuž se vláda a členové byra pokoušeli vyhnout.

Premiér Ribičič 13. července přijal delegaci z Bosny a Hercegoviny, která byla složená z poslanců za Bosenskou krajinu, lokálních politiků a bosenskohercegovského předsedy vlády Dragutina Kosovce. Hosté mu referovali o těžké situaci v oblasti, kterou způsobuje nedostatek financí i stavebního materiálu. V nelehké situaci se nacházel také průmysl, který ani zdaleka nevyráběl tolik jako před zemětřesením. Ribičič na špatné zprávy zareagoval ustálenou frází, kolik bylo dosud pro Bosenskou krajinu vyčleněno peněz. Připomněl, že od 10. července nabíhají na speciální konto bývalé odvody pro Skopji. V tomto směru přislíbil, že do parlamentu co nejrychleji pošle odpovídající návrh.³⁵⁷ Bosňané již nechtěli slyšet další sliby, ale konkrétní návrhy řešení. Jejich nedůvěra k vládě se jen upevnila.

Nepředvídatelným vývojem události se 14. října chtě nechtě musel zabývat svazový kabinet. V reakci na vystoupení bosenskohercegovských zákonodárců delegoval své členy Nikolu Pavletiče (v Průmyslové radě), Marka Bulce (v Radě národů) a Ljubisava Markoviće (ve Společensko-politické a Školsko-kulturní radě), aby v parlamentu pronesli totožné projevy, které společně s vicepremiérem Mišou Pavićevićem připraví. V nich měli hovořit o dosud zavedených opatřeních a postojích vlády k této otázce. Pavićević mimoto dostal za úkol vyzvat zmiňované poslance, aby své návrhy přizpůsobili Rezoluci o základech společensko-ekonomické politiky v roce 1970. Šlo o drobnost, kdy poslanci ve své elaborátu namísto spojení „výše účasti“ uvedli „restituce škod“. Mnohem důležitější ale bylo, že poslanci žádali, aby dlouhodobá řešení obnovy parlament dostal k projednání již v září. Od 15. července přitom začínala letní pauza. Vláda proto vyzvala komisi, aby urychlila jednání o účasti federace na obnově a své návrhy předložila do 29. července. Ministři

³⁵⁶ ASCG, f. 130, 512-851: zasedání svazové vlády 14. 7. 1970, bod 1. *Problemi u vezi sa restitucijom štete u Bosanskoj krajini.*

³⁵⁷ ASCG, f. 130, 512-851: zasedání svazové vlády 14. 7. 1970, bod 1. *Beleška o razgovoru Predsednika SIV s predstavnicima Bosanske krajine.*

zároveň schválili změnu zákona o dočasném úvěru pro Bosnu a Hercegovinu z původních 700 milionů dinárů na 800 milionů.³⁵⁸

Parlament následně přijal 15. července usnesení, že v souladu s Rezolucí o základech společensko-hospodářské politiky a Směrnicí o vypracování společenského plánu pro období 1971-1975 apeluje na vládu, aby co nejrychleji přijala konečná řešení pro Bosenskou krajinu.

Komise v průběhu léta vládě svůj návrh skutečně předložila. Počítalo se s účastí federace v objemu 4 miliard dinárů. S touto sumou chtěl premiér vystoupit na schůzi s republikovými vládami a následně v parlamentu. Tomuto kroku v předstihu zabránil nejvyšší bosenskohercegovský funkcionář Branko Mikulić, který žádal náhradu za všechny škody. Jeho země ale byla ochotná ke kompromisu, který se blížil sumě navržené 3. července. Vláda tento návrh už jednou zavrhla. Nebylo proto reálné, že se jím bude znova zabývat. Vyjednání uvízlo na mrtvém bodě.

Bosna a Hercegovina se pokusila rozetnout vzniklý pat za pomoci hlavy státu. Ribičić o vládním návrhu informoval Tita, ten ale dal přednost stanovené restituční hodnotě. Prezidentův názor však nebyl nijak direktivní a kabinet se jím mohl, ale i nemusel řídit. To chtěli Bosňané změnit a pro své záměry využili prezidentovo pětidenního turné po republice. V jeho rámci se 12. srpna uskutečnilo oficiální politické setkání v Tjenište, v blízkosti právě budovaného památníku bitvy na Sutjesce. Početná delegace³⁵⁹ Tita informovali o posledních dvou zasedáních nejvyšších grémií SKJ, která nevedla k žádnému výsledku. Podle nich již republiky nic nenamítaly proti objemu vyčíslených škod, ale dohady se šířily kolem výše náhrad. Delegace z tohoto důvodu prezidenta žádala, aby úsilí Bosny a Hercegoviny zastavit revizi příslibené pomoci silněji podpořil. Odmítli zdůvodnění, že se jedná o mimořádně obtížné období pro státní finance, ale byli ochotni přistoupit k drobným

³⁵⁸ ASCG, f. 130, 512-851: zasedání svazové vlády 14. 7. 1970, bod 1.

³⁵⁹ Tvořili ji Branko Mikulić, Džemal Bijedić, Dragutin Kosovac, Todo Kurtović, Hamdija Pozderac a generálové Vlado Bajić a Franjo Herljević.

ústupkům. Pro větší přesvědčivost svých názorů prezidentovi připomněli válečnou minulost oblasti a její slabý rozvoj po roce 1945. Prezident ve všech ohledech podpořil nároky republiky, ale kromě výzvy k posílení dovozu stavebního materiálu se nijak zásadněji neangažoval.

Nové setkání prezidenta s Ribičičem se uskutečnilo 2. září. Premiérovi se na něm Tita podařilo přesvědčit, že bez dohody mezi republikami není přijetí jakýchkoli zákonů možné. Objemnější vládní výdaje narazily na silný odpor republik, proti jejichž vůli kabinet nechtěl za žádnou cenu postupovat.

Následné jednání vládní komise 7. září jasně ukázalo, že proti sobě vznikly dvě protikladné skupiny. Na jedné straně stály čtyři republiky a dvě autonomní oblasti a ministři slovinského původu Marko Bulc a Janko Smole, na druhé straně Bosna a Hercegovina, ministr Hakija Pozderac a občas Blagoj Popov.³⁶⁰ Z toho je patrné, že ministři postupovali ve shodě se svými domovskými republikami. Ti, kteří tak nechtěli učinit, raději na jednání nedorazili. Z devíti svazových ministrů se jich nedostavilo rovnou pět. Makedonský zástupce nebyl přítomen. Postoj prvního uskupení byl takový, že federace nemá nahrazovat škody za sníženou trvanlivost objektů a za nejméně poškozené budovy, nebude uznávat restituční hodnotu, ale pouze odhad škod (rozdíl pokryje úvěr). Celková suma měla být navíc zmenšena o vyplacené pojistky. Redukce účasti se týkala i odstraňování následků pohromy, mezi nimi odklizení trosek, výstavby dočasných objektů aj. Co do rozčlenění federální pomoci Slovinsko, Chorvatsko, Vojvodina a Kosova navrhly 20-30 % jako nevratný dar, Srbsko se u tohoto bodu zdrželo a Černá Hora navrhla 40 %. Zbytek měly být

³⁶⁰ Republiky zastupovali méně významní ministři: Risto Jovanović (Srbsko), Ervin Nonveiller (Chorvatsko), Boris Vadenjal (Slovinsko), Draško Popović (Bosna a Hercegovina), Milutin Tanjević (Černá Hora), Dušan Vlatković (Vojvodina), Iljaz Iljazi (Kosovo). Někteří z nich dříve navštívili Bosenskou krajinu.

úvěry. Protistrana se po celou dobu pevně držela zásady, že federace musí uhradit všechny škody.³⁶¹

Ribičičovi se nepodařilo dojednat mezi republikami kompromis, jelikož se většina zemí postavila proti návrhům Bosny a Hercegoviny. S touto bilancí předseda vlády vystoupil 8. září ve výkonném byru. Tam mu znova oponoval Nijaz Dizdarević, který označil premiérův výklad za zjednodušující. Odvolával se i na podporu prezidenta. Otázku pomoci Bosenské krajině označil za věc principu, na němž jeho země trvá. Ribičič kontroval informací od Tita, aby jeho jméno nebylo při rozhovorech vzpomínáno (Tito zrovna pobýval v Černé Hoře), a opětovně formuloval názor vlády. Jako řešení navrhl, aby se uskutečnila schůzka za přítomnosti hlavy státu. Na tom se všichni shodli. Ribičič si však nebyl plně jist prezidentovými názory a varoval, že ve chvíli, kdy existuje většinová shoda, může prezidentova přítomnost vést k vyrovnání poměru sil. Dizdarević v to doufal a v reakci na to přečetl úryvek ze stenografického záznamu rozhovoru prezidenta s Mikulićem, ve kterém předseda bosenskohercegovského ústředního výboru řekl, že nežádá nic jiného, než aby se prodloužily nástroje pomoci používané pro Skopje. S tím Tito souhlasil. Krste Crvenkovski tvrdě reagoval, že není možné vyhýbat se tomu, aby za stůl usedli nejodpovědnější lidé a řešili otázku Bosny. Zároveň odsoudil přehazování zodpovědnosti.³⁶²

Ribičič se posléze písemně obrátil na republikové vlády, aby mu objasnily svůj postoj. Většina vlád o tomto bodu jednala mezi 21. a 22. zářím. Srbsko, Chorvatsko, Slovinsko, Vojvodina a Kosovo podpořily závěry komise a přiklonily se k částce 4 miliard dinárů, Makedonie a Černá Hora formulovaly svůj postoj opatrněji a vyzývaly ke všeobecné dohodě. Skopje chtělo za výchozí sumu pro diskuzi

³⁶¹ ASCG, f. 130, 517-860: zasedání svazové vlády 23. 9. 1970, bod 1. *Izveštaj sa sastanka Radne grupe SIV proširene sa predstavnicima republičkih i pokrajinskih izvršnih veća...*

³⁶² ASCG, f. 507, IV/117: zasedání Výkonného byra Předsednictva SKJ 8. 9. 1970.

restituční hodnotu, Titograd výše navrženou sumu. Bosna a Hercegovina trvala na svém.³⁶³

Společné zasedání republikových pověřenců a svazové vlády se uskutečnilo hned 23. září, ale ke sblížení názorů nedošlo. Všechny republiky a autonomní oblasti se postavily proti požadavkům Sarajeva a účast federace navrhly na 4-5,2 miliard dinárů. Jako jedna z možností pomoci bylo navrženo vrácení bosenskohercegovských odvodů pro Skopji ve výši 80-100 miliard dinárů. Bosna a Hercegovina byla svolná pouze k prodloužení doby restituce škod a ke změnám podmínek její realizace. Republikové vedení také připustilo možnost přehodnocení objemu škod. Kladlo si ale jako podmínku, že se nesmí změnit kritéria výpočtu a samotná revize nepotrvá příliš dlouho. Výsledky porady předznamenávaly definitivní porážku bosenskohercegovských snah, kterou dokumentovalo i odvolání Hakiji Pozderce z funkce předsedy vládní komise. Do jejího čela byl zvolen vicepremiér Nikola Miljanić. Postižená republika byla označena za jediného organizátora sanace škod, čímž odpadla možnost široké spolupráce jako ve Skopji. O přijatých závěrech byl informován parlament.³⁶⁴

Vládní komise zasedla opět 25. září, aby doladila postoj k diskutovaným návrhům. Pro případ, že by se neshodla, měla vypracovat plány, o kterých by premiér informoval Tita. Revize soupisu škod byla brána jako krajní možnost. Účastníci dostali k dispozici elaborát, který komparoval škody ve Skopji a Bosenské krajině a hodnotil použitou metodologii výpočtů. Jeho výsledky v zásadě potvrdily kompetentnost vládní sčítací komise. Také postoje jednotlivých stran zůstaly beze změny. Drobný ústupek nabídly čtyři republiky a obě autonomní oblasti, když navýšily poměr mezi nevratným darem a úvěrem, ale kvůli neústupnosti Bosny a Hercegoviny na straně jedné a Slovinska na straně druhé dohoda nebyla možná.

³⁶³ ASCG, f. 130, 517-860: zasedání svazové vlády 23. 9. 1970, bod 1. Oficiální postoj republikových vlád k objemu účasti federace při obnově Bosenské krajiny.

³⁶⁴ AMIJ, f. KPR 1953-1980, KPR II-2: přijetí premiérů republik a autonomních oblastí v Bělehradě 4. 10. 1970. *Beleška* a ASCG, f. 130, 518-863: zasedání svazové vlády 7. 10. 1970. *Beleška*.

Plánované zasedání vlády na 30. září se proto otázkou Bosenské krajiny nemohlo zabývat. Stejně datum pro své jednání si ale vybrala komise pro ocenění škod. Ta zrevidovala své předchozí závěry, když zmenšila původní soupis škod o 206 milionů dinárů (viz tabulka níže). Provedená změna měla ryze kosmetický charakter a namísto snazší cesty k dohodě vedla k utvrzení bosenskohercegovských požadavků.

Vyčíslení škod způsobených zemětřesením v Bosenské krajině v tis. dinárů ³⁶⁵		
	škody	restituční hodnota
hospodářství ve společenském vlastnictví	986 039	1 077 240
bytový fond, služby, soukromý sektor hospodářství	3 360 368	3 623 872
odstraňování následků (evakuace, vyživování aj.)	2 773 038	2 977 578
celkem	7 119 445	7 678 690

Jelikož komise pro přípravu dlouhodobých opatření nedospěla k řešení, premiér požádal republiky o formulaci definitivního postoje k výši náhrad. Souběžně s tím vyzval Tita, aby k tomuto tématu uspořádal setkání s republikovými premiéry a zástupci svazové vlády.

Prezident tomuto požadavku vyhověl a společné jednání svolal na 4. října do Bělehradu. Těsně před setkáním o tématu ještě hovořili představitelé republik a vlády.³⁶⁶ Na zasedání samotném se premiér, vicepremiér a zástupci republik postavili za svůj předchozí návrh, jen s nepatrně modifikovanými kritérii. Počítali tehdy s příspěvkem federace v řádu 4,5 miliard dinárů a další miliardou v podobě spotřebních úvěrů. Nejagilněji přitom vystupovali zástupci Slovinska, Chorvatska a Srbska. Bosna a Hercegovina a Hakija Pozderac tento návrh odmítli a žádali stejný přístup jako v případě Skopje. Tito se přiklonil k názoru většiny a

³⁶⁵ ASCG, f. 130, 519-864: zasedání svazové vlády 12. 10. 1970, bod 1. *Zbirni pregled obračuna štete i sredstava potrebnih za restituciju... (ispravljeni podaci zbog računskih grešaka)* a *Zapisnik sa sastanka Komisije za procenu štete, održanog 30. septembra 1970. godine.*

³⁶⁶ Vedle již zmíněných zástupců vlády byli přítomni Dragutin Kosovac za Bosnu a Hercegovinu, Žarko Bulajić za Černou Horu, Dragutin Haramija za Chorvatsko, Ksente Bogoev za Makedonii, Stane Kavčić za Slovinsko, Milenko Bojanić za Srbsko, Stipan Marušić za Vojvodinu a Ilija Vakić za Kosovo.

bosenskohercegovské politiky vyzval, aby navrženou sumu přijali. Sám navrhl, aby se příspěvek zvýšil na 5 miliard a poté byl valorizován, ale na svém postoji nijak netrval. Sarajevské vedení bylo zatlačeno do kouta, ale svůj boj nezdávalo.³⁶⁷

Vláda nejprve 7. října projednala zprávu pracovní skupiny. Definitivní rozhodnutí přeložila na 12. října, kdy byli přítomni předsedové republikových a oblastních vlád. Ministři pak schválili příspěvek federace v objemu 4,543 miliard dinárů, přičemž některé položky na návrh komise navýšili. Celkové se jednalo o částku 5,036 miliard (4,099 miliard jako nevratný dar a 937 milionů jako půjčku), k čemuž přidaly pojišťovací úřady 145 milionů. Úvěr byl splatný na 20 let s úrokem 2 % ročně. O použití financí rozhodoval bosenskohercegovský parlament. Valorizace celkové částky byla možná až koncem roku 1972, a to bez žádných procentuálních omezení. Jako osnova pro pomoc byl použit zákon o odvodech pro Skopji, pouze s tou výjimkou, že se nebudou týkat investičních prostředků a zdanění mezd dosáhne 0,7 %. Splnění zákonných povinností bylo odhadnuto do konce roku 1975. Pro rok 1970 se počítalo s příjmy 500 milionů, pro léta 1971–1975 3,860 miliard z daně na osobní příjmy a 400 milionů z dalších odvodů.³⁶⁸

Souběžně s těmito návrhy vláda schválila předlohy z počátku července, které ulehčovaly činnost firmám v okresech Banja Luka, Čelinac, Laktaši a Bosanska Gradiška. Splácení úvěrů bylo zmrazeno od 26. října 1969 do konce listopadu 1971 a Národní banka vyčlenila devizovou protihodnotu 107,6 milionů dinárů na úhradu pohledávek v zahraničí. Všechny finanční dary ze zahraničí, dosud asi 886 000 dolarů, mohly firmy a jiné právnické osoby používat dle svého zvážení.³⁶⁹

³⁶⁷ AMIJ, f. KPR 1953–1980, KPR II-2: přijetí premiérů republik a autonomních oblastí v Bělehradě 4. 10. 1970.

³⁶⁸ ASCG, f. 130, 519–864: zasedání svazové vlády 12. 10. 1970, bod 1. *Predlog zakona o učešću federacije u obnovi Bosanske krajine.*

³⁶⁹ ASCG, f. 130, 519–864: zasedání svazové vlády 12. 10. 1970, bod 2, 3 a 4. *Nacrt zakona o regulisanju plaćanja odloženih anuiteta... Nacrt zakona o regulisanju deviznih kreditnih obaveza... Nacrt zakona o raspolaganju sa devizama dobijenim na ime pomoći...*

Poslední velkou překážkou při schvalování vládních návrhů byl svazový parlament. Kabinet proto k obhajobě návrhů povolal celou řadu zaměstnanců ministerstev a některé ministry. Většina poslanců uvítala kompromis, za kterým stálo šest republik a autonomní oblasti, kabinet i Tito, ale nikoli bosenskohercegovští představitelé. Obavy vedení státu z mediální skandalizace problému se hned naplnily, když bosenskohercegovské úřady zahájily kampaň proti schválení odpovídajících zákonů.

Hned 14. října okresní shromáždění Banja Luky označilo předkládanou sumu za nedostatečnou. V tomto směru písemně požádalo svazový parlament, aby návrh nepřijal. Nesouhlasný postoj formulovalo i republikovému premiérovi Dragutinu Kosovci, kterého informovalo o těžkostech financování obnovy. Podle jeho údajů okres dlužil již 1,3 miliard dinárů a k dokončení všech plánovaných prací do konce roku potřeboval celkem 4 miliardy.³⁷⁰ Nakolik byly tyto informace pravdivé, nelze odhadnout. Je však možné, že byly záměrně nadhodnoceny.

Zákonodárně právní komise parlamentu se vládním balíčkem zabývala 19. října a bez průtahů jej schválila.³⁷¹ Mezitím skupina poslanců z Bosny a Hercegoviny podala návrh, aby se celková pomoc navýšila o 800 milionů dinárů. Tato suma odpovídala části federálních daní z postižené republiky v letech 1973-1975. Projednávání této předlohy navrhli ve zrychleném řízení.³⁷²

Posléze Branko Mikulić vystoupil u příležitosti 27 let od osvobození Sanského Mostu 20. října s otevřeným projevem, ve kterém označil vládní účast na obnově za podhodnocenou. Konstatoval, že bude-li schválena, významně ovlivní další rozvoj Bosny a Hercegoviny. Odvolával se na ochotu k jednání, ale ne za těchto

³⁷⁰ *Borba*. Zagreb 15. 10. 1970, s. 6.

³⁷¹ *Borba*. Zagreb 21. 10. 1970, s. 6.

³⁷² *Borba*. Zagreb 22. 10. 1970, s. 6.

podmínek.³⁷³ V té době se přitom v Bosenské krajině opětovně zvyšovala seizmická aktivita a nebylo vyloučené, že dojde k novým katastrofickým otřesům.

Veškerá snaha bosenskohercegovských politiků se minula účinkem. Parlament vládní předlohy 22. října proti jejich vůli schválil. Nesouhlas, byť marný, byl znát hlavně ve Společensko-politické radě, kde se ozvali dva zákonodárci Hajro Kapetanović a Joco Marjanović. Zvláště vynikl projev Marjanoviće, který odsoudil jak nastalé zpoždění, tak i uzavřený způsob jednání vlády. Všechny výtky ale narazily na odpor slovinských poslanců a člena vlády Dragiši Djokoviće. Předlohy posvětily také Rada národů a Hospodářská rada, jež zároveň odmítly jednat o bosenskohercegovském návrhu týkajícím se dalších úlev. Na podnět vlády neměl být projednáván ve zrychleném řízení, ale standardně. Vládní předpisy hájil ministr Nikola Pavletić, který nepravdivě uvedl, že Bosenská krajina dosud získala 2,2 miliardy dinárů. Vůbec ale nevzpomněl rozpory okolo výše náhrad.³⁷⁴

Návrh přenechat Bosně a Hercegovině splátky z federálních půjček průmyslovým podnikům pro léta 1973-1975 zmařila svazová vláda hned 28. října. Žádné argumenty z bosenskohercegovské strany nepomohly. Ministři odmítli přijmout návrh ve zrychleném řízení a chtěli se jím zabývat někdy v budoucnu, kdy se budou projednávat problémy zaostávání republiky.³⁷⁵

Schválením vládních návrhů byl završen několikaměsíční maraton vyjednávání ohledně účasti federace při odstraňování škod. Ani jedna ze stran přitom neodcházela od jednacího stolu s pocitem vítězství. Bosna a Hercegovina chápala přijatý kompromis dokonce jako svou prohru – nebyla to její dohoda, nýbrž konsensus všech ostatních republik přijatý proti vůli Sarajeva.

³⁷³ *Borba*. Zagreb 22. 10. 1970, s. 8.

³⁷⁴ *Borba*. Zagreb 23. 10. 1970, s. 6.

³⁷⁵ ASCG, f. 130, 519-864: zasedání svazové vlády 28.-29. 10. 1970, bod 1a. *Predlog zakona o ustupanju auniteta po kreditima datim iz sredstava federacije...*

Nenaplněné naděje

Neštěstí v Banja Luce pochopitelně vyvolalo zájem jugoslávských i zahraničních novinářů. Reakce v zahraničí byla ale ve srovnání se Skopjí méně výrazná. Zastínila ji řada jiných témat, předně vietnamská válka a tehdy aktuální medializace masakru v My Lai. Svůj podíl na to měl i relativně nízký počet obětí a klamné přesvědčení, že otřesy zasáhly pouze „provinční“ město Banja Luku, a nikoli rozsáhlé území s půlmilionem obyvatel.

V návaznosti na šíření zpráv o přírodní katastrofě přicházely prezidentu Titovi soustrastné telegramy od celé řady státníků. Byli mezi nimi premiér NDR Walter Ulbricht, papež Pavel VI., prezidenti Itálie Giuseppe Saragat, Rakouska Franz Jonas, Rumunska Nicolae Caeușescu, Švýcarska Ludwig von Moos a Polska Marian Spychalski a íránský šáh Muhammad Rezá Pahlaví. Československo v tomto směru zastoupil prezident Ludvík Svoboda. Předsedovi vlády Mitjovi Ribičičovi poslal depeši norský premiér Per Borten, trávící dovolenou na Jadranu, a nově zvolený západoněmecký kancléř Willy Brandt. Obdobné telegramy dostával i ministr zahraničí Mirko Tepavac. Brzy se ukázalo, že země, jejichž představitelé pohotově vyjádřili solidaritu, se významně podílely na pomoci pro Bosenskou krajinu.

Již den po ranním otřesu přicházely do Bosenské krajiny zahraniční dary všeho druhu: příkrývky, stany, potraviny, léky. Příspěvky finančního rázu přibývaly o něco později. Jugoslávský Červený kříž se okamžitě po zemětřesení obrátil s žádostí o pomoc na Ligu společností Červeného kříže v Ženevě. Drtivá většina pomoci z toho důvodu prošla pobočkami této organizace, peníze shromažďovala také jugoslávská velvyslanectví. Skromnější finanční příspěvky nabízeli jugoslávští vysídlenci a četní pracovníci v zahraničí.

Svazová vláda již 28. října zformovala pracovní skupinu pro mezinárodní pomoc, kterou společně vedli ministr bez portfeje Trpe Jakovlevski a představitelé ministerstva zahraničí. Ministerstvo bylo pověřeno sondovat případnou finanční

podporu ze strany OSN a informovat o rozsahu neštěstí jugoslávské diplomatické mise. Generální tajemník OSN U Thant vyslal do Banja Luky 29. října svého zástupce, který nabídl účast Spojených národů při odstraňování škod. V rámci první pomoci byla požádána Sjedinčená arabská republika (Egypt) o rychlou dodávku většího množství cementu.

Nato kabinet 5. listopadu pověřil ministerstvo zahraničí, a to s ohledem na vyjádřenou ochotu, aby informovalo jednotlivé země a organizace o přesném druhu a rozsahu pomoci, které od nich Jugoslávie očekává. Bližší instrukce jugoslávským zastupitelským úřadům byly poslány 12. listopadu. Tehdy již bylo specifikováno, že se nejedná o příspěvky a úvěry pro vládu, ale o přímou pomoc místním orgánům a společností. K těmto účelům vznikl i soupis předběžných škod. Pro zvýšení efektu se odkazovalo na rezoluci Ekonomické a sociální rady OSN (ECOSOC) z 47. zasedání, během něhož byli její členové a další nevládní organizace vyzváni, aby zvážili možnost podílet se na pomoci.

Podnítit zahraniční angažovanost se ministerstvo zahraničí pokoušelo i vydáváním informačních brožur, rozesíláním zpráv a fotografií cizím zastupitelským úřadům, vládám a tiskovým agenturám. Tyto snahy měla podpořit i organizovaná návštěva 55 představitelů diplomatických misí v Banja Luce, která se uskutečnila 8. listopadu. Ze své iniciativy se ministerstvo rozhodlo nepořádat slavnostní bankety ke Dni republiky 29. listopadu a ušetřené prostředky věnovat Bosenské krajině. Jeho zaměstnanci se rozhodli jako pomoc vyčlenit 10 % ze svého platu.³⁷⁶

Jednoznačně větší snahu při zmírnění následků katastrofy prokázaly od samého počátku západní státy. Mezi nimi vévodily Spojené státy americké, které kromě první pomoci ve výši 300 000 dinárů 17. prosince darovaly prostřednictvím svého velvyslance Williama Leonharta dalších 75 000 dolarů.³⁷⁷ Učinily tak i navzdory pošramoceným vťahům, které ochladly zvláště po šestidenní válce na

³⁷⁶ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Kratka informacija o pomoći Bosanskoj krajini*. 14. 11. 1969.

³⁷⁷ *Borba*. Zagreb 29. 10. 1969, s. 5 a *Borba*. Zagreb 18. 12. 1969, s. 7.

Blízkém východě v červnu 1967. Jugoslávie tehdy podpořila arabské státy a politiku sovětského bloku. Neshody načas zmírnil zvrát událostí v Československu v létě následujícího roku, ale Titova nedůvěra vůči USA ani časem nepolevila. Projevy dobré vůle měly i své limity, když Američané nevzali do úvahy požadavky na výzkumné projekty a chirurgické oddělení pro Banja Luku v řádu milionů dolarů. Při setkání jugoslávského velvyslance s americkým ministrem zahraničí Williamem Rogersem 21. listopadu nicméně padl návrh, aby se Jugoslávie obrátila na Světovou banku se žádostí o půjčku, k čemuž získá podporu USA. Velvyslanec následně navštívil prezidenta banky Roberta McNamaru a požádal jej o podporu při půjčce 20 milionů dolarů pro továrnu na výrobu celulózy v Banja Luce. Ten ale nesouhlasil s použitím úvěru na sanaci škod. Svazová vláda přeformulovala svůj požadavek na rekonstrukci a modernizaci továrny, ale oficiální žádost nepodala.³⁷⁸

Velké úsilí vyvinula také SRN. Po dlouhém období uplatňování Hallsteinovy doktríny se německá strana rozhodla ke vstřícnému kroku vůči východnímu bloku. Nabídku využilo pouze Rumunsko a v lednu 1968 také Jugoslávie, kdy došlo k obnovení diplomatických vztahů. Západní Německo bylo i během 60. let významným obchodním partnerem, ale oteplení politických vztahů spolupráci mezi Bonnem a Bělehradem ještě posílilo. V témže roce byla mezi oběma státy podepsána dohoda o přijímání zaměstnanců, kterou hned využily desetitisíce Jugoslávců.³⁷⁹ Převažovali mezi nimi obyvatelé Chorvatska, ale nekvalifikovaní pracovníci přicházeli také z Bosny a Hercegoviny. Pomoc z německé strany rezonovala s čilou obchodní spoluprací. Do půli listopadu účast SRN převýšila 400 000 marek.³⁸⁰ Mezi to spadaly peněžité dary, dále montované budovy a speciálních lůžkové vagóny.

³⁷⁸ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o inostranoj pomoći postradalom području Bosanske krajine*. 18. 5. 1970.

³⁷⁹ Podle interních informací svazové vlády ve druhé polovině roku 1969 v západní Evropě pracovalo, legálně i nelegálně, asi 500 000 Jugoslávců. Z toho 300 000 v SRN (60 %), 70 000 ve Francii, 50-55 000 v Rakousku, přes 20 000 ve Švédsku, 20 000 ve Švýcarsku, 9000 v Belgii, 4000 v Nizozemsku a přes 3500 v Dánsku. Viz ASCG, f. 130, 480-796: zasedání svazové vlády 1. 12. 1969.

³⁸⁰ *Borba*. Zagreb 16. 11. 1969, s. 5.

Z dalších zemí se nesobecky projevíly Spojené království, Kanada, Švýcarsko, skandinávské země, Francie, Itálie a některé jiné. V mnohých z nich žily četné komunity jugoslávských pracovníků.

Papež Pavel VI. vyčlenil ze svých příjmů 10 000 dolarů.³⁸¹ Jeho krok zapadal do politiky otevřenějšího dialogu se socialistickými zeměmi. V dubnu 1966 byl ve Vatikánu přijat sovětský ministr zahraničí Andrej Gromyko a svůj postoj vůči papežskému státu zmírňovala i Jugoslávie, když téhož roku se Svatým stolcem podepsala protokol. Spory ohledně záhřebského arcibiskupa, kardinála Alojzije Stepince, jenž byl až do své smrti roku 1960 režimem perzekvován, byly zapomenuty.

Socialistické státy zemětřesení spíše přehlížely. Z tohoto postoje vybočovaly jen NDR a Rumunsko, nejužší spojenec v bloku. Sovětský svaz věnoval léky a příkrývky v hodnotě 20 000 rublů, ale z jeho strany šlo více o gesto než o skutečný zájem.³⁸² Příspěvky i přesto postupně narůstaly, ale nijak výrazně. Otevřený konflikt ohledně vývoje v Československu a následné intervence zemí Varšavského paktu nebyl ani přes mírný pokrok zažehnán a vztahy Jugoslávie a Východu byly značně omezené. Protijugoslávské nálady padly na živnou půdu zejména v Bulharsku, kde byla k politické agitaci zneužita otázka makedonského národa.

Významnou roli při odstraňování následků katastrofy sehrála OSN. Banja Luku navštívil 24. listopadu expert OSN Adolf Ciborowski, který prohlásil, že by se tato organizace měla podílet na obnově postiženého kraje. Od něj se jako od zástupce Programu OSN pro rozvoj (UNDP), se zkušeností hlavního ředitele OSN při obnově Skopje, očekávala podpora při zajišťování specialistů s vybavením v hodnotě 230 000 dolarů. Od Světového potravinového programu (WFP) se žádala pomoc při vyživování 17 000 dětí po dobu 3 měsíců v hodnotě 152 000 dolarů. Pomoc přislíbily

³⁸¹ *Borba*. Zagreb 29. 10. 1969, s. 5.

³⁸² *Borba*. Zagreb 2. 11. 1969, s. 5.

i další pobočky, např. Organizace OSN pro průmyslový rozvoj (UNIDO) a Světová zdravotnická organizace (WHO), jejíž představitelé Banja Luku navštívili.

S postupem času zahraniční pomoc rostla, ale ani zdaleka nedosahovala očekávané výše. K 11. březnu 1970 evidovalo ministerstvo zahraničí dary ze 43 zemí v objemu 1,3 milionu dolarů. Z toho bylo pouze 382 000 v hotovosti.³⁸³ Jelikož se jednalo o prostředky došlé přes Červený kříž a jugoslávská velvyslanectví, je možné předpokládat, že menší příspěvky do Jugoslávie doputovaly přímo nebo za přispění jiných organizací.

Humanitární pomoc Bosenské krajině do 11. 3. 1970 (v dinárech) ³⁸⁴						
	peněžité dary	%	hmotné dary	%	celkem	%
Západ	4 270 711	89,4	8 725 448	75,2	12 996 159	79,4
Východ	259 690	5,4	2 273 111	19,6	2 532 801	15,5
Ostatní	247 717	5,2	601 493	5,2	849 210	5,2
celkem	4 778 118	100,0	11 600 052	100,0	16 378 170	100,0
		(29,2)		(70,8)		(100,0)

Pomoc se značně lišila dle země původu. Západní státy, mezi nimi nejvíce Švýcarsko, USA, Itálie a SRN, poskytly peníze a zboží zhruba v pětikrát vyšší hodnotě než země socialistické. Ve finančních darech je poměr mezi bloky ještě výraznější v neprospěch Východu.

K překvapivému kroku přistoupila Čína, která se rozhodla finančně přispět, i když její postoj vůči Jugoslávii byl dlouhodobě nepřátelský. Vysvětlení je možné hledat v čínsko-sovětském konfliktu, který v březnu 1969 přerostl ve válečný konflikt na řece Ussuri. Čínští komunisté pravděpodobně doufali ve sblížení obou zemí proti společnému ideologickému rivalovi. Svým krokem Peking zároveň poukázal na lhostejnost Sovětského svazu, který co do objemu pomoci předstihlo i

³⁸³ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o pomoći postradalom području Bosanske krajine*. 18. 5. 1970.

³⁸⁴ Tuto pomoc navyšovaly dinárové příspěvky jugoslávských velvyslanectví, resp. jejich zaměstnanců (656 646), ušetřené peníze z oslav Dne republiky v zahraničí (524 802), Jugoslávci pracující v cizině (720 920) a drobní zahraniční dárci a manželky diplomatů v Jugoslávii (222 175). Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o pomoći postradalom području Bosanske krajine*. 18. 5. 1970, s. 9-11.

Ceaușeskovo Rumunsko. Jugoslávsko-rumunské vztahy stmeloval jak rezervovaný pohled na okupaci Československa, tak spolupráce na stavbě mamutích přehrad na Dunaji.

Humanitární pomoc Bosenské krajině poskytnutá západními zeměmi do 11. 3. 1970 (v dinárech)³⁸⁵			
	peněžité dary	hmotné dary	celkem
Austrálie	145 446	— — —	145 446
Dánsko	41 666	81 900	123 566
Finsko	— — —	921 258	921 258
Francie	168 791	73 657	242 448
Itálie	— — —	1 704 849	1 704 849
Japonsko	100 000	11 875	111 875
Kanada	787 661	193 393	981 054
Kypr	90 000	— — —	90 000
Lichtenštejnsko	33 758	5 700	39 458
Nizozemsko	86 206	426 120	512 236
Norsko	297 100	529 134	826 234
Nový Zéland	— — —	54 860	54 860
Rakousko	120 192	424 875	545 067
Řecko	— — —	409 323	409 323
Spojené království	300 000	124 260	424 260
SRN	221 230	1 245 371	1 466 601
Švýcarsko	314 450	1 643 041	1 957 491
Švédsko	24 162	488 365	512 527
USA	1 540 049	332 740	1 872 789
ostatní ³⁸⁶	— — —	54 727	54 727
Západ celkem	4 270 711	8 725 448	12 996 159

Z ostatních socialistických zemí vybočuje NDR, jejíž aktivitu je nutné chápat v klimatu konkurenčního boje mezi oběma německými státy.

³⁸⁵ V případě Nizozemska byl původní součet peněžních a hmotných darů chybný. Viz AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o pomoći postradalom području Bosanske krajine*. 18. 5. 1970, s. 9-11.

³⁸⁶ Mezi ostatními jsou Belgie, Irsko, Lucembursko, Island a Monako.

Humanitární pomoc Bosenské krajině v zemích východního bloku do 11. 3. 1970 (v dinárech) ³⁸⁷			
	peněžité dary	hmotné dary	celkem
Bulharsko	---	98 160	98 160
Čína	254 065	---	254 065
ČSR	625	123 700	124 325
Maďarsko	---	134 807	134 807
NDR	5 000	480 541	485 541
Polsko	---	40 935	40 935
Rumunsko	---	804 167	804 167
SSSR	---	590 801	590 801
Východ celkem	259 690	2 273 111	2 532 801

Mezi státy Třetího světa solidaritu významněji projevil Írán, Etiopie, Indie a Indonésie, jejichž politické vůdce poutaly přátelské vazby s Titem. Turecko navázalo na svůj tradiční postoj, který se projevil již ve Skopji.

Humanitární pomoc Bosenské krajině v ostatních zemích do 11. 3. 1970 (v dinárech) ³⁸⁸			
	peněžité dary	hmotné dary	celkem
Barma	30 000	4 800	34 800
Čile	62 500	---	62 500
Etiopie	50 000	---	50 000
Filipíny	80 217	3 063	83 280
Indie	---	36 070	36 070
Írán	---	310 000	310 000
Turecko	---	213 410	213 410
ostatní ³⁸⁹	25 000	34 150	59 150
ostatní země celkem	247 717	601 493	849 210

³⁸⁷ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o pomoći...* s. 9-11.

³⁸⁸ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o pomoći...* s. 9-11.

³⁸⁹ Mezi ostatními jsou Cejlón, Indonésie, Jihoafrická republika a Libanon.

Demografické změny

Lidovou republiku Bosnu a Hercegovinu roku 1961 obývalo 3 277 948 lidí a o desetiletí později to bylo již 3 746 111.³⁹⁰ Populační expanze tak dosáhla 14,3 %, přičemž ne všude byla vyrovnaná a stálá. Některé oblasti, např. západní a východní Hercegovina, vykazovaly pokles obyvatelstva; některé, prstenec měst Banja Luka, Tuzla, Sarajevo, Mostar a Zenica, naopak zaznamenaly razantní vzestup. Například jen v letech 1961–1971 stoupl počet obyvatel bosenskohercegovské metropole z 213 101 na 292 263, což činí nárůst o mimořádných 37,1 %.³⁹¹

Zkoumání demografických tendencí v Bosně a Hercegovině naráží na řadu obtíží, které není možné jednoduše překlenout. Zcela specifická je nejednoznačnost údajů ze sčítání lidu, přičemž nejvíce matoucí jsou statistiky o národní příslušnosti (viz tabulka níže). Během celého poválečného vývoje se neustále měnil přístup, jakým způsobem klasifikovat bosenskohercegovské Muslimy. S tím souvisí změny v kategorii Muslim a Jugoslávec. První z nich byla poprvé zavedena roku 1961, a to pouze v etnickém smyslu. Druhá z nich byla nejprve kategorií pro všechny nezařazené, ale hlavně pro slovanské muslimy.³⁹² Později se z ní vyvinula příslušnost nadnárodní, státní. Snaha porovnat demografické změny před a po zemětřesení v Bosenské krajině tedy naráží na výše uvedené problémy. K nim se váží další obtíže, které souvisí s neustálými proměnami sčítacích obvodů a hranic jednotlivých okresů.

Případ Banja Luky, která se stala druhým nejlidnatějším městem v republice, je přesto v mnoha ohledech specifický a na bosenskohercegovské poměry unikátní. Je nanejvýš pravděpodobné, že i kdyby nedošlo k zemětřesení a následné masivní výstavbě, toto město by expandovalo díky své výsadní poloze v Bosenské krajině, kde nemá relevantní konkurenci. Populace města stoupla z 60 950 roku 1961 na

³⁹⁰ *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 2.* Zagreb 1982, s. 135.

³⁹¹ Jedná se o městské čtvrti Centar, Novo Sarajevo, Ilidža a Vogošća. Viz *Popis stanovništva 1961. Knjiga X.* Beograd 1965, s. 16 a *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI.* Beograd 1974, s. 10.

³⁹² Pojem slovanští muslimové nezahrnuje jen Muslimy (dnešní Bosňáky), ale také Gorance a Torbeše.

90 831 o dekádu později, což značí nárůst o celou polovinu. Tento vzestup není vybočením z dlouhodobé tendence. Svědčí o tom srovnání počtu obyvatel s rokem 1948, kdy dosáhl 29 627 lidí. Za 23 let obyvatelstvo města zmohtnělo více než třikrát.³⁹³

Etnické složení Bosny a Hercegoviny ³⁹⁴				
	1961	%	1971	%
Srbové	1 406 053	42,9	1 393 148	37,2
Chorvaté	711 665	21,7	772 491	20,6
Muslimové	842 248	25,7	1 482 430	39,6
Jugoslávci	275 883	8,4	43 796	1,2
Černohorci	12 828	0,4	13 021	0,3
paragraf 41	---	---	8 482	0,2
Ukrajinci	---	---	5 333	0,1
Slovinci	5 939	0,2	4 053	0,1
Albánci	3 642	0,1	3 764	0,1
Makedonci	2 391	0,1	1 773	0,0
Turci	1 812	0,1	477	0,0
Maďaři	1 415	0,0	1 262	0,0
Romové	---	---	1 456	0,0
Češi	1 069	0,0	871	0,0
ostatní	12 990	0,6	13 754	0,7
celkem	3 277 935	100,0	3 746 111	100,0

Nyní se pokusme zodpovědět otázku, zda přírodní katastrofa způsobila nějaké demografické proměny. Jelikož pro nedostatek informací není možné provést hloubkovou analýzu, všechny závěry budou mít širší záběr, než by bylo reálně potřebné. I tu však platí, že menší procesy lze vysvětlit na pozadí větších.

³⁹³ *Enciklopedija Jugoslavije. Knjiga 1.* Zagreb 1980, s. 492.

³⁹⁴ *Popis stanovništva 1961. Knjiga I.* Beograd 1970, s. 73 a *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI.* Beograd 1974, s. 3. • Do kategorie „podle paragrafu 41 Ústavy SFRJ“ byli nejčastěji zahrnuti lidé v Sarajevu, Banja Luce a Mostaru. Jednalo se o ty občany, kteří se s odvoláním na ústavu odmítli etnický vyjádřit.

V roce 1961 obývalo Banjalucký kraj celkem 216 774 lidí, o deset let později na přibližně stejném území žilo 256 414 osob, což představuje nárůst o 18,3 % (viz tabulka níže). Jak jsme výše uvedli na několika příkladech, tento populační růst není nijak mimořádný a zcela zapadá do dobového kontextu.

Etnické složení Banja Luky								
	1961				1971			
	okres ³⁹⁵	%	kraj ³⁹⁶	%	okres ³⁹⁷	%	kraj ³⁹⁸	%
Srbové	---	---	137 434	66,2	92 465	58,3	161 512	63,0
Chorvaté	---	---	42 037	20,3	33 371	21,0	49 486	19,3
Muslimové	---	---	13 715	6,6	24 268	15,3	35 131	13,7
Jugoslávci	---	---	10 321	5,0	4 684	3,0	4 967	1,9
Černohorci	---	---	615	0,3	612	0,4	762	0,3
Ukrajinci	---	---	---	---	696	0,4	826	0,3
Slovinci	---	---	990	0,5	685	0,4	802	0,3
ostatní	---	---	2 472	1,2	1 955	1,2	2 928	1,1
celkem	131 681	100,0	207 584	100,0	158 736	100,0	256 414	100,0

Při obou sčítáních se k srbské národnosti přihlásily zhruba dvě třetiny populace a k chorvatské jedna pětina. V případě Muslimů se jednalo nejdříve o necelých sedm procent, později ale o procent čtrnáct. Z těchto hodnot je zřejmé, že počet příslušníků srbské a chorvatské národnosti se vcelku nezměnil, i když jejich procentuální zastoupení nepatrně pokleslo. Naopak v případě Muslimů je očividný

³⁹⁵ Pro položku okres byl vytvořen dopočet, jelikož hranice Banja Luky byly menší než v roce 1971. Samotný okres Banja Luka, v užších hranicích, měl 75 910 obyvatel. Viz *Popis stanovništva 1961. Knjiga X*. Beograd 1965, s. 15.

³⁹⁶ Banjalucký kraj tehdy zahrnoval 8 okresů (Banja Luka, Bronzani Mejdan, Ivanjska, Krupa na Vrbasu, Laktaši, Čelinac, Kotor-Varoš a Skender-Vakuf). Správný výpočet by měl být 216 774, omylem došlo k vynechání Skender-Vakufu. Viz *Popis stanovništva 1961. Knjiga I*. Beograd 1970, s. 73.

³⁹⁷ Okres Banja Luka zahrnoval v té době bývalé okresy Banja Luka, Ivanjska, Bronzani Mejdan a Krupa na Vrbasu. Viz *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI*. Beograd 1974, s. 10-11.

³⁹⁸ Tato čísla byla dopočítána z dat pro okres Banja Luka a sousední okresy Laktaši, Čelinac, Kotor-Varoš a Skender-Vakuf. Skender-Vakuf byl v té době rozšířen o obci Dobretići s chorvatskou majoritou, dříve patřící okresu Jajce. Viz *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI*. Beograd 1974, s. 10-11.

prudký nárůst. Ten lze částečně vysvětlit vysokou porodností tohoto národa, ale i přes vysokou fertilitu v celém kraji není možné předpokládat nárůst o stěží uvěřitelných 256 %. Zcela reálný je přesun určité části této populace z jiných kategorií. Všeobecně je přijímán fakt, že se mnozí Muslimové ještě v 50. a 60. letech deklarovali jako Srbové a Chorvati, či byli zahrnuti do kategorie Jugoslávci, a až následně zvolili muslimskou příslušnost. V součtu Muslimové a Jugoslávci činili 11,6 % a následně 15,6 %, což je skok o něco menší, ale ani on nevypovídá vše o skutečném stavu.

Podstatně složitější je rekonstruovat vývoj v samotném okrese a městě Banja Luka. Pro rok 1961 jsou k dispozici jen souhrnné údaje v okrese bez rozlišení národnosti. I z nich je přesto možné vysledovat určité charakteristické rysy. V roce 1971 v okrese Banja Luka pobývalo celých 57 % Srbů žijících v kraji, v případě Chorvatů 67 % a Muslimů 69 % (viz tabulka výše). Z toho je patrné, že chorvatská a muslimská populace žila převážně v Banja Luce, kdežto srbská byla více rozprostřena po kraji.

Zalidnění okresů Banjaluckého kraje ³⁹⁹				
	1948	1953	1961	1971
Banja Luka	49 444	57 789	75 910	okresy spojeny
Bronzani Majdan	15 092	16 708	18 046	
Ivanjska	17 862	19 047	20 287	
Krupa na Vrbasu	14 796	15 998	17 438	
celkem	97 194	109 542 (+12,7 %)	131 681 (+20,2 %)	158 736 (+20,5 %)

S ohledem na vznik a dějiny Banja Luky je důležité podotknout, že v samém historickém středu města žili z drtivé části Muslimové; v novější zástavbě Chorvaté a Srbové. Většinově chorvatské osídlení existovalo také v na sebe navazujících obcích Ivanjska, Šimići, Dragočaj a Motike severozápadně od aglomerace a v enklávách

³⁹⁹ *Popis stanovništva 1961. Knjiga X.* Beograd 1965, s. 15 a *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI.* Beograd 1974, s. 10. • V závorce je uveden procentuální rozdíl s předchozím censem.

okresu Kotor-Varoš a Skender-Vakuf. Muslimové mimo město žili v řídkém pásu vesnic od Banja Luky po Kotor-Varoš.

Na základě dostupných údajů však není možné jednoznačně zodpovědět otázku, zda zemětřesení vyvolalo masové národnostní proměny. Nepřímé informace hovoří o tom, že se město nadále prudce rozvíjelo a jeho obyvatelstvo rostlo. Srovnáním populačního vývoje sousedních okresů jednoznačně nevyplývá, že by v nich došlo k dramatickému odlivu lidí ve prospěch Banja Luky.

Obyvatelstvo některých okresů Bosenské krajiny ⁴⁰⁰					
	1948	1953	1961	1971 % Srbů	
Bos. Gradiška	47 317	(+4,6) 49 490	(+1,3) 50 134	(+6,9) 53 581	65,4
Čelinac	14 100	(+13,9) 16 062	(+8,1) 17 366	(+0,4) 17 430	91,1
Ključ	25 578	(+10,2) 28 182	(+10,9) 31 267	(+27,8) 39 966	59,8
Kotor-Varoš	24 913	(+13,1) 28 165	(+15,4) 32 515	(+1,0) 32 832	46,5
Laktaši	25 290	(+4,8) 26 516	(-1,9) 26 021	(-0,1) 25 997	84,6
Mrkonjić Grad	18 614	(+9,0) 20 282	(+3,9) 21 077	(-6,3) 30 159	82,9
Barači	11 875	(+4,5) 12 406	(-10,5) 11 104		
Prijedor	28 407	(+11,9) 31 792	(+25,0) 39 751	(+6,3) 97 894	47,5
Kozarac	12 612	(+6,5) 13 437	(+7,6) 14 455		
Omarska	15 384	(+6,4) 16 376	(+7,7) 17 642		
Ljubija	16 808	(+9,9) 18 476	(+9,7) 20 270		
Prnjavor	40 614	(+8,6) 44 115	(+4,5) 46 109	(+1,4) 46 734	75,3
Sanski Most	31 783	(+9,1) 34 661	(+13,9) 39 483	(+4,3) 62 102	49,0
Lušci Palanka	10 185	(+7,8) 10 977	(+5,3) 11 562		
Sanica	6 424	(+12,0) 7 194	(+18,4) 8 517		
Skender-Vakuf	7 132	(+9,5) 7 813	(+17,6) 9 190	(+133,1) 21 419	74,4

S přihlédnutím k celorepublikovému přirozenému přírůstku je však nutné analyzovat příčiny kulminace či slabého růstu obyvatelstva okresů v širším okolí. Na prvním místě se nabízí sociální migrace z této slabě nerozvinuté oblasti. Stěhování

⁴⁰⁰ *Popis stanovništva 1961. Knjiga X.* Beograd 1965, s. 15-16 a *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI.* Beograd 1974, s. 10-11. • V závorce je uveden procentuální rozdíl s předchozím censem.

však probíhalo ve více směrech, a to jak do Banja Luky a dalších bosenskohercegovských center, tak mimo republiku a do zahraničí. V roce 1970 tyto procesy vygradovaly v důsledku pomalé obnovy po zemětřesení.⁴⁰¹ Vzhledem k tomu, že v těchto okresech převládali až na drobné výjimky Srbové (smíšenými okresy byly Kotor-Varoš, Sanski Most a Prijedor), je oprávněné předpokládat, že kvůli tomuto pohybu v Banja Luce zesílila srbská populace více než chorvatská a muslimská.

Srovnání migrace v postižené oblasti, ať už uvnitř či vně regionu, ukazuje rozsáhlý pohyb obyvatelstva. V letech 1961-1971 změnilo bydliště 58 370 lidí (z toho asi 51 % Srbů a 10 % Chorvatů) narozených v Bosenské krajině. Podíl Muslimů nelze věrohodně ocenit. Vysoká čísla migrantů nebyla výjimečná ani v jiných regionech, ale nikdy nedosáhla takových rozměrů.⁴⁰²

* * *

Všechna předložená čísla deklarují vysokou migraci populace Bosenské krajiny. Stěhování však nebylo nijak nárazové a odráží se v něm celkový vývoj po roce 1945, kdy lidé odcházeli za prací do bližších i vzdálenějších průmyslových středisek. Roku 1968 přibyla možnost odchodu za prací do Spolkové republiky Německo, které využilo nemálo místních mužů. Jedním z faktorů, který ovlivňoval volbu místa v Jugoslávii, mohlo být a v mnoha případech jistě i bylo národnostní složení daného sídla. Nebyl to ale hlavní důvod, jelikož větší roli hrály zkušenosti a styky rodinných příslušníků a přátel, kteří se do nového bydliště přestěhovali před nimi. Nejdříve z rodiště odcházeli muži, a ty pak, když se jim podařilo najít práci a bydlení, následoval zbytek rodiny. Na základě uvedených argumentů platí, že zemětřesení nijak zásadně neovlivnilo demografii Banja Luky, nanejvýš stimulovalo již započaté změny a procesy.

⁴⁰¹ Téhož roku tvořili přistěhovalci z Bosenské krajiny největší skupinu migrantů v Chorvatsku i Srbsku. Viz *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga VI.* Beograd 1974, s. 67.

⁴⁰² *Popis stanovništva 1961. Knjiga X.* Beograd 1965, s. 44 a *Popis stanovništva i stanova 1971. Knjiga I.* Beograd 1974, s. 76.

ZÁVĚR

Jugoslávie procházela v 60. letech 20. století velmi dynamických obdobím vývoje. Hospodářství i přes vážné nedostatky, chápané jaké přechodné, vykazovalo ohromující pokroky. V méně rozvinutých oblastech byla industrializace dokončena právě v této době. Společnost i stát bohatly a s tím rostla životní úroveň a nároky na uspokojování potřeb. Obyvatelstvo bylo sebevědomější a od státu jako hospodáře vyžadovalo stále více. Sociální tlak konstantně rostl, až vyústil do dvou pokusů ekonomiku reformovat či vzbudit dojem, že ke změnám došlo. Roku 1961 byl omezen dohled státních orgánů nad chodem podniků a umožněno svobodné přerozdělování zisku, roku 1965 již šlo o zásadnější rozhodnutí uvolnit trh s regulovanými cenami. V obou případech došlo ke krátkodobému zlepšení výkonnosti hospodářství, ale zásadní problémy tím vyřešeny nebyly. Stát většinu pozitivních opatření brzy zrušil nebo je eliminoval dalšími intervencemi. Politické vedení, resp. jeho vlivnější část na čele s Titem, nepřálo uvolnění, kapitalizaci trhu, jelikož bylo mentálně svázáno s představou centrálně, byť s decentralizovanými prvky, řízení ekonomiky jako jediné správné a spravedlivé formy společenského zřízení. Systémové změny se nekonaly, což dosvědčuje rostoucí nespokojenost obyvatelstva, tolik patrná na konci 60. let během studentských bouří v Bělehradě a protestů některých nespokojených zaměstnanců.

Jisté pnutí se promítlo i na politickou scénu. Vztahy mezi jejími členy se zákonitě musely komplikovat a vyostřovat. Reorganizace státní správy a následně strany (po odstavení Aleksandra Rankoviće roku 1966) nijak neumenšily pozici Tita jako hlavního hybatele událostí. Přestože ohledně jeho názorů nepanovala všeobecná shoda, vždy byly respektovány a realizovány v praxi. Otázky menší důležitosti byly přenechávány ostatním politikům, stranickým a státním orgánům.

Mezi ně patřilo krom jiného řešení následků přírodních katastrof. Ty byly v Jugoslávii poměrně časté a opakovaně způsobovaly velké škody. Mezi nimi rozsahem vybočují zemětřesení ve Skopji (1963) a Banja Luce (1969), která vzbudila silný ohlas. Řádění živlů opakovaně ukazovala slabé místo státní správy, která nedbala o prevenci a každá pohroma pro ni byla překvapivou ranou. Zvláštní fondy na odstraňování následků přírodních katastrof vznikly teprve až roku 1974.

Makedonskou metropoli zasáhl silný lokální otřes 26. července 1963 a doslova ji srovnal se zemí. Zhruba 200 000 jejích obyvatel přišlo o své domovy a 1070 zahynulo.⁴⁰³ Politický zájem o Skopji byl o to intenzivnější, jelikož se jednalo o hlavní, a na místní poměry lidnaté město jedné ze svazových republik. K tomu se navíc pojily určité ohledy, že se jedná o zemi, jež svoji suverenitu a identitu stále budovala zásluhou komunistického režimu. Bosenské krajině se těchto výsad nedostalo, i když v jejím případě byly evokovány vzpomínky na boje za druhé světové války a značné oběti jejích obyvatel. Zemětřesení se zde lišilo také svou povahou, jelikož postihlo rozsáhlé a místy řídce osídlené území.

Krajinu otřesy postihly 26. a 27. října 1969 a zvláště druhého dne silně poničily Banja Luku a její okolí. Souhrnně přišlo o střechu nad hlavou 75 000 lidí, z toho tři pětiny v Banja Luce. Bezprostředně při něm zahynulo 15 lidí.⁴⁰⁴ Dopad přírodního živlu byl ale mnohem širší, jelikož se rozplynul na rozlehlejší území. Lokální škody nedosahovaly takové ničivosti jako ve Skopji, zato obsáhly větší počet subjektů.

Reakce státních úřadů byla v obou případech stejná, ale politická atmosféra naopak zcela odlišná. Záštitu nad odstraňování škod převzala svazová vláda, která ve shodě s vedením svazu komunistů rozpracovala základní rámec obnovy, jeho pravidla a financování. Do diskuzí se příležitostně zapojoval i Tito, jenž obě místa

⁴⁰³ *Borba*. Beograd 7. 8. 1963, s. 1.

⁴⁰⁴ *Borba*. Zagreb 3. 11. 1969, s. 1 a 4.

osobně navštívil. Některé pravomoci týkající se chodu a hospodaření podniků přešly dočasně na republikové a městské orgány.

Vláda v případě Skopje během několika málo měsíců přijala řadu zákonů a usnesení, jimiž zabezpečovala trvalý zdroj financí pro zničené oblasti a okrajově v nich regulovala vzniklá právní vakua. Štědrost úřadů neznala mezí, už jen z toho důvodu, že jí povzbuzovaly velkorysé zahraniční půjčky. V případě Bosenské krajiny byla situace mnohem složitější. Zahraničí se neangažovalo a všechny republiky a autonomní oblasti kromě Bosny a Hercegoviny odmítly nahradit celou škodu, která byla vyčíslena. Hledání kompromisu trvalo celé měsíce; politici našli společnou řeč teprve až po necelém roce, kdy přehlasovali požadavky sarajevského vedení.

Obnova Skopje dostala hned konkrétní podobu s vymezením doby a lokality výstavby a měl ji vést zvláštní svazový fond. Dlouhodobější urbanistické změny Banja Luky nebyly kvůli pokročilému ročnímu období na pořadu dne. Do konce probíhajícího roku svazová administrativa využila rozpočtové rezervy a pro pozdější roky navýšila stávající daně. Pro makedonskou metropoli byly k tomu vypsány dluhopisy, které pokryly enormní náklady na výstavbu příměstských sídlišť.

Dlouhodobá pomoc státu pro Skopji byla navržena na 400 miliard dinárů (cca 533 mil. dolarů)⁴⁰⁵ a odvíjela se v letech 1963-1970. Bosenská krajina od federace získala 5,2 miliard dinárů (cca 415 mil. dolarů)⁴⁰⁶ pro období 1970-1975. Tyto sumy nelze jednoduše poměřovat, přestože je dělí poměrně krátké časové období. Podepsala se na nich dílem inflace, dílem odlišná struktura výpočtu. Do částky pro Bosenskou krajinu byly započítány i spotřební úvěry pro fyzické osoby a náhrady pojišťovacích úřadů. Obě částky mimoto postupem času prošly několikerou valorizací.

⁴⁰⁵ ASCG, f. 130, 351-515: užší zasedání svazové vlády 27. 11. 1964, bod 1a. *Nacrt propisa kojima se utvrđuju ukupni iznosi, izvori korišćenja sredstava...* s. 3-4.

⁴⁰⁶ ASCG, f. 130, 519-864: zasedání svazové vlády 12. 10. 1970, bod 1. *Predlog zakona o učešću federacije u obnovi Bosanske krajine.*

Společné pro ně ale bylo zmrazení starých půjček pro lidi i společnosti a poskytnutí nových úvěrů za výhodných podmínek. Tato břemena padla na vládu a rozličné státní instituce. Výše vynaložených prostředků nebyla nijak kritická, ale v delším časovém horizontu podvazovala tolik potřebné investice a prohlubovala zadlužení podniků a občanů v dotčených regionech. Koncem šedesátých let se Jugoslávie dostala do hospodářské krize a jakékoli větší výdaje byly pro ni silnou zátěží.

O zasažené oblasti se zajímala vedení ostatních republik a autonomních oblastí, která prokázala soustrast slovy i masivní finanční podporou. Do zničených měst putovaly četné delegace, které rozvažovaly možnosti konkrétní pomoci. Ve Skopji republiky organizovaly a řídily výstavbu příměstských sídlišť. Nakolik se jednalo o dobrovolnou akci a jaké měla pozadí, zbývá ještě zhodnotit. Prozatím se jeví, že solidarita nebyla vynucená. V Bosenské krajině byla pro nezájem okolních zemí za jediného stavebníka prohlášena postižená republika.

Paralelně k tomu se angažovaly tzv. společensko-politické organizace, jež vyzývaly k solidaritě své členy i ostatní obyvatelstvo. Věvodil jim Socialistický svaz pracujících, jež se aktivně zapojil do obnovy města. V Bosenské krajině o sobě dal znát i Svaz partyzánských bojovníků, který měl ve své členské základně mnoho lidí z tohoto regionu. Akce v Bosně a Hercegovině nicméně nedosahovaly intenzity jako v Makedonii. Skrze výše zmíněné organizace se do humanitárních akcí zapojily také rozličné firmy a instituce, které vysílaly nejprve odborné týmy, lékaře, statiky, inženýry, a poté se zvláště stavební společnosti účastnily oprav zničeného průmyslu a obnovy měst. Nezanedbatelné místo měla také pomoc samotných občanů, kteří svou solidaritu projevovali zasíláním příspěvků různého druhu, odběry krve, ale i ochotou podílet se na záchraně zasypaných lidí a odklizení trosek. Vztaheno ke

Skopji, podniky a lidé se více či méně dobrovolně podíleli na nákupu nemalého objemu státních dluhopisů.⁴⁰⁷

V Jugoslávii bylo za prvních pět měsíců vybráno pro Skopji 13 miliard dinárů (17,4 mil. dolarů)⁴⁰⁸ a v zahraničí bezmála miliarda (1,3 mil. dolarů)⁴⁰⁹. Pro Bosenskou krajinu se v tuzemsku za šest měsíců nashromáždilo 124,4 milionů nových dinárů (10 mil. dolarů)⁴¹⁰ a v cizině 4,7 milionů (382 tis. dolarů)⁴¹¹. Tyto částky doplňovaly hmotné dary, jež několikanásobně převýšily finanční příspěvky. Dary nespravovala federace, ale disponovaly jimi samy postižené republiky, okresy a města. Při celkovém srovnání vyplývá, že pomoc Slovinska, respektive jeho podnikatelského sektoru, nedosahovala ani v jednom případě reálných možností. Platí však, že samo obyvatelstvo postižené republiky vyvinulo velké úsilí při normalizaci poměrů.

Nelehkou situaci na místě zabezpečovaly místní úřady, ústřední výbory, republikové vlády s parlamenty a v neposlední řadě městská a okresní shromáždění. Lokální úřady také připravovaly podklady pro projekty, které byly financovány z federálních zdrojů. Výchozí stav v Makedonii byl složitější, jelikož Skopje byla i správním střediskem republiky a její zničení postihlo také republikové orgány. Jejich úlohu načas převzaly nižší úřady nebo je zastoupili jejich vedoucí činitelé. Mezi nimi vyčníval předseda ÚV SKM Krste Crvenkovski.

Ve Skopji proběhla evakuace všeho neaktivního obyvatelstva, žen, dětí a seniorů, což se dotklo asi poloviny z celkového počtu obyvatelstva. Počet zůstávších byl nejnižší v polovině srpna a poté se přes odpor městských činitelů konstantně zvyšoval. Koncem roku 1963 se vrátil na stejnou úroveň jako před katastrofou.

⁴⁰⁷ ASCG, f. 130, 262-385, zasedání svazové vlády 30. 10. 1963.

⁴⁰⁸ ASCG, f. 142/II, 124: *Bilten na generalnata direkcija za obnova i izgradba Skopje*. 27. 12. 1963, s. 9-10.

⁴⁰⁹ ASCG, f. 142/II, 123: *Republički odbor za pomoć na Skopje – br.* 26. 6. 11. 1963, s. 4-6.

⁴¹⁰ ASCG, f. 130, 508-845, zasedání svazové vlády 3. 6. 1970, bod 4. *Pregled prikupljene pomoći za postradale od zemljotresa u Bosanskoj krajini*. 22. 5. 1970, s. 1.

⁴¹¹ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o pomoći postradalom području Bosanske krajine*. 18. 5. 1970, s. 9-11.

Jedním z důvodů návratu byly finanční nejasnosti ohledně ubytování a vyživování Skopjanů v nových lokalitách, neboť je měly hradit hostitelé. Nelze pominout fakt, že o návrat usilovali i sami Skopjané. V Banja Luce byla evakuace provedena v menším měřítku, přednost měly děti ve školním věku. Zde ani nebyla tolik nutná, jelikož bylo možné značnou část bytů opravit. Úřady přijaly rozhodnutí, že obyvatelstvo ubytují na místě. Ve Skopji této snaze nahrávalo příhodné letní počasí, v Banja Luce se roční období ukázalo jako překážka pro jakékoli novou výstavbu. Stavební práce na příměstských sídlištích se za těžkých podmínek odvíjely úspěšně i navzdory zpožděním a krátce po novém roce byly dokončeny. Banjalučtí představitelé nutně sáhli k nákupu montovaných chat, přívěsů a odstavných vlaků. Plány nakonec narušil příchod tuhé zimy a chřipková epidemie, jež si ve výsledku vyžádala několikanásobně vyšší počet smrtelných obětí než zemětřesení. Příslib zajistit ubytování většině obyvatel byl splněn, i když za cenu vysokých nákladů a nemalé iniciativy samotných občanů.

Zemětřesení zasáhla i JNA, která měla v obou městech své posádky. Vojáci se podíleli na záchranných pracích a lidem rozdávali potřebný materiál. Účastnili se také akcí při vyživování obyvatelstva a zřizování přechodných stanových táborů. Oprava a výstavba vojenských objektů ve Skopji byly hrazeny z prostředků svazového fondu, a nikoli z rozpočtu ministerstva národní obrany. Totožný postup byl uplatněn i v Banja Luce.

Výrazným momentem po zemětřesení byla obnova hospodářství. Zde dostávala socialistická preference průmyslu také rozměr sociální. Výpadkem výroby trpěl jak domácí trh, tak firmy a stát z ušlých zisků z vývozu, ale i práceschopní lidé, kteří ztratili zaměstnání. V dotčených oblastech bylo vyvíjeno maximální úsilí obnovit činnost průmyslových podniků nebo dostavět již započaté, které byly zapojeny do hospodářských plánů. Toho se dařilo dosáhnout jen pomalu a s velkým nasazením.

Ucelený obraz událostí nutně doplňuje reakce zahraničí. Mimořádná publicita iniciovala projevy dobré vůle mezi mnoha zeměmi světa. Pro Skopji byly shromažďovány dary mezi zeměmi Východu i Západu rovnoměrně, i když socialistické státy upřednostňovaly hmotné příspěvky. Bosenská krajina byla sovětským blokem spíše opomíjena. Srovnání ukazuje, že objem pomoci významně korespondoval s momentálními politickými vztahy Jugoslávie s dotyčnou zemí a jejími spojenci. Na počátku 60. let Titův režim dovedně lavíroval mezi soupeřícími bloky, což mu vyneslo pomoc a rozsáhlé úvěry z obou stran. Na konci 60. let byly poměry jiné a objem pomoci i navzdory diplomatické aktivitě nedosahoval takového rozsahu. Je dokonce možné soudit, že se Jugoslávie dostala do jisté mezinárodní izolace, kdy o její problémy neměla hlubší zájem ani jedna ze supervelmocí.

Ze zkoumání demografických změn dotčených oblastí vyplynulo, že zemětřesení přispělo k jistým migračním procesům, ale nikoli zásadní měrou. Oba regiony po roce 1945 zažívaly významné civilizační posuny, jež doprovázel i masivní pohyb obyvatelstva. Přírodní katastrofy se na tomto vývoji podílely, ale v žádném případě jej neiniciovaly.

CONCLUSION

The 1960s were a very dynamic period of Yugoslav development. During this time, many progressive changes on the political scene and in society happened. However, at the same time, Yugoslavia was affected by tragedies, above all by natural disasters.

Skopje, the capital of Macedonia, was devastated by a local earthquake on 26th July, 1963. Roughly 200,000 people lost their homes and 1070 died.⁴¹² Bosanska krajina, one of the historical provinces of Bosnia and Herzegovina, was affected by a massive earthquake on 26th and 27th October, 1969. In total, about 75,000 people, mostly in Banja Luka, were left homeless and 15 people lost their lives.⁴¹³ The impact of the calamity in Bosnia was much wider, although the number of victims was smaller than in Macedonia.

In both cases the federal government's response to the earthquakes was the same, but the political climate was utterly different. In the case of Skopje the government adopted a number of laws and decrees within a few months, thereby providing a permanent source of finance. In the case of Bosanska krajina the situation was more difficult. All of the republics and autonomous regions, except Bosnia and Herzegovina, refused to give funds in order to replace the damaged infrastructure. The search for a compromise took months and a permanent solution was found almost one year, when Bosnia and Herzegovina was finally outvoted by the other republics.

Long-term assistance for Skopje amounted to 400 billion dinars (about 533 million dollars)⁴¹⁴ from 1963 to 1970. For Bosanska krajina it was of 5.2 billion dinars

⁴¹² *Borba*. Beograd 7. 8. 1963, p. 1.

⁴¹³ *Borba*. Zagreb 3. 11. 1969, p. 1 a 4.

⁴¹⁴ ASCG, f. 130, 351-515: government meeting 27. 11. 1964, point 1a. *Nacrt propisa kojima se utvrđuju ukupni iznosi, izvori korišćenja sredstava...* p. 3-4.

(approximately 415 million dollars)⁴¹⁵ for the period from 1970 to 1975. These amounts cannot be easily measured, although the period of time in question is a relatively short one. Indeed, a comparison is not possible due to the impact of the inflation and because of the calculation method used.

Moreover, 13 billion dinars (17.4 million dollars)⁴¹⁶ were raised in Yugoslavia in the first five months after July 1963. For Bosanska krajina, within six months after October 1969, 124.4 million dinars (10 million dollars) were collected⁴¹⁷. The overall comparison shows that the assistance for reconstruction after the earthquake given by the Slovenian business sector was less generous than others. However, the main share of reconstruction was borne by the affected republics.

Both disasters had a strong response from abroad. Yugoslavia obtained foreign loans for Skopje between 180 and 190 million dollars as well as 1.3 million dollars for humanitarian aid purposes.⁴¹⁸ Bosanska krajina, on the other hand, did not receive any foreign loans and financial assistance was considerably smaller (about 382 000 dollars)⁴¹⁹. A comparison shows that the volume of participation of one country in the aid for the earthquakes was directly connected to the current political relations of Yugoslavia with that country as well to the relations with her allies. In the early 1960s Tito's regime skilfully manoeuvred between rival blocks, which yielded large loans from both sides. At the end of the 1960s Yugoslavia was in partial isolation from the superpowers.

As emerges from the analysis of demographic changes in the affected areas, the earthquakes contributed to some migration processes, but not significantly. After

⁴¹⁵ ASCG, f. 130, 519-864: government meeting 12. 10. 1970, point 1. *Predlog zakona o učešću federacije u obnovi Bosanske krajine.*

⁴¹⁶ ASCG, f. 142/II, 124: *Bilten na generalnata direkcija za obnova i izgradba Skopje.* 27. 12. 1963, p. 9-10.

⁴¹⁷ ASCG, f. 130, 508-845: government meeting 3. 6. 1970, point 4. *Pregled prikupljene pomoći za postradale od zemljotresa u Bosanskoj krajini.* 22. 5. 1970, p. 1.

⁴¹⁸ ASCG, f. 142/II, 123: *Republički odbor za pomoć na Skopje – br.* 26. 6. 11. 1963, p. 4-6.

⁴¹⁹ AMIJ, f. KPR 1953-1980, II-11: *Informacija o pomoći postradalom području Bosanske krajine.* 18. 5. 1970, p. 9-11.

1945 both regions achieved significant social and economical progresses, which included a considerable movement of people.

PŘÍLOHY

Slovníček

Zkratky a původní názvy institucí, významných organizací a společností

(původní názvy jsou uvedeny srbochorvatsky v ekavské variantě a makedonsky)

<i>odbor</i>	odbor, výbor
<i>savezni sekretar</i>	svazový ministr, resp. svazový tajemník
<i>savezni sekretarijat</i>	svazové ministerstvo, resp. svazový sekretariát

V textu je používán výraz náměstek v mnohem širším významu, než jaký měl v jugoslávské administrativě. Rozlišovaly se jeho profesní stupně:

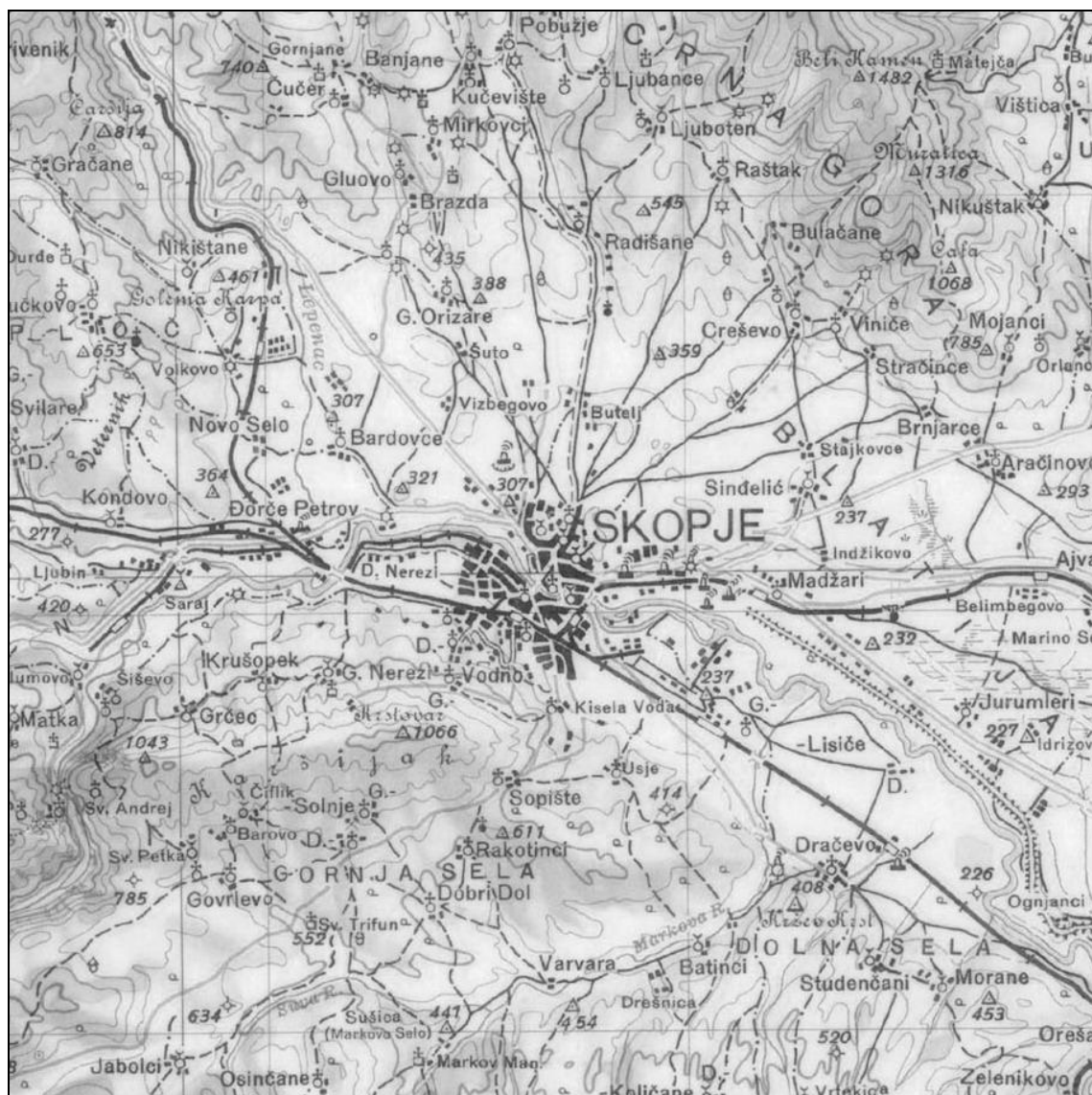
<i>zamenik sekretara</i>	<p>zástupce ministra, resp. zástupce tajemníka</p> <p>» tento post byl zaveden kvůli vytíženosti ministra; povinností zástupce bylo přijímat zahraniční hosty, účastnit se schůzí a jménem ministra konat, přičemž odpovědnost ležela stále na ministrovi</p>
<i>podsekretar</i>	<p>podtajemník</p> <p>» byl nejkvalifikovanější pracovník na ministerstvu, který zabezpečoval odbornou stránku jeho činnosti</p>
<i>pomoćnik sekretara</i>	<p>pomocník tajemníka</p> <p>» vedl jednu ze sekcí ministerstva</p>

	Makedonská vláda, resp. Výkonná rada Shromáždění SR Makedonie <i>Извршен совет на Собранието на СР Македонија</i>
	Makedonský parlament, resp. Shromáždění SR Makedonie <i>Собрание на СР Македонија</i>
JAT	Jugoslávský letecký přepravce <i>Jugoslovenski aerotransport</i>
JNA	Jugoslávská lidová armáda <i>Jugoslovenska narodna armija</i>
SFRJ	Socialistická federativní republika Jugoslávie <i>Socijalistička federativna republika Jugoslavija</i>
SR	Socialistická republika <i>Socijalistička republika</i>
SSRNJ	Socialistický svaz pracujících Jugoslávie <i>Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije</i>
SKJ	Svaz komunistů Jugoslávie <i>Savez komunista Jugoslavije</i>
SKM	Svaz komunistů Makedonie <i>Сојузот на комунисти на Македонија</i>
SIV	Svazová vláda, resp. Svazová výkonná rada <i>Savezno izvršno veće</i> Svazový parlament, resp. Svazové lidové shromáždění <i>Savezna narodna skupština</i>
ÚV	Ústřední výbor <i>Centralni komitet</i>

MAPY OBLASTÍ ZASAŽENÝCH ZEMĚTŘESENÍM

Skopje, SR Makedonie

Situace před zemětřesením

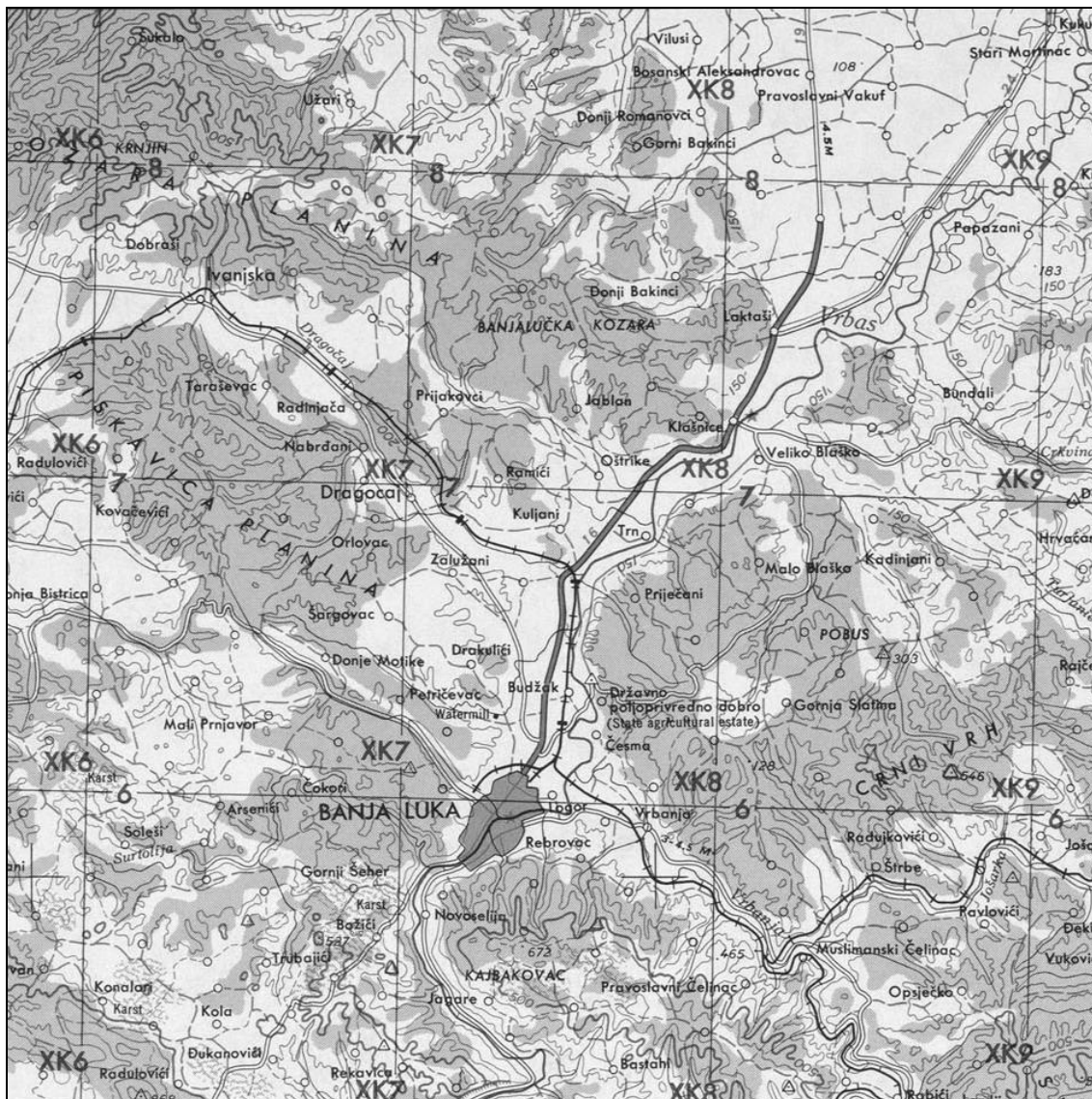

Zdroj

http://www.pollitecon.com/html/reprints/assets/Detailed_Topographical_Map_of_Macedonia_And_Surrounds_Skopje_Region.jpg

Banja Luka, SR Bosna a Hercegovina

Situace před zemětřesením

Zdroj

http://www.lib.utexas.edu/maps/ams/western_europe/txu-oclc-6472044-nl33-12.jpg

PRAMENY A LITERATURA

Archivy

Arhiv Srbije i Crne Gore (Beograd)

f. 130 - Savezno izvršno veće

f. 142/II - Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije

f. 507 - Savez komunista Jugoslavije

Arhiv Muzeja Istorije Jugoslavije (Beograd)

f. - Kabinet predsednika republike 1953-1980

Publikované prameny

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. In: Službeni list Socialističke Federativne Republike Jugoslavije, ročník XIX, č. 14. Beograd 10. 4. 1963.

Ustavni amandmani (1967). In: Službeni list Socialističke Federativne Republike Jugoslavije, ročník XXIII, č. 18. Beograd 26. 4. 1967.

Ustavni amandmani (1968). In: Službeni list Socialističke Federativne Republike Jugoslavije, ročník XXIV, č. 55. Beograd 30. 12. 1968.

Tisk

BORBA (červenec-prosinec 1963, říjen-prosinec 1969)

VJESNIK (červenec-prosinec 1963)

Paměti a publikované rozhovory

CRVENKOVSKI, Krste, TOMOVSKI, Mirče: *Zaboravena vistina*. Skopje 2003.

FILIP, Jovan: *Podvodni grebeni na politikata. Razgovori so Krste Crvenkovski*. Skopje 1993.

[makedonský překlad ze srbského originálu]

KOLIŠEVSKI, Lazar: *Tito i moja generacija*. In: NIN. Beograd 18. 6. 1989, s. 22-27.

- MARKOVIĆ, Dragoslav Draža: *Život i politika: 1967-1978. Knjiga 1.* Beograd 1987.
- NENADOVIĆ, Aleksandar: *Razgovori s Kočom.* Zagreb 1989.
- PEROVIĆ, Latinka: *Zatvaranje kruga: ishod političkog rascepa u SKJ 1971/1972.* Sarajevo 1991.
- VUKMANOVIĆ TEMPO, Svetozar: *Memoari. 1966-1969. Knjiga 1-4.* Beograd 1985.
- VUKMANOVIĆ TEMPO, Svetozar: *Revolucija koja teče. Knjiga 2.* Beograd 1971.
- TRIPALO, Miko: *Hrvatsko proljeće.* Zagreb 1990.
- ZEČEVIĆ, Slavko: *Udba protiv Udbi.* In: Večernje novosti. Beograd 31. 5.-12. 6. 2004.

Sekundárny literatura

- ADAMOVIĆ, Miladin: *Galeb mira i razdora. 72 dana oko Afrike.* Beograd 2001.
- BANDŽOVIĆ, Safet: *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku.* Sarajevo 2006.
- BILANDŽIĆ, Dušan: *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969.* Zagreb 1969.
- BILANDŽIĆ, Dušan: *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb 1999.
- BOGETIĆ, Dragan: *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961.* Beograd 2006.
- CRVENKOVSKI, Krste: *Makedonija danas.* Beograd 1968.
- DIMIĆ, Ljubodrag: *Istorija srpske državnosti. Knjiga 3. Srbija u Jugoslaviji.* Novi Sad 2001.
- DIMITRIEVA, Elka: *Demografskiot razvoj i negovoto vlijanie vrz opštestveno-ekonomskiot razvoj vo SR Makedonija.* Skopje 1990.
- DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna: *Saviours of the Nation. Serbia 's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism.* Montreal-Kingston 2003.
- GLENNY, Mischa: *Balkán 1804-1999.* Praha 2003.
- HLADKÝ, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století.* Brno 2005.
- KLJAKIĆ, Dragan: *Vremeto na Koliševski.* Skopje 1994.
- LAMPE, John R.: *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country.* Cambridge 1996.
- PELIKÁN, Jan a kolektiv: *Dějiny Srbska.* Praha 2005.
- PELIKÁN, Jan: *Národnostní vztahy v Makedonii koncem 60. let 20. století.* In: Tokovi istorije. Beograd 1-2/2005, s. 160-179.

- PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918-1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Praha 2000.
- RAMET, Pedro: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963-1983*. Bloomington 1984.
- RIDLEY, Jasper: *Tito – životopis otce Jugoslávie*. Liberec 1995.
- RYCHLÍK, Jan, PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Praha 2007.
- RYCHLÍK, Jan, KOUBA, Miroslav: *Dějiny Makedonie*. Praha 2003.
- SELINIĆ, Slobodan: *Omladina gradi Jugoslaviju. Savezne omladinske radne akcije u Jugoslaviji 1946-1963*. In: Arhiv Jugoslavije. Beograd 1-2/2005, s. 87-101.
- ŠESTÁK, Miroslav, TEJCHMAN, Miroslav, HAVLÍKOVÁ, Lubomíra, HLADKÝ, Ladislav a PELIKÁN, Jan: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 2001.
- UZUNOV, Nikola: *Stopanstvoto na republika Makedonija*. Skopje 2001.
- VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha 2004.
- WOODWARD, Susan: *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton 1995.

Beletristika

- MIHAILOVIĆ, Dragoslav: *Kad su cvetale tikve*. Novi Sad 1968.
- SELENIĆ, Slobodan: *Pismo/Glava*. Beograd 1984.
- SELIMOVIC, Meša: *Derviš a smrt*. Praha 1969.